

מעורבות

349 יולי-אוגוסט 1996

2	איסלאם רדיקלי במבחן המעשה / דוד חכם, יהושע טייכר החמאס מפרוץ האינתיפאדה ועד הבחירות למועצה הפלסטינית – מהן המסגרת האידיאולוגית ותפיסות היסוד של החמאס, וכיצד התמודד הארגון עם תהליך השלום, המנוגד לעצם מהותו והשקפת עולמו.
14	המדיניות האיראנית כלפי הרפובליקות המוסלמיות / רס"ן ב' על המדיניות האיראנית כלפי הרפובליקות המוסלמיות החדשות – ההזדמנויות שנוצרו לאיראן להרחיב את השפעתה במדינות אלה והאתגרים לשלטונה הנובעים מהאירועים באיזור זה.
20	אמצעים לבניית אמון וביטחון בהקשר הישראלי-ערבי / פרופ' יאיר עברון ניתוח מכלול האמצעים לבניית ביטחון ואמון, שנקטו בהקשר הסכסוך הישראלי-ערבי – תוך התמקדות ביחסי ישראל-סוריה.
32	המסדר כאמצעי לאבחון מערכתי של היחידה / ד"ר אהוד בודנר ואבישי דרורי כיצד משמשת סיטואציית המסדר ככלי לאבחון מערכתי של היחידה ושל "התרבות הארגונית" המאפיינת אותה, וכיצד יכולה היא לשמש בסיס לעבודה עם מפקד היחידה.
36	מחשוב האחזקה / סרן ישי על הצורך בבניית מערך ממוחשב לאיסוף נתוני אחזקה, ובכלל זה תהליכי תיקון, ככלי לשיפור רמת האחזקה.
38	איוש ותצורה של טנק המערכה העתידי / רובין פלטר מה תהיה צורתו של טנק המערכה העתידי? כמה אנשי צוות דרושים כדי לתפעלו, ומה תהיה חלוקת העבודה הפנימית בין אנשי הצוות?
44	חימוש מונחה מדויק סקירה היסטורית וציון מגמות פיתוח עתידיות.
52	צבא מקצועי או צבא עממי – צה"ל בתום מלחמת העצמאות / פרופ' אלון קדיש כיצד הכריע בן-גוריון בוויכוח בין מצדדי המסורת הבריטית בצה"ל לבין המצדדים בהמשך רוח הפלמ"ח.
55	חידושים בטכנולוגיה הצבאית

מפקדת ועורכת ראשית: סא"ל ד"ר רחל רוזינסקי

עורך: רס"ן דני אפרתי

שער: רות בית-אור

עימוד: אולגה גריסצ'ינסקי

בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

מערכות

צוות המערכת:

צבי עופר

אביטל רנב"שושני

יואב תדמור

הדברים מתפרסמים על דעת הכותבים בלבד, ואינם
משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מחיר: 7 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מנוי לשנה: חיילים ועובדי מערכת
הביטחון – 30 ש"ח, אזרחים – 35 ש"ח.

המערכת: רח' אלון מנדלר 3, הקריה, תל-אביב, ת"ד
7026, מיקוד 61070, טלפון: 03-5694343.

מחלקת המנויים: משרד הביטחון/ההוצאה לאור,
רח' דוד אלעזר 29, הקריה, תל-אביב, טל: 03-6934847.
סדר: בית מערכות.

הודפס באמצעות משרד הביטחון/ההוצאה לאור.
לוחות והדפסה: "הדפוס החדש" בע"מ.

איסלאם רדיקלי

החמאס מפרוץ האינתיפאדה ועד

המסגרת האידיאולוגית – תפיסות היסוד

"תנועת ההתנגדות האיסלאמית" ("חרכת אל-מקאומה אל-איסלאמיה" – בראשי תיבות חמאס, שמשמעותם בשפה הערבית גם התלהבות, קנאות, אומץ) היא הזרוע המבצעית-מיליטנטית של ארגון "האחים המוסלמים", אשר פעל ברצועת עזה ובאיזור יהודה ושומרון מאז 1948. התנועה נוסדה פורמלית בכינוס חשאי, שהתקיים ימים אחדים לאחר פרוץ ההתקוממות (האינתיפאדה) ב-11 בדצמבר 1987 בביתו של מנהיגה, שיח' אחמד יאסין בעזה, והיא עצמה מציינת את מועד הקמתה שלושה ימים לאחר מכן, ב-14 בדצמבר 1987 – היום שבו הפיצה את הכרוז הראשון בחתימתה.

מבחינה אידיאולוגית ביטאה חמאס בתפיסותיה חריגה ברורה מעמדות היסוד, שאפיינו את ארגון "האחים המוסלמים". אלה לא העניקו עדיפות עליונה ומיידית למאבק הצבאי לשחרור פלסטין, ודבקו בגישה המסורתית של הארגון בכל ארצות פעילותו, שביסודה מתן קדימה לפעולה לתיקון פני החברה מבפנים על-ידי חינוך והשלת אורח-חיים איסלאמי, ורק לאחר מכן – משישבו המוסלמים אל האיסלאם, יעוררו אותו מקיפאונו ויקימו את מדינת האיסלאם המאוחדת – אפשר יהיה להתפנות למאבק בישראל. המהפך האידיאולוגי שאפיין את תפיסת חמאס נבע מן ההנחה, ש"המרשם הפונדמנטליסטי", המתאים למציאות הקיימת במדינות ערב, אינו יכול לחול על השטחים הנתונים תחת כיבוש זר, ולפיכך מתחייב שינוי מהותי בסדרי הפעולה: מאבק ברבזמן הן להכשרת הלבבות ולתיקון פני החברה והן נגד ישראל במסגרת ההתקוממות.

דומה שבאורח בלתי נמנע מרחב התמרון הפוליטי-טקטי של חמאס הוא מצומצם, מתוקף היותה תנועה דתית, הרואה את מימוש התוכנית האלוהית (שריעה) בכל תחומי החיים כיעד מרכזי. אף שחמאס יכולה לגלות אורך נשימה (צבר) בדרך אל היעד הסופי ולהסכין עם

הצהרת העקרונות של אוסלו מספטמבר 1993 והמשא-ומתן המדיני בין ישראל והפלסטינים למימושה הלכה למעשה העמידו את דבקותה של "תנועת ההתנגדות האיסלאמית" – חמאס – במשנתה האידיאולוגית-דתית (שבמהותה אינה ניתנת לפשרה) במבחן נוכח שינוי יסודי ומהיר במציאות הפוליטית. בנסיבות אלה האתגר שניצב בפני התנועה כפה עליה התמודדות וקבלת הכרעות כבדות-משקל באופן שיעלה בקנה אחד עם:

- ★ שמירת ייחודה ודרכי פעילותה, כדי שתוכל להמשיך ולקיים בידה חופש פעולה ותמרון מול הרשות הפלסטינית ולשמר את מעמדה בקרב הציבור.
- ★ הבטחת הלכידות הפנימית במגמה למנוע שיתוק תפקודי-ארגוני, אשר עלול להוביל בהמשך להתפלגויות ולכרסם באופן משמעותי במעמדה הפוליטי וביכולת השפעתה.

במבחן המעשה

הבחירות למועצה הפלסטינית

דוד חכם ויהושע טייכר*

* מזרחנים

רעינוני ומוקד הזדהותי וארגוני חלופיים. מזווית ראייה זו נתפסת "האמנה האיסלאמית" כמשקל-נגד ל"אמנה הלאומית" של אש"ף. הרושם הברור הוא, כי המצע האיסלאמי של חמאס הולם היטב את רוח התקופה, קרי התחזקות מגמת האיסלאם הרדיקלי-פונדמנטליסטי במדינות האיזור.

המימד הדתי-האיסלאמי

מרכיבים איסלאמיים היו נדבך חשוב בסכסוך הישראלי-ערבי, אלא שבדרך-כלל הם שימשו כמכשיר לגיוס המונים בעלי תודעה לאומית בלתי מפותחת. אצל חמאס, לעומת זאת, הופך העימות הדתי בין האיסלאם ("דת האמת") לבין היהדות ("הדת המסולפת") לצירו העיקרי והמהותי של הסכסוך. האיסלאם הוא אפוא "עמוד האש" ההולך לפני המחנה: "תנועת ההתנגדות האיסלאמית – האיסלאם הוא דרכה, וממנו היא שואבת את רעיונותיה, את מושגיה ואת תפיסותיה על אודות ההווה, החיים והאדם. על האיסלאם היא נסמכת בכל פעולותיה, וממנו היא מבקשת השראה כדי שינחה את דרכה".¹

הזהות הפלסטינית

חרף הפרופיל הדתי-איסלאמי המובהק שמקרינה חמאס וחרף תפיסתה את הסכסוך הישראלי-ערבי כדתי במהותו תוך שלילת רעיון הלאומיות הזר לאיסלאם, אימצה חמאס גם את הזהות הפלסטינית. זאת כפועל יוצא של התחזקות הזהות הפלסטינית הפרטיקולרית כתולדה של העימות הממושך מול ישראל, וגם משום שחמאס לא הציגה עצמה כחלופה דתית בלבד לאש"ף, אלא גם כחלופה פוליטית, שתפיסותיה בתחום זה הן בעלות גוון דתי ומעוגנות במורשת האיסלאמית.

תחת הכותרת "ייחודיות ועצמאות" מגדירה חמאס את עצמה באמנה כ"תנועה פלסטינית ייחודית, החותרת להניף את דגל פלסטין על כל שעל של פלסטין".² חמאס תוחמת אפוא את שליחותה הדתית לגבולות פלסטין ומזהה את עצמה כארגון פטריסטי-לאומי בעל זהות

הגמשה במעשה הפוליטי היום-יומי, הרי שיכולתה להתמיד בקיומו של פער רחב מדי בין הרצוי למצוי היא מוגבלת, גם אם תפנה לאפיקים פוליטיים. הניסיון ההיסטורי מלמד שבמפלגות חילוניות, גם אלה המתאפיינות במצע אידיאולוגי רדיקלי, הייתה הפוליטיקה העיקר, ואילו האידיאולוגיה הייתה כלי גמיש לקידום המטרות הפוליטיות. זאת בשעה שבתנועות דתיות, המבקשות לממש "מלכות שמיים" עלי אדמות, שימשה הפוליטיקה כאמצעי, ואילו האידיאולוגיה הייתה התכלית עצמה.

במילים אחרות, בתהליך השיקול הפוליטי ("הרציונלי") מתקיימת זיקה הדוקה בין הערכים והיעדים מצד אחד לבין דרכי מימושם מהצד האחר.

במרכז זיקה זו אומדני עלות-תועלת (מימד הסיכון). החשיבה הדוגמטית לעומת זו – ובמיוחד החשיבה הדתית השואבת את סמכותה (כמו גם את נוקשותה) מדברי אלוהים חיים – מדלגת במידה רבה מהערכים ומהמטרות ישירות לעבר מימוש היעדים ללא בחינה שיטתית של עלויות ותוך הדגשת עדיפותו של המימד הרוחני, הנהנה מיתרון על פני שיקולים חומריים-פרגמטיים.

הפרופיל האידיאולוגי הוא הגורם הדומיננטי בעיצוב תפיסת עולמה ובהתוויית דרכה של חמאס, והוא גם משפיע על מרחב התמרון של התנועה ברמה הטקטית-פוליטית. ברמה הטקטית תובעת חמאס שותפות שלטונית מלאה (בעבר דרשה ייצוג של 40 אחוזים במוסדות אש"ף), ואילו ברמה האסטרטגית – נוכח התמורה במציאות ההיסטורית שבה שרוי העם הפלסטיני – שואפת התנועה לתפוס את מקומו של אש"ף החילוני בייצוג הפלסטינים ובהנהגתם כדי לכונן מדינת הלכה איסלאמית בפלסטין.

תפיסותיה האידיאולוגיות של חמאס גובשו במכלול אחד באמנת התנועה, שפורסמה באוגוסט 1988 ברצועת עזה. מסמך זה הוא, למעשה, תעודת הזהות הרעיונית של התנועה ונועד לייחד אותה מול אש"ף על פלגיו כמסגרת-גג לאומית חילונית ולהציב בפני הציבור הפלסטיני מסר

העמדה כלפי אש"ף

יחסה העקרוני של חמאס כלפי רעיון הלאומיות הפלסטינית עומד במבחן מעשי בגישתה כלפי אש"ף. בנושא זה על חמאס לפלס עמדה בין שני שיקולים עיקריים, שאין ביניהם התאמה. מחד גיסא, היא הכירה בהשתרשות אש"ף בקרב הציבור הפלסטיני בשטחים. עם אש"ף נמנים, כעדותה, "האב או האח הקרוב או הידיד. כיצד יוכל המוסלמי להתנכר לאביו או לאחיו, לקרובו או לידידו?" אולם מאידך גיסא, אש"ף הוקם על בסיס רעיון חילוני, ועל רקע זה נחרצת תנועת החמאס בדעתה, שאין פשרה אפשרית בין רעיון המדינה החילונית של אש"ף לבין אקסיומת חמאס בדבר "איסלאמיות פלסטין בהווה ובעתיד".

על-פי השקפת עולמה של חמאס סטה אש"ף מדרך האיסלאם באמצעו את רעיון המדינה החילונית, "זבובים שיאמץ... את האיסלאם כדרך חיים, אנו נהיה חיילים והדלק המזין את אישו, העתידה להבעיר את האויב". בניסוח הפורמלי של העמדה כלפי אש"ף, כפי שהוא מופיע באמנה, נזוהרת אפוא חמאס מלתת לו "גט כריתות", ועולה בבהירות הקריאה למהפך קונצפטואלי בתפיסותיו, קרי "אימוץ האיסלאם כדרך חיים".

ג'יהאד

הג'יהאד לשחרור פלסטין הוא עיקרון מרכזי בתפיסת חמאס, ולפי האמנה הוא בגדר "חובה אישית המוטלת על כל מוסלמי נוכח כיבוש פלסטין בידי היהודים", ואין הוא

טריטוריאלי: "הפטריוטיות של תנועת ההתנגדות האיסלאמית היא חלק מהדת שלה",³ ובכך היא מבקשת למזג את הפרטיקולריזם הפלסטיני במסגרת האוניברסליות האיסלאמית. נגזר מכך – כפי שנקבע בנוסח האמנה בפסקה הדנה ב"גלובליות של תנועת ההתנגדות האיסלאמית" – כי ניצחונו הסופי של האיסלאם יהיה תוצאה של מפגש התנועות האיסלאמיות בכל ארץ וארץ.

בתפיסת החמאס אין לפרטיקולריזם הפלסטיני כל מעמד כערך בפני עצמו; כל כולו תלוי במידת התאמתו לאיסלאם, והוא בעל חשיבות משנית ביחס אליו. אמנת חמאס אינה מותירה בעניין מקום לספק – הפטריוטיזם (וטנייה) מנקודת מבטה של חמאס הוא חלק מן האמונה הדתית, ואין לו קיום מחוצה לה.

כמתבקש ממכלול תפיסותיה ההלכתיות מעניקה אמנת חמאס מעמד מיוחד לאדמת פלסטין, שהינה "בחזקת הקדש (וקף) איסלאמי עד בוא שעתה של תחיית המתים". ככל נכס של וקף, שאין לבצע בו עסקה המשנה את ייעודו המקורי, כן גם אדמת פלסטין אסורה בכל עסקה שהיא, קרי: הסדר הכרוך בויתורים טריטוריאליים. משום היות פלסטין כולה אדמת הקדש, תקפים לגביה רק חוקי ההלכה האיסלאמית ("שריעה").

הקביעה הנחרצת שכל פלסטין היא בחזקת וקף נועדה להדגיש, כי איסלאמיותה אינה רק תולדה של זיקה היסטורית, דתית ותרבותית, אלא יש לה גם אסמכתא משפטית מוצקה על-פי חוקי האיסלאם.

פיגוע של החמאס בקו 18 בירושלים – 3.3.1996

יכול לצאת ידי חובתו באמצעות שליחי ציבור. מעבר למימד האישי, חמאס רואה באינדוקטרינציה של רוח הג'יהאד ושל עקרונותיו מכשיר חינוכי מן המעלה הראשונה לחיזוק התודעה האיסלאמית ורוח הלחימה וכן לשחרור המאמין מסיגים זרים.

העמדה כלפי היהדות

עמדתה של חמאס כלפי היהודים עולה בחריפותה על זו של ארגונים פלסטיניים אחרים, המבחינים לעיתים בין היהדות כדת לגיטימית לבין הציונות כיישות נעדרת לגיטימיות פוליטית. בהקשר זה ניתן להצביע על התבטאויות של ראשי התנועה, ולפיהן הם מצפים ליום שבו יכיר העולם כולו בקיומה של "הסכנה היהודית" וינקוט את האמצעים הנחוצים כדי להעבירה מן העולם. אמנת חמאס חדורה איבה עמוקה ליהודים, הבאה לכלל ביטוי בניסוחים אנטישמיים בוטים ברוח "הפרוטוקולים של זקני ציון". כך, למשל, מטילה חמאס על היהודים את האחריות "למהפכות בכל רחבי העולם" (המהפכה הצרפתית והמהפכה הקומוניסטית) וטוענת, כי "אין מלחמה פורצת פה ושם בלי שאצבעותיהם (של היהודים) מאחוריה", ובאופן ספציפי יותר היא קובעת, כי היהודים היו הכוח המניע מאחורי שתי מלחמות העולם.

גישה זו כלפי היהודים עולה בקנה אחד עם התפיסה המסורתית של "האחים המוסלמים", אולם החידוש בעמדת חמאס הוא בהגדרת היהודים בישראל כנאצים. מוטיב זה חוזר במקומות שונים בנוסח האמנה, כגון בסעיף 20: "הנאציות של היהודים כוללת את כולם... במעשיהם הנוראיים הם נוהגים באנשים כמו הקשוחים שבפושעי המלחמה".

המבנה הארגוני – זיקות פנימיות

חרף העובדה שחמאס פועלת כגוף בעל מאפיינים ארגוניים והיררכיים, החותר לממש רעיון מרכזי – פלסטין מוסלמית "מן הים ועד לנהר" – הרי שבפועל מתעצבת מדיניותה כתוצאה מזיקות גומלין בין שלושה מרכיבים עיקריים: הנהגה בח'ל; הנהגה מדינית בתוך השטחים; זרוע צבאית (גדודי עז א-דין אל-קסאם) וייתכן שגם קבוצות מיליטנטיות אחרות).

צמיחתה של הנהגת חמאס בח'ל הבשילה שנים אחדות לאחר שקמה התנועה בשטחים והתבלטה בפעילותה האלימה במהלך ההתקוממות. התפתחותה של הנהגה זו נשענה ביסודו של דבר על התשתית הארגונית של תנועת "האחים המוסלמים" במדינות ערב וכן על פעילותה המסורתית בקרב ריכוזי מוסלמים במערב אירופה ובארצות הברית. השתלבותם של פעילי חמאס, ובמיוחד מגורשים מהשטחים בתקופת ההתקוממות, בתשתית הארגונית של "האחים המוסלמים" בח'ל האיצה את תהליך הקמתה של הנהגת חמאס מחוץ לשטחים, שבראשה עומדת "לשכה מדינית", שהיא הדרג הפוליטי מבצעי הבכיר ביותר בתנועה. (בראש "הלשכה המדינית"

עומד כיום ח'אלד משעל, שהחליף את ד"ר מוסא אבר מרזוק, העצור כעת בארצות הברית. אישים בולטים נוספים הנמנים עם הנהגת החוץ של חמאס הם: אבראהים ע'ושה ומוחמד נזאל, המפעילים את מערכת ההסברה והדוברות בירדן; וכן ראשי שלוחות התנועה במדינות ערב – מוצטפא לידאווי בלבנון, מוצטפא קנוע ועמאד אל-עלמי בסוריה וכן אוסאמה אברחמדאן באיראן).

המאפיין המרכזי של הנהגת חמאס בח'ל מתבטא בנוקשות אידיאולוגית בלתי מתפשרת, המסייגת במידה רבה את מרחב התמרון של התנועה בשטחים – הן ביחסה לרשות הפלסטינית והן בגישתה הכוללת, המדינית והאופרטיבית, כלפי ישראל. דבקות דוגמטית זו נעוצה בזיקתה לתשתית הארגונית והרעיונית של "האחים המוסלמים", המייצגים גם מגמות של האיסלאם הרדיקלי בן ימינו; בריחוק ממרכזי הפעילות בשטחים, הפוטר אותה מהצורך להתמודד עם מערכת האילוצים המופעלת על פעילי "הפנים"; וברצון להבטיח את מעמדה הדומיננטי ואת מנופי השפעתה על ההנהגה המדינית של התנועה ביהודה ושומרון וברצועת עזה. שליטתה של ההנהגה בח'ל על מערכת הזרמת הכספים למימון פעילות חמאס בשטחים (תשתית חברתית-כלכלית ומנגנוני הפיגועים) היא אמצעי חשוב ביחסי הגומלין עם פעילי "הפנים" של התנועה.

ההנהגה המדינית של חמאס בשטחים אינה פועלת כגוף יציג ומגובש מבחינה ארגונית, אלא מורכבת מאישים בולטים ברמות בכירות שונות. מטרתה המרכזית היא לקדם את יעדי החזון של חמאס ולהבטיח את מעמדה הציבורי על-ידי טיפוז, ביסוס והרחבה של התשתית הארגונית של התנועה בשטחים בתחומים הפוליטי, הדתי והחברתי-כלכלי. למרות תפקודם של פעילי הנהגה זו בייצוג חמאס במגעים עם הרשות הפלסטינית, הרי למעשה משקלם הפוליטי הוא מוגבל. זאת בשל זיקתה הרופפת, אם בכלל, לדרגים המבצעיים של התנועה בשטח ובשל מעמדה הדומיננטי של הנהגת חמאס בח'ל, המכתיבה במידה רבה את מרחב התמרון שלה.

בקרב הנהגת "הפנים" נהנה ממעמד מוסר-רוחני מיוחד מחוללה של חמאס וסמלה, שייח' אחמד יאסין. בשנים האחרונות מבטא יאסין מבין כותלי הכלא מגמות פרגמטיות בשאלות היסוד שבהן מתחבטת התנועה, ובמרכזן מערכת היחסים עם הרשות הפלסטינית ומדיניות הפיגועים. לעמדותיו של שייח' יאסין, המבקשות לשמר את חמאס ככוח פוליטי וכמערכת ארגונית, חברתית וכלכלית תוך הסתגלות למציאות המתרקמת בשטחים, שותפים במידה רבה פעילים בולטים נוספים, המרכיבים את נבחרת "הפנים" של חמאס, ובמרכזם: ד"ר מחמוד א-זאהר, אבראהים יאזורי, שייח' אחמד בחר, סייד אבר מסאמת, אסמעיל הניא ואחרים – ברצועת עזה; ג'מיל חמאמי, שייח' חאמד ביתאווי, ג'מאל מנצור, ג'מאל סלים, שייח' טלאל צדר, שייח' עזאם סלהבי ואחרים – ביהודה ושומרון.

מנגנון הפיגועים של חמאס בשטחים מונהג ומודרך במידה רבה עלידי הנהגת התנועה בחו"ל. זאת, בין היתר, כפועל יוצא מהצלחתה של ישראל לחשוף את ההתארגנויות של מסגרות "עז אלדין אל-קסאם" בשטחים. השליטה הישירה בדרגי הביצוע והיכולת להכתיב את הפעילות בתחום זה מעניקות להנהגה בחו"ל מנוף השפעה, שהוא לעיתים מרחיק לכת – במיוחד בצומתי הכרעה מדיניים.

אתגר התהליך המדיני – שלבים ומאפייני התמודדות

מפרוץ האינתיפאדה ועד ועידת מדריד (דצמבר 1987-אוקטובר 1991)

למן פרוץ ההתקוממות הבלתי מאורגנת – תחילה ברצועת עזה וזמן קצר לאחר מכן גם ביהודה ושומרון – חתרה חמאס לנצל את תנופת האירועים במגמה לבסס את מעמדה בתודעת הציבור הפלסטיני ולהציב עצמה כגורם ברתחרות לאש"ף. לפיכך מיקדה את עיקר פעילותה בהנעת מהלכי האינתיפאדה, והדבר בא לכלל ביטוי בהקמת ועדות אזוריות שעסקו בארגון הפרות סדר ובמיסוד מערכת של הפצת כרוזים. בד בבד הפעילה חמאס מנגנון לביצוע פיגועים, שהיה אחראים לרציחתם של שני חיילי צה"ל, אבי ספורטס ואילן סעדון בשנת 1989.

אירועי הר הבית (7 אוקטובר 1990) מסמנים נקודת ציון חשובה בתהליך ההשתלבות של חמאס במערכת הפיגועים נגד ישראל. גם אם חלק מפעולות הטרור בוצעו ביזומה פרטית, אין ספק שהתנועה מילאה תפקיד חשוב בהסתה, בעידוד ובמתן הכשרות ההלכתית בהוצאתן מן הכוח אל הפועל.

גלי המעצרים ההמוניים שבוצעו בקרב פעילי התנועה (ספטמבר 1988, מאי 1989) פגעו אומנם ביכולתה האופרטיבית, אך לא שיתקו את פעילותה לחלוטין – בעיקר כתוצאה מהתבססות קדרים של פעילי שטח ברצועת עזה וביהודה ושומרון וכן בירדן.

מהלכים ויזומות מדיניים שנעשו באותה תקופה לא היו אתגר של ממש לחמאס, באופן שחייבו אותה לעיון מחדש במשנתה, וזאת מפני שלא הייתה נכונות ממשית להידברות מהותית בין ישראל לאש"ף בכל הקשור למאמץ למצוא פתרונות להסדר מדיני.

אשר על כן, קל היה לחמאס להטיף במרץ לתפיסותיה הדתיות-פוליטיות ולשלהב את הציבור בסיסמאות מיליטנטיות בלתי מתפשרות בסוגיית המאבק בישראל. כך פסלה חמאס בכרוזיה ובפרסומיה האחרים כל אפשרות לתהליך מדיני, הטיפה לג'יהאד נגד ישראל ויצאה חוצץ נגד רעיונות הכניעה של "הממשל העצמי, הוועידה הבינלאומית ודריקים בשלום עם אלה שמדיהם נוטף דם הטהורים" (כרוז חמאס מ-11 בפברואר 1988).

בהתייחסות קונקרטית לניסיונו של מזכיר המדינה האמריקני שולץ לקדם יוזמה מדינית חודשים ספורים לאחר פרוץ ההתקוממות קראה חמאס להכשיל את "המזימה האמריקנית" הבוחרת באמצעות "סיסמאות מזויפות" – כמו "סחר באדמה תמורת שלום" ר"מטריית הוועידה הבינלאומית – להציג לפני הפלסטינים "אשליה, מרמה וניסיון לחסל את ההתקוממות" (כרוז חמאס מ-5 במרס 1988). ערב התכנסות המושב ה-19 של המועצה הלאומית הפלסטינית בנובמבר 1988 פנתה חמאס בגילוי-דעת מיוחד מטעמה אל הנהגת אש"ף, הדגישה את חובתה שלא להגיע לכלל הסדר מדיני כלשהו עם ישראל, שהוא בבחינת "הפרת שבועה דתית, בגידה מחפירה ותקיעת סכין בגבם של ילדי האבנים". היא גם דחתה באורח חדר-שמעי כל פשרה עם ישראל על יסוד גבולות החלוקה (שנקבעו בהחלטת עצרת האו"ם 181 משנת 1947), שכן המערכה נגד הציונות אינה על גבולות, אלא "על קיום וגורל". לאחר התכנסות המועצה הלאומית הפלסטינית פרסמה חמאס שני כרוזים (מס' 32 ו-33) השוללים באורח קטיגורי את החלטותיה בזכות מר"מ מדיני.

באורח דומה התייחסה חמאס ליוזמות נוספות לקידום תהליך ההסדר עם הפלסטינים – יוזמות שהעלו ישראל, ארצות-הברית ומצרים. בכרוז מס' 44 (יולי 1989) קבעה, כי "תוכנית הבחירות (של ישראל) והדרשיח של אש"ף עם ארה"ב הם אשליה, וכל מטרתם היא לחסל את ההתקוממות". בכרוז מס' 49 (אוקטובר 1989) דחתה חמאס את "תוכנית שמיר", את "תוכנית מובארק" ואת "תוכנית בייקר" וקראה לג'יהאד נגד ישראל כדרך היחידה הפתוחה בפני המוסלמים.

עמדתה המדינית של תנועת חמאס נגד כל יוזמה מדינית השתקפה גם בשלילה המוחלטת של היוזמה האמריקנית להנעת תהליך הסדר ישראלי-פלסטיני לאחר מלחמת המפרץ.⁵

מועידת מדריד ועד הסכם אוסלו (אוקטובר 1991-ספטמבר 1993)

רציפות עמדות חמאס בתחום המדיני נשמרה, כפי שניתן היה לצפות, גם בהתייחסותה לוועידת מדריד (29 באוקטובר 1991), שהייתה ציון דרך חשוב במאמץ לקידום הסדר לסכסוך הישראלי-ערבי. עוד בטרם נתכנסה הוועידה תקפה אותה חמאס בחמת זעם, הגדירה את מטרתה כ"מכירת פלסטין וירושלים" וקראה – לרבות בגילויי דעת ובכרוזים משותפים עם ארגוני אופוזיציה פלסטיניים אחרים – להכשילה בכל דרך אפשרית, תוך שיגור איום ישיר ומפורש על חייהם של חברי המשלחת הפלסטינית. ביום התכנסותה הוקיעה חמאס (בכרוז מס' 80) את "ועידת השלום המדומה", וקראה לבטא את ההתנגדות כלפיה בקיום ארבעה ימי שביתה רצופים בשטחים. בפנייה ישירה לחברי המשלחת הפלסטינית קבעה חמאס, כי הם לא יינקו מעונש, וגורלם יהיה כגורלו של נשיא מצרים, סאדאת.

חמורים אלה היו הרקע להחלטתה של ממשלת ישראל לגרש 415 פעילים איסלאמיים (רובם אנשי חמאס ומיעוטם מזוהה עם הג'יהאד האיסלאמי) לדרום לבנון באותו חודש. נקודת שיא בולטת באירועים אלה נרשמה בחודש מרס 1993, שבמהלכו נהרגו בפיגועי חמאס 16 אזרחים ואנשי צבא ישראלים. פעולות אלה בוצעו על ידי חוליות האגף הצבאי של התנועה, "עז א-דין אל-קסאם", שהחלו לפעול בכינוי זה החל מאמצע 1991.

התהליך המדיני בשנת 1992 עמד בצל המהפך הפוליטי בישראל והתחושות הברורות שרווחו בקרב הפלסטינים בטווח הזמן הקצר שלאחריו, כי קיימת אפשרות משמעותית להשיג פריצת דרך במשאומתן להסדר. תחושות אלו פינו את מקומן בתוך זמן קצר לאכזבה ולתסכול לאחר הצהרותיו של י"ר המשלחת הפלסטינית למשאומתן, ד"ר חיידר עבד אל-שאפי, בעקבות סבב השיחות השביעי, כי בעמדת ממשלת ישראל לא חל שינוי מהותי, המאפשר השגת הסכם שלום. עקב כך נוצרה אווירה קשה של מפח נפש בקרב תושבי רצועת עזה, וזו שימשה מצע נוח לתומכי חמאס להרחבת פעילות ההסברה והאינדוקטרינציה. במסגרת זו קיימו תומכי התנועה שורה של כנסי הסברה ציבוריים במסגדים ובמוסדות, שבהם הופיעו ראשי הממסד האיסלאמי והציגו את עמדותיהם המדיניות בנאומים, שכותרתם הייתה: "תהליך השלום – עמדת האיסלאם והתחליף".

המשאומתן שהתנהל בווינגטון בין ישראל לבין משלחת משותפת ירדנית-פלסטינית לווה באופן עקיב ושיטתי בתגובות ראשי חמאס ובפרסומיה. אלה קראו להפסקת המשאומתן ולהחזרת המשלחת הפלסטינית והביעו התנגדות נחרצת לנכונות לבסס הסדר על רעיון האוטונומיה ביהודה ושומרון וברצועת עזה. בכרוז מס' 90 (6 בספטמבר 1992) ראתה חמאס באוטונומיה "ניסיון ישראלי להפוך את הכיבוש לעובדה קיימת בהסכמת אלה המתמירים לייצג את הפלסטינים" וקראה לדחות את רעיון הבחירות הקשורות בה. בכרוז מס' 92 (7 בנובמבר 1992) קבעה חמאס, כי בתום שנה לוועידת מדריד לא השיגו הנציגים הפלסטיניים למר"מ דבר, מלבד "מערבולת האוטונומיה. היכן המדינה העצמאית ובירתה ירושלים? היכן תקוות הכזב שהפיץ צוות מדריד ווינגטון?" שאל הכרוז והאשים את המשלחת הפלסטינית בכך שהיא פועלת כדי לעטוף את "הכיבוש הציוני באיצטלה של לגיטימציה".

גם אם סבורה הייתה חמאס, שהמשאומתן בין ישראל לפלסטינים לא יניב תוצאות מהירות, הרי שעצם קיומו היה עבורה בבחינת תמריץ, ואולי גם אילוץ, הן להגברת פעולות הטרור והן לחידוד ייחודה הרעיוני מול אש"ף. תקופה זו התאפיינה אפוא בהסלמה חמורה בפיגועי טרור רצחניים, שהבולטים בהם אירעו בדצמבר 1992 – רצח שלושה חיילי צה"ל בצומת סג'עיה בעזה וחטיפתו בלוד ורציחתו של שוטר מג'ב נסים טולדנו. אירועים

מפגינים ביום החמאס בראמלה – 14.12.1993

מהצרת העקרונות ועד הסכם עזה-יריחו (ספטמבר 1993-מאי 1994)

ההסכם בין ישראל לאש"ף על הצהרת העקרונות, שנחתם ב-13 בספטמבר 1993 בווינגטון לאחר משאומתן חשאי שהתקיים באוסלו, בירת נורווגיה, הפתיע גם את חמאס. יש לזכור שהתנועה הייתה מצויה אז בעיצומם של מהלכים לגיבוש ארגוני מחודש – בעקבות גירוש כמה מאות מפעיליה לדרום לבנון (דצמבר 1992) וחזרתם לשטחים כעבור כשנה.

ימים אחדים לפני החתימה הפורמלית על ההסכם מתחה עליו חמאס ביקורת נוקבת, כפי שעולה מכותרת כרוז 102 (8 בספטמבר 1993): "תוכנית עזה ויריחו היא תקיעת סכין בוגדנית". חמאס קבעה, כי הסכם "עזה ויריחו תחילה" אינו אלא "פן אחר של הכיבוש", וטענה כי בהסכם כרוכים:

★ כינון "מנהל עצמי עלוב" ב-20 אחוז משטחה של פלסטין, אשר יהיה נתון לחסות הכיבוש הישראלי ויהיה חסר ריבונות על השטח;

ההערכה שרווחה בקרב הפלסטינים בדבר התקדמות צפויה במשאומתן המדיני הייתה הרקע למערכת העימותים האלימה שפרצה בשלהי יוני ובתחילת יולי 1992 בין פעילי חמאס לפעילי הפתח ברחבי רצועת עזה. מערכה זו פרצה בעקבות שורה של מכתבי איום ששיגרו חוליות "עז אל-דין אל-קסאם" לפעילי פתח. במכתבים אלה איימו אנשי הזרוע הצבאית של חמאס לפגוע פיזית באנשי הפתח בעקבות חשיפת "תוכנית", כביכול, של הפתח לפגוע בראשי חמאס באיזור.

מערכת עימותים זו המחישה באופן ברור, כי תנועת חמאס נהנית מיכולת מבצעית לא מבוטלת, שבאה לכלל ביטוי הן בגיוס פעילים וניודם על פני הרצועה למוקדי העימות והן בניצול התשתית הארגונית של התנועה – ובמיוחד המסגדים והאוניברסיטה האיסלאמית בעזה – כבסיסי פעולה אופרטיביים. לטענת אנשי הפתח, ובכללם יאסר ערפאת עצמו, עמדו לרשות חמאס גם משאבים כספיים נדיבים, שהועברו אליה מסעודיה במגמה לקעקע את אחיזת הפתח באיזור.

הפגנה של החמאס בוזר הבית נגד הסכם "עזה ויריחו תחילה" – 3.9.1993

העצמי הפלסטיני בתקופת המעבר. נוסחת חמאס קובעת, כי הפעילות להכשלת "הסכם עזה יריחו" תתבסס על שני מרכיבים: "הראשון – קו הג'יהאד נגד הכיבוש בכל מקום שבו הוא נמצא; והשני – ההתמודדות תהיה עממית ופוליטית". מחמת האפשרות שמהלכים אלה יובילו את חמאס להתנגשות עם הממשל הפלסטיני, הבהירה התנועה, כי מדיניותה חותרת "לשמירת הדם הפלסטיני ולמניעת מלחמת אחים". אולם חמאס שומרת בידה את הזכות להגנה עצמית, אם שלטונות הממשל העצמי הפלסטיני "יפעילו שיטות של רדיפה, פגיעה, מעצר או גירוש". מרכיב נוסף במדיניות חמאס לצמצום הסיכונים להתפתחותו של עימות עם הממשל הפלסטיני בא לידי ביטוי בהנחיה הקובעת, כי היעדים לפעילותה

כרזת תעמולה של החמאס

- ★ ויתור פלסטיני על ירושלים ועל ההתנחלויות, על שטחים ביהודה ושומרון וברצועת עזה ועל שטחים בתחומי ישראל ("אדמות 1948");
- ★ שליטה ישראלית ביטחונית נמשכת בגשרים ובצירי התנועה;
- ★ "מזימה להפסקת האינתיפאדה" ולהפיכתה למלחמת אחים בין הפלסטינים;
- ★ ניסיון להוליך שולל את העם הפלסטיני וליצור דימוי ש"המזימה היא ניצחון לעם הפלסטיני".

לפיכך תבעה חמאס ממדינות ערב להחרים את ההסכם וקראה למשלחת הפלסטינית להפסיק את המשא-ומתן ולא להיות שותפה למזימה ל"מכירת פלסטין".

חמאס נדרשה לעצב במהירות מתכונת פעולה, כדי שתוכל להתמודד עם השפעותיו של ההסכם. בתגובה ראשונה הזדרזו דוברי חמאס בשטחים ומחוצה להם לדחות את ההסכם על הסף. הם כינו את הצהרת העקרונות "מכירה פומבית" ובגידה "בעקרונות פלסטיניים", טענו שרוב העם הפלסטיני דוחה את ההסכם, הדגישו שההכרה ההדדית בין ישראל לאש"ף "אינה מחייבת את העם הפלסטיני" והטילו ספק בלגיטימיות של מנהיגות ערפאת. יתרה מזאת, דוברי חמאס אף הודיעו בפומבי על המהלכים שהם מתכוונים לנקוט. הם ציינו, בין היתר, שיפעלו להרחיב את "מסגרת הברית המדינית בזירה הפלסטינית", היינו את שיתוף הפעולה עם גורמים נוספים המתנגדים להסכם, ובראשם חזיתות השמאל – העממית (חבש) והדמוקרטית (חוואתמה); יגבירו את המגעים המדיניים עם איראן, עם סוריה, עם סודאן ועם גורמים אחרים; ימקדו פעילות הסברה ותעמולה כלפי הפלסטינים בשטחים ויחריפו את האינתיפאדה ואת המאבק המזוין בתוך "פלסטין הכבושה". כן הדגישו דוברי חמאס, שיימנעו מ"מלחמת אזרחים", משום שהתנועה אינה מאמינה בדרך זו ומשוכנעת ש"הפעילות העממית" תגרום להנהגת אש"ף לחזור בה. כמו כן הבהירו הדוברים כי לא יטלו חלק בבחירות למועצת השלטון הפלסטיני בתקופת המעבר. במכלול תגובותיה על הצהרת העקרונות הבליטה חמאס את דבקותה בעמדתה האסטרטגית: "שחרור פלסטין מן הים ועד לנהר". לפי תפיסתה, המוצא היחיד שנותר בידה לפעול לסיכול מימושו של ההסכם היה טמון בהמשך פיגועי טרור נגד יעדים ישראליים ב"פלסטין כולה". דובר חמאס בירדן, אבראהים ע'ושה, פירט את יעדי הטרור והצביע על תכליתו הפוליטית: "פגיעה בחיילים ובמתנחלים, כולל בעומק היישות הציונית", במטרה לערער את מעמדו של ראש-ממשלת ישראל ולהביא לעצירת המשא-ומתן.⁶

כשלושה חודשים לאחר החתימה על הצהרת העקרונות ניסח ביטאון חמאס "אל-ריסאלה" את עקרונות המאבק האקטיבי של התנועה נוכח הדינמיקה ההולכת ומתפתחת במשא-ומתן הישראלי-פלסטיני לקראת מימוש הממשל

הפיגועים של חמאס, שאינה מכוונת נגד אזרחים. עוד הציעה חמאס "לעיין מחדש" בחריגה זו (קרי: לא לבצע פיגועים נגד אזרחים), אם תתחייב ממשלת ישראל שלא לפגוע באזרחים פלסטינים בלתי חמושים. עם זאת הצהירה התנועה, כי גם במקרה כזה היא תמשיך לפגוע ביעדים צבאיים ובמתנחלים. ההודעה מסתיימת בהבעת התחייבות של חמאס "להמשיך דרך הג'יהאד והקרבת הנפש עד לשחרור פלסטין כולה".

במאמץ לשבש את המשך המשאומתן ליישום עקרונות אוסלו מיקדה חמאס את מהלכה בפעולות טרור כואבות. הן נגד יעדים ישראליים אזרחיים והן נגד מטרות צבאיות. מגמתה בזאת הייתה לגרור תגובות נגד חריפות מצד ישראל, שישמטו את תמיכת האוכלוסייה בשטחים בהסדר המתרקם ויעודדו את גורמי האופוזיציה ואת דעת הקהל בישראל נגד ההסכם. הטבח במערת המכפלה בחברון זימן בידי חמאס מנוף וצידוק להרחבת פעולות הטרור, ועד לחתימת הסכם עזה-יריחו במאי 1994 ביצעו פעיליה שורה של פיגועים, שהבולטים בהם היו פיצוץ שני אוטובוסים בידי מתאבדים בעפולה (6 באפריל) ובחדרה (13 באפריל).

מהסכם עזה-יריחו ועד הסכם הביניים (מאי 1994-ספטמבר 1995)

החתימה על הסכם "עזה ויריחו תחילה" (4 במאי 1994), שהביאה לכינונה של רשות פלסטינית בעלת סמכויות שליטה ברצועת עזה ויריחו, בישרה את ראשיתה של תמורה יסודית במעמד המדיני של הפלסטינים. אך גם התפתחות מרחיקת לכת זאת לא חוללה שינוי של ממש בתפיסות היסוד ובדרכי ההתמודדות של חמאס.

של התנועה נגד "כוחות הכיבוש" יהיו במקומות "שלא יאלצו את שלטונות הממשל העצמי להגיב", כלומר מחוץ לערים והרחק מריכוזי המשטרה הפלסטינית.

מול עמדות נחרצות אלה בלטה דווקא הודעת הלשכה המדינית של חמאס מאפריל 1994. ההודעה נתפרשה בכלי התקשורת כגילוי של פרגמטיות, משום הצעתה לפתרון הבעיה על בסיס המרכיבים האלה:

- ★ "נסיגה ציונית מלאה מאדמתנו" (בלי להתייחס להגדרה גיאוגרפית) ופירוק ההתנחלויות;
- ★ עריכת בחירות כלליות וחופשיות בשטחים לבחירת נציגי הפלסטינים והנהגתם;
- ★ מסירת סמכות ההחלטה על עתיד הבעיה הפלסטינית בידי ההנהגה הנבחרת.

הצעה זו – שאליה נלוו התבטאויות נוספות של בכירי התנועה: בעניין אפשרות של "שביתת נשק" או של "הפסקת אש" עם ישראל – לא ביטאה נכונות של ממש להידברות, אלא הציגה למעשה דרישות חד-צדדיות, שלא כחלק ממשאומתן להסדר.

בהודעתה הבהירה חמאס, כי אין התנועה מתנגדת ל"עקרון השלום", אך הדגישה שאינה מתכוונת בכך לשלום שמציעה ממשלת האויב. לדעת חמאס, ההסדר המדיני המתגבש על בסיס הסכם אוסלו נועד מראש לכישלון, שכן הוא "הנצחה של הכיבוש" ו"כניעה של הנהגת אש"ף לתכתיבי ישראל וארצות-הברית". בנוגע למדיניות הפיגועים הבהירה ההודעה, כי זו נועדה לפגוע במטרות צבאיות ובמתנחלים, שאף אותם רואה התנועה כיעד צבאי. נטען, ששני הפיגועים בעפולה ובחדרה היו תגובה על הטבח בחברון (פברואר 1994) ועל הריגת אזרחים פלסטינים על-ידי ישראל ומהווים חריגה ממדיניות

חוליה של החמאס שהצטלמה לקראת פיגוע – יוני 1994

נוכח השלב החדש בהתפתחות ההסדר הישראלי-פלסטיני נדרשה חמאס – יותר מאשר בעבר – לתמרן בין המשך הדבקות בעמדות היסודיות ובנגזרות האופרטיביות שלהן, לבין הצורך שלא לגרום כרסום בבסיס התמיכה בה בקרב הציבור, שציפיותיו להישגים מדיניים נוספים ולרווחה כלכלית הלכו וגברו.

אולם הרושם הברור הוא, כי הדבקות של חמאס בעקרונותיה האידיאולוגיים, המקנים לה את סיבת קיומה, לא אפשרה לה לסגל לעצמה רעיונות חלופיים כמענה למציאות המשתנה. העמדות הבלתי מתפשרות של חמאס באו לידי ביטוי בכרוז מס' 111 (הנושא את הכותרת: "כדמנו נשיב לעצמנו את חירותנו ונבנה את התהילה לאומתנו"), שהופץ בשטחים יממה אחת בלבד לאחר חתימת ההסכם. הכרוז חזר על עמדותיה הרשמיות המוכרות בעניין המשך המאבק חסר הפשרות בישראל והימנעות, במידת האפשר, מעימות עם הרשות הפלסטינית וממלחמת אחים. חמאס התייחסה בכרוז אל ההסכם כבטל ובלתי מחייב את העם הפלסטיני; קבעה כי הכיבוש למעשה נמשך, ושההתנחלויות נותרות במקומן; טענה שאין לנרמל יחסים עם "אויבנו היהודים", אלא להמשיך במאבק נגד הכיבוש כדרך יחידה לחיסולו; הדפה האשמות שהתנהגות התנועה גוזלת הישגים שהפלסטינים השיגו במשאומתן וטענה כי ההסכם לא נתן להם דבר, וכי כל המסכים לו הוא בוגד שאינו מייצג את הפלסטינים. הכרוז קבע יום אזכור להבעת התנגדות להסכמי אוסלו וקהיר בעצרות ובתהלוכות. עוד קבעה חמאס, שהיעד שהיא מציגה הוא שחרור פלסטין "מהים עד הנהר"; האמצעי להשגתו הוא ג'יהאד "הוצאת אש תחת רגלי הכיבוש", ומובטח שאללה יביא את הניצחון למאמיניו. המנגנון הצבאי של חמאס, גדודי אל-קסאם, נקרא להמשיך לבצע פיגועים, והכרוז העלה על נס את פיגועי ההתאבדות שביצעו פעילי התנועה בעפולה ובחדרה כדרך הנכונה להילחם בכיבוש.

מעבר לקריאה המוכרת של חמאס לג'יהאד, הדגיש הכרוז את ההשפעה הפסיכולוגית העמוקה של הפיגועים על ישראל. נטען בו, כי אי יכולתה של ישראל להתמודד עם פיגועי חמאס גרמה לה לעשות מעשי ייאוש, שלא ישיגו את יעדם: מעצרים נרחבים, בעיקר בשורות חמאס, גיוס בעלת-בריתה ארצות-הברית להפעלת לחצים על מדינות ערב ועל הפלסטינים והסתה נגד התנועה. אשר ליחסים עם מוסדות הממשל העצמי, הודגש שגישת חמאס אליהם תיקבע לפי תפקודם: תמיכה בהם, אם יפעלו כראוי (לדעתה), והתנגדות במקרה "שישרתו את הכיבוש". השלטון הפלסטיני בכללו והמטרה בפרט נקראו לשרת את העם והוזהרו שלא ימנעו מ"לוחמי הקודש" לבצע פיגועים נגד חיילי צה"ל ומתנחלים. עם זאת, שאלת התנהגותה של חמאס נותרת מעורפלת ונתונה לפרשנות: היא "לעולם לא תפנה נשק לעבר איש מבני עמנו", אך גם "לא תתיר לאיש להפקיע את הישגי עמנו, חירותו וכבודו". בהקשר ליחסים הבין-ארגוניים,

בירכה חמאס על קיומו של דיאלוג, שיביא לגיבוש "תוכנית לאומית" מוסכמת על הכול, וקראה לכל הגורמים הפלסטיניים ליטול חלק בכך. היא הדגישה את הצורך באחדות, הביעה התנגדות ל"מלחמת אחים" וגינתה שימוש בנשק כאמצעי לפתרון סכסוכים פוליטיים וחמולתיים בחברה הפלסטינית.

חיזוק נוסף לעמדותיה העקביות של חמאס ניתן בראיון, שהעניק ד"ר מוסא אברמרזוק, ראש הלשכה המדינית של התנועה, לביטאון חמאס "פלסטין אל-מוסלמה" ביוני 1994. אברמרזוק שב וקבע, כי "אין חדש בעמדת התנועה החותרת לסילוק הכיבוש מאדמתנו... ועמדתנו היסודית היא, שפלסטין מהים עד לנהר היא אדמה פלסטינית שיש לשחררה". לדעת אברמרזוק, אין יעדיה של התנועה בבחינת חזון לטווח ארוך, אלא מטרה שיש להגשימה באמצעות הפעולה הצבאית, שהיא "אסטרטגיה קבועה שלא תשתנה". עם זאת, "דרכי הביצוע, הטקטיקה, האמצעים והיעיות מותנים בתועלת שתושג מפעולות אלה, והם ישתנו מפעם לפעם במטרה לגרום את הנזק הגדול ביותר לכיבוש. לא יהיה יום אחד שבו לא נפעל נגד".

מחויבותו של אברמרזוק לנשק הטרור גובתה באופן קבוע בכרוזי חמאס שקבעו, כי "הדבקות בג'יהאד היא בחירה אסטרטגית שאין ממנה חזרה" (כרוז 120 מ-6 במאי 1995), וכי "הג'יהאד נגד הכיבוש הוא קו אסטרטגי" (כרוז מ-17 באוגוסט 1995).

במקביל לפעילות הנמשכת בתחום הטרור נגד ישראל, שבאה בתקופה זו לידי ביטוי בשורה ארוכה של פיגועים (ביניהם יצינו במיוחד: חטיפתו ורציחתו של רב"ט נחשון וקסמן ב-14 באוקטובר 1994; פיגועי אוטובוסים על-ידי מתאבדים – ברחוב דיזנגוף בתל-אביב ב-19 באוקטובר 1994, ברמת-גן ב-24 ביולי 1995, בירושלים ב-21 באוגוסט 1995), הייתה חמאס מעורבת מכורח הנסיבות במערכת של הידברות עם הרשות הפלסטינית, ההולכת ומתגבשת בשטחי הממשל העצמי. מטרתה בהידברות זו הייתה בראש ובראשונה למנוע התפתחות של עימות אלים עם הרשות ולהגיע ל"מודוס ויונד" עימה, באופן שיבטיח את המשך פעילותה כגורם בעל משקל והשפעה בחברה הפלסטינית וימנע את הפגיעה בתשתיתה הארגונית. עם זאת, המחויבות האידיאולוגית הכתיבה, למעשה, הידברות בעיקר בנושאים בעלי אופי נקודתי בלבד, וזאת לא מעט בהנחייתה של הנהגת חמאס בחו"ל, שהקפידה לשמור על עמדות הקבע של התנועה. מכל מקום, בדיאלוג בין הצדדים לא היה אפשר לחמוק מדיון ב"נכסים" העיקריים של חמאס – הפיגועים נגד ישראל ומעמדו של המערך הארגוני האחראי לכך. ממהלך הדיאלוג בסוגיה מהותית זאת עולה, כי חמאס אומנם הביעה נכונות להטיל סייגים על מדיניות הפיגועים שלה,¹⁰ אלא שנכונות זו הייתה מוגבלת בזמן ובסופו של דבר היא לא הבשילה לכלל הסכמה מחייבת.

עמדות ברוח זו העלה ד"ר מחמוד אל-זהאר, מבכירי חמאס ברצועת עזה, שלא הוציא מכלל אפשרות "הפסקת

אש בינינו לבין ישראל למשך חודש, חודשיים או ארבעה; אולם לא מדובר בתוכנית שלום, שהרי איננו מכירים בישראל, בזכות קיומה או בזכותה לשלוט על כל חלק מפלסטין. האסטרטגיה שלנו היא הקמת מדינה איסלאמית גדולה, המשתרעת על כל שטח שהאיסלאם מגיע אליו. התמקדותנו הראשונית בחמאס היא בפלסטין, כל פלסטין – מראש הנקרה ועד רפיח, מנהר הירדן ועד חוף הים התיכון.¹¹

מחתימת הסכם הביניים ועד לבחירות למועצה הפלסטינית (ספטמבר 1995-ינואר 1996)

על עמדותיה של חמאס לקראת הבחירות למועצה הפלסטינית אפשר היה ללמוד מתגובתה להסכם הביניים, שנחתם בין ישראל לפלסטינים בווינגטון ב-28 בספטמבר 1995. כרוז החמאס לחודש אוקטובר 1995 גינה בחריפות את החתימה על ההסכם וקרא לפלסטינים להתנגד לו. מנהיג חמאס בירדן, אבראהים ע'ושה, קבע כי הסכם טאבה חיסל את הריבונות ואת העצמאות של פלסטין, ולדבריו העניק ערפאת לישראל מתוקף ההסכם "שבעים אחוזים מהגדה המערבית, תשעים אחוזים מהאחריות לביטחונה ושני שלישים מהמים שלה".¹²

מול העקביות של עמדות חמאס בצומתי ההכרעה המדיניים מתעוררת שאלה עקרונית ביחס ליעדי התנועה בכל הקשור למשא-ומתן שלה עם אש"ף בסוגיית השתלבותה בבחירות למועצה הפלסטינית, לרבות מדיניות הפיגועים של התנועה. הרושם הברור הוא, כי המשא-ומתן בין הצדדים, שהתקיים בקהיר בדצמבר 1995, שיקף בראש ובראשונה את עניינם של פעילי "הפנים" בחמאס, שחיפשו דרך להשתלב במערכת הפוליטית הפלסטינית. זאת גם מפאת המצוקה שבה היו שרויים כתוצאה ממהלכי הרשות הפלסטינית ומפעולות הסיכול של ישראל. ביטוי למגמה זו ניתן בהקמת "מפלגת ההצלה הלאומית האיסלאמית", שנועדה לשמש מסגרת ארגונית פוליטית של פעילי חמאס ברצועת עזה, ושבאמצעותה ניתן היה לשלב את התנועה בבחירות.¹³

מול רצונם של פעילי "הפנים" התחווה פעם נוספת עמדתה הבלתי מתפשרת של הנהגת חמאס בח'ל, ששללה את השתתפות התנועה בבחירות למועצה הפלסטינית ואף קראה להמשך המאבק. מבחינתה של חמאס, סיכום חיובי עם הרשות באשר להשתלבותה בבחירות משמעותו:

★ הכרה בהסכמי אוסלו וויתור, הלכה למעשה, על מימוש חזון "פלסטין השלמה". מכך משתמעת גם התכחשות ל"זכות הקיום" (raison d'être) של התנועה כארגון ששם לו למטרה לשחרר את כל פלסטין ולהקים בשטחה מדינת הלכה איסלאמית.

★ הכרה במעמדה הדומיננטי של הרשות הפלסטינית ובנחיתותה הפוליטית של חמאס. זאת בשעה שחמאס חותרת לשותפות מלאה תוך שימור עמדותיה האידיאולוגיות הלכתיות.

★ אובדן "הנכסים" האסטרטגיים, המקנים לתנועה את מנופי הפעולה וההשפעה – מערכת הפיגועים והתשתית הארגונית המופקדת על כך.

ואכן, בסופו של דבר הסתיים סבב השיחות בין נציגי הצדדים בקהיר, בלי שעלה בידם לגבש הסכם הבנות בתחומי המחלוקת העיקריים. בשאלת הבחירות לא חל שינוי בעמדת התנועה: היא המשיכה להחרים אותן, אך לא ניסתה לכפות את עמדתה על ציבור הבוחרים, ובהתייחסות נרמזת לסוגיית הטרור נגד ישראל נקבע, כי "חמאס אינה מעוניינת להביך את הרשות" – עמדה שפורשה כנכונות עקיפה מצד חמאס להימנע מפיגועים. אולם ראשי התנועה הזדרזו לדחות פרשנות זאת והבהירו, כי חמאס נחושה בדעתה להמשיך בדרך הג'יהאד.

חרף הקריאה להחרמת הבחירות, שהתחזקה עוד יותר בעקבות חיסולו של "המהנדס" יחיא עיאש (5 בינואר 1996), נרשמה בהן, ובמיוחד ברצועת עזה, השתתפות נרחבת של אוהדי חמאס ושל פעיליה. כפועל יוצא מכך הצליחו להיבחר למועצה מספר פעילים איסלאמיים זוטרים, המזוהים במידה זו או אחרת עם התנועה ועם דרכה הרעיונית, ואשר התמודדו בבחירות על בסיס אישי.

חמאס בעקבות הבחירות למועצה הפלסטינית

למרות הימנעותה של חמאס מהשתתפות רשמית בבחירות והביקורת שמתחה על אי ייצוגיותן (העדרם של פלסטינים מהפזורה) ועל הטיית תוצאותיהן, ואף שקראה לחברי המועצה הנבחרים לפעול להכשלת הסכמי אוסלו (כרוז חמאס מ'24 בינואר 1996) – חודשה ההידברות עם הרשות הפלסטינית. במגעים שהתקיימו ימים אחדים לאחר הבחירות בין ערפאת לככירי חמאס בעזה נידונו שחרור פעילי התנועה שנעצרו בידי הרשות וסוגיית השתתפותה בבחירות המוניציפליות.

אולם דומה כי ההידברות שהתפתחה בין נציגי חמאס לרשות הפלסטינית בעקבות הבחירות למועצה הייתה שטחית וקצרת ימים. על רקע התמיכה המרשימה שקיבל ערפאת בבחירות הוא ביקש לנצל את תנופת ההצלחה לריסון חמאס ולתיעולה לאפיקי פעולה פוליטיים. מדיניות זאת באה לכלל ביטוי במתן היתר מטעמו לפתיחת משרד הסברה של חמאס בעזה ולהוצאה לאור של ביטאון מטעמה ובשחרור עצורים.¹⁴ הנהגת חמאס בשטחים גילתה באותו שלב נימות פרגמטיות. כך, למשל, הביע ד"ר מחמוד אל-זהאר, מראשי התנועה ברצועת עזה, נכונות לשילוב אנשי חמאס במסד השלטוני הפלסטיני;¹⁵ ופעיל אחר, ע'אזי חמד מעזה, הדגיש שרוב פעילי התנועה מוכנים להפסיק זמנית את המאבק המזוין נגד ישראל ולהשתלב בפעילות פוליטית.¹⁶

למרות עמדות אלה של פעילים מקומיים המשיכה הנהגת התנועה בח'ל להכתיב את הטון, ופעילי "הפנים" התיישרו עם הקו וחזרו והביעו את דבקותם ב"אני מאמין"

★ הישגיהם של ארגוני האיסלאם הרדיקלי במדינות המזרח התיכון.

בנסיבות שבהן תיוותר חמאס ללא תשתית מבצעית אפקטיבית, סביר להניח שיתחזק מעמדה של ההנהגה בשטחים, אשר תפנה לפעילות פוליטית-ציבורית לגיטימית (דוגמת "האחים המוסלמים" במצרים, שעברו מפעילות מחתרתית טרוריסטית לפעילות פוליטית גלויה, ובכלל זה השתתפות בבחירות לפרלמנט). גם בתרחיש זה טמון פוטנציאל איומים לישראל. היה וחמאס תצליח לבסס תמיכה רחבה – אם מסיבות פוליטיות ואם מסיבות של מצוקה כלכלית – היא עלולה בתהליך ארוך לכבוש את ההנהגה ולהגיע לכלל עמדת הכרעה שלטונית, ובכך לממש בדרך פוליטית כינונו של משטר הלכה איסלאמי בכל שטח שיהיה נתון למרות פלסטינית.

הערות

1. הסעיף הראשון באמנת חמאס. תרגום האמנה וניתוח תכניה, ראה: ראובן פז, **האמנה האיסלאמית ומשמעותה – עיון ראשוני ותרגום**, אוניברסיטת תל-אביב, נתונים ודיווח, מרכז דין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, ספטמבר 1988.
2. ראה סעיף 7 באמנת חמאס.
3. ראה סעיף 12 באמנת חמאס.
4. ראה סעיפים 3, 4 באמנת חמאס.
5. ראה בעניין זה כרוזי חמאס 71-75 ממרס, מאפריל וממאי 1991.
6. **אל-ראי** (ירדן), 27 באוקטובר 1993.
7. **אל-ריסאלה**, גיליון 10, 15 בדצמבר 1993 (יוצא לאור בבריטניה).
8. נוסח ההודעה פורסם בעיתונים הירדניים **אל-סביל** (16.4) ו**אל-ראי** (17.4), וזאת לאחר אזהרות ישראליות לירדן בגין פעילות חמאס מתחומה.
9. ראה, למשל, דבריו של ראש הלשכה המדינית של חמאס, ד"ר מוסא אברמרזוק, כפי שפורסמו ב**אל-סביל** (ירדן), 19 באפריל 1994.
10. ראה בעניין זה את נוסח טיוטת ההצעה של חמאס במסגרת הדיאלוג עם אש"ף ב**אל-שרק אל-אוסט**, 3 באוגוסט 1995 (יוצא לאור בבריטניה).
11. **אל-חיאית** (לבנון), 11 ביוני 1995.
12. **מעריב**, 27 בספטמבר 1995.
13. יצוין כי ההכרזה על הקמתה הפורמלית של המפלגה פורסמה במרס 1996.
14. ראה בעניין זה **מעריב**, 29 בינואר 1996.
15. **הארץ**, 29 בינואר 1996.
16. **דבר ראשון**, 31 בינואר 1996.
17. **ראיון לאל-חדת'** (ירדן), 14 בפברואר 1996.
18. **אל-נהאר**, 15 בפברואר 1996.

של התנועה. מוחמד נזאל, נציג חמאס בירדן, שב וקבע את האוריינטציה המיליטנטית הכוללת של התנועה: המשך "הג'יהאד האזרחי" נגד הרשות, קרי ביטול הלגיטימציה שלה תוך כדי המשך "הג'יהאד המזויף" נגד ישראל.¹⁷ בניסוח אחר חיזק עמדה זו אברהים ע'ושה, שהבהיר כי אין בכוונת חמאס להשתלב במסד השלטוני הפלסטיני, וזאת בהתאם לגישתה העקרונית השוללת את הסכם אוסלו ואת הבחירות למועצה המחוקקת.¹⁸

כך אפוא, בהיותה משוחררת מ"אילוץ הבחירות", שהכתיב פסק זמן במדיניות הפיגועים (גם מתוך רצון שלא לנכר את האוכלוסייה שתמכה בקיום הבחירות וכדי לאפשר ביצוע הפריסה מחדש של צה"ל ביהודה ושומרון ובשל מאמצי הסיכול של ישראל), שבה וחידשה חמאס את פעולות הטרור נגד יעדים ישראלים (ארבעה פיגועי התאבדות רבי-נפגעים ב-25 בפברואר 1996 בירושלים ובאשקלון ופעם נוספת בירושלים ב-3 במרס 1996 ולאחר מכן בתל-אביב ב-4 במרס 1996). החזרה לדרך הג'יהאד לאחר הפוגה שנמשכה כחצי שנה שיקפה יותר מכול את מקומה של "מלחמת הקודש" כמרכיב מהותי במשנת חמאס (ובתפיסת האיסלאם הרדיקלי בן-זמננו), שבה פיגועי התאבדות מסמלים את חוד החנית בדרך למימוש היעד. למדיניות זו שותפים הנהגת חמאס בפזורה ותאי הטרור ב"שטחים", הרואים עין בעין את שיטת המאבק. לצד זאת יש לייחס מידה לא מבוטלת של השפעה על הנעת מערכת הפיגועים של חמאס גם למוטיב הנקמה בתגובה לפעולות ישראליות (או כאלה שיוחסו לישראל), אשר גרמו למותם של פלסטינים. על בסיס זה ניתן להצביע על התפקיד הממריץ, שמילאו אירועי הר הבית (אוקטובר 1990), פרשת הטבח במערת המכפלה (פברואר 1994) וחיסולו של "המהנדס" יחיא עיאש (ינואר 1996) על פיגועי הטרור שניזומו על-ידי חמאס בעקבותיהם.

חמאס לאן?

צעדי-הנגד שנוקטת – באינטנסיביות משתנה – הרשות הפלסטינית במגמה לבלום את פעילות הטרור של חמאס וכן מאמצי סיכול מצד ישראל משבשים את כושר הפעולה של המנגנון, המשמש מנוף מרכזי לקידום יעדי החזון של התנועה. עם זאת, אחיזתה המושרשת בקרב הציבור, הקנאות האידיאולוגית-דתית המאפיינת את אנשי השורה ואת דרגי ההנהגה כאחד והתשתית הארגונית הענפה של התנועה בח'ל – כל אלה מתנים התמודדות אפקטיבית עם חמאס במאמץ שיטתי וארוך-טווח כמו גם בשיתוף פעולה בינלאומי ל"יבוש" מקורות הארגון והמימון.

הישרדותה של חמאס ככוח פוליטי בזירה הפלסטינית מותנית בשורה ארוכה של גורמים השלובים זה בזה:

- ★ כיווני התפתחותו של התהליך המדיני והציפיות כלפיו שייוצרו בקרב האוכלוסייה הפלסטינית;
- ★ מידת הלכידות ויכולת המיסוד של המוסדות הפוליטיים והחברתיים-כלכליים של הרשות הפלסטינית;

המדיניות הרפובליקנית הזדמנויות

השוואים את עוצמתם מבני עמם שזכו לעצמאות. איראן פגיעה במיוחד לתופעה זו לאור העובדה שכמחצית מאוכלוסייתה אינה ממוצא פרסי, ושבין רבע לשליש מתושביה הינם ממוצא אזרי.

מדיניותה של איראן כלפי הרפובליקות המוסלמיות החדשות של חבר המדינות חשפה את ההתנגשות התמידית בין יעדיה האידיאולוגיים המוצהרים של הרפובליקה האיסלאמית לבין האינטרסים שלה כמדינה. הדוגמא הבולטת לכך היא עמדתה בסכסוך בין ארמניה הנוצרית לבין אזרבייג'אן המוסלמית-שיעית על השליטה בנגורנר-קרבאך. איראן נוטה לתמוך בפועל בארמניה כדי שאזרבייג'אן תישאר טרודה בסכסוך דמים, שיקשה עליה להפוך למקור משיכה עבור האזרים באיראן, ושיהפוך אותה לחשופה יותר לתכתיביה של טהראן.

ככלל נראה, כי קרבה לאומית משפיעה יותר על יחסיה של איראן עם עמי האיזור באסיה התיכונה ובקווקז מאשר קרבה דתית: לאיראן יחסים מיוחדים עם הקבוצות דוברות הפרסית באיזור, דוגמת הטג'יקים ובני המיעוט הטאליסי (מרבית עמי האיזור הם דוברי שפות טורקיות). לעומת זאת, לאיראן יחסים בעייתיים ביותר עם האזרים, שהינם שיעים – כאמור בעיקר על רקע יחסה של טהראן לבני קבוצה זאת המתגוררים באיראן. ההבחנה בין שיעים לסונים אינה משפיעה באופן משמעותי על הפעילות האיראנית במרחב. מרבית התושבים המוסלמיים של אסיה התיכונה ושל הקווקז, לרבות חלק מכוהני הדת, אינם רגישים להבדלים בין הסונה לשיעה עקב הידע המועט שיש להם על האיסלאם.

מאמר זה ידון בהזדמנויות שנוצרו לאיראן להרחיב את השפעתה במדינות המוסלמיות החדשות באסיה התיכונה ובקווקז, באתגרים לשלטונה הנובעים מהאירועים באיזור זה ובהשלכות היחסים בין הצדדים על קשריהם עם ארצות-הברית ועם רוסיה.

בעקבות התפרקות ברית-המועצות והקמתן של שש מדינות מוסלמיות' בשטחה רבו ההערכות, כי המדינות החדשות תשמנה קרקע פורייה להשרשת אידיאולוגיות רדיקליות. מי שהעריכו כך טענו כי נוצר "זאקום" שלטוני במדינות החדשות באסיה התיכונה ובקווקז, ועקב מוצאם המוסלמי של רוב תושבי האיזור נוצרו תנאים למילוי ה"חלל" בחלק מהמדינות על-ידי האיסלאם, ונוצרה הזדמנות לאיראן לבסס את השפעתה ואת נוכחותה במרחב. פרשנים רבים תיארו את הרפובליקות המוסלמיות כזירת מאבק בין השפעה איראנית להשפעה טורקית על קביעת דגם החברה: האם זו תהיה חברה על בסיס איסלאם קיצוני או על בסיס לאומיות חילונית?

עם חלוף הזמן התברר, כי בעקבות התפרקות ברית-המועצות לא נוצר "חלל שלטוני" במדינות המוסלמיות החדשות באסיה התיכונה ובקווקז בזכות קיומו של מבנה כוח מסורתי, המתבסס על קבוצות אזוריות ומשפחתיות – מבנה שעליו ביססה מוסקבה את שלטונה באיזור בתקופה הסובייטית. אותו מבנה כוח מסורתי שומר על מידה רבה של המשכיות על אף קריסת ברית-המועצות ומשמש בלם למאמצים של מדינות מזרח תיכוניות – ובראשן איראן – לייצא את השפעתן לאיזור. כמו כן התברר, כי על אף ההישגים הרבים בהרחבת ההשפעה באיזור של גורמים מזרח תיכוניים, לרבות איראן, אין המדינות החדשות מעוניינות לאמץ שום מודל זר, אלא לבסס את עצמאותן החדשה.

יתר על כן, התברר כי ההשפעה בין מדינות המזרח התיכון לבין הרפובליקות המוסלמיות החדשות הינה דריסטרית: מדינות המזרח התיכון משפיעות על הרפובליקות המוסלמיות החדשות, אך בה בעת הן מושפעות מהאירועים המתרחשים ברפובליקות אלה. במילים אחרות: בעקבות הקמת המדינות המוסלמיות החדשות נוצרו לא רק הזדמנויות למדינות המזרח התיכון, אלא גם סיכונים – במיוחד של מיעוטים לאומיים,

האיראנית כלפי המוסלמיות: וסיכונים

רס"ן ב'

הזדמנויות

רווחים פוטנציאליים ומנוף השפעה במרחב. עקב החרם לא תשתתף איראן בפיתוח שדות הנפט העיקריים בים הכספי (באזרבייג'אן ובקזחסטאן), והוחלט לא להעביר צינור נפט דרך שטחה של איראן להובלת הנפט לשווקים בחו"ל, אף שנתיב זה הינו הנוח ביותר מבחינה גיאוגרפית. לעומת אזרבייג'אן וקזחסטאן, הכריזה טורקמניסטאן כי החליטה להעביר צינור גז דרך שטח איראן לטורקיה ולשווקים באירופה, אם כי עקב קשיי מימון טרם ננקטו צעדים קונקרטיים לבניית הצינור. כמו כן הסכימו באחרונה קזחסטאן ואיראן על הסדר, שבמסגרתו תספק קזחסטאן נפט לערים הצפוניות של איראן תמורת רווחים המופקים מנפט איראני שמיוצא מהמפרץ הפרסי. גורמים אמריקניים וְאֵיתָנוּ כִּי לֹא יֵרָאוּ בִּכְךָ הַפְרָה שֶׁל הַחֵרֵם עַל אִירָאן. אֵף עַל פִּי כֵן נוֹהֶגֶת אִירָאן לִנְפֹנֵף בְּהַסְכָּמִים אֵלֶּה כְּדִי לְהַמְחִישׁ אֶת "כִּישְׁלוֹנוֹ" שֶׁל הַחֵרֵם הָאֻמְרִיקָנִי עֲלֶיהָ.

מאז זכו הרפובליקות בעצמאות, מפנה טהראן מאמצים מיוחדים לחיזוק הארגונים האזוריים, שבהם חברות איראן והמדינות המוסלמיות – ארגונים המחזקים את קשריה עם המדינות המוסלמיות של חבר המדינות, ובראשם הארגון לשיתוף פעולה אזורי (אק"ו), שבו חברות כל מדינות אסיה התיכונה, אזרבייג'אן, איראן, טורקיה, פקיסטאן ואפגניסטאן. על אף הכינוסים הרבים של חברות הארגון לא נראה שהוא הצליח לטפח שיתוף פעולה מעבר לזה שהתפתח במישור הביטורלי. אולם בזכות הארגון ופעילותו יכולה איראן להראות שאינה מבודדת מבחינה מדינית או כלכלית.

איראן גם מציעה למדינות שונות, דוגמת הודו ומדינות אירופה, לשמש גשר בינן לביין הרפובליקות המוסלמיות באסיה התיכונה במטרה לחזק את השפעתה ברפובליקות, לזכות ברווחים כלכליים, לגרום לרפובליקות להיות תלויות בה ולהפחית את בידודה המדיני.

עצמאות הרפובליקות המוסלמיות של חבר המדינות, המורכבות בעיקר מאוכלוסיות מוסלמיות לא ערביות, וכניסתן לפורומים המוסלמיים חיזקו את ביטחונה של

מאז שזכו בעצמאותן, הפכו הרפובליקות המוסלמיות החדשות באסיה התיכונה ובקווקז למוקד של מאמצים מצד איראן להרחיב את השפעתה ר"ליצא" להן את המהפכה. סביר להניח כי התפתחות זו מצמצמת את המשאבים העומדים לרשות איראן לייצוא המהפכה לאזורים אחרים, למשל למדינות במזרח התיכון.

ההישג העיקרי של טהראן ברפובליקות אלה הינו בתחום התשתית. לרפובליקות המוסלמיות באסיה התיכונה ובקווקז אין מוצא לים הפתוח,² ואיראן היא עבורן מוצא נוח להעברת סחורות. איראן משקיעה מאמצים רבים כדי ליצור קשרי תשתית עם שכנותיה הצפוניות – לרבות כבישים ומערכות טלפונים. בטקס חגיגי שנערך במשך חנכה (ב' 14 במאי 1996) ההנהגה האיראנית – בהשתתפות כל המנהיגים של מדינות אסיה התיכונה והקווקז – מסילת ברזל בקטע בין משהד לעיר סאראקס (בגבול עם טורקמניסטאן). הקטע החדש מחבר את רשת מסילות הברזל באיראן עם זו שבאסיה התיכונה. התפתחות זו תאפשר להגדיל את מעבר הסחורות והאנשים בין הצדדים.

איראן הצליחה לבנות קשרים כלכליים ענפים עם המדינות המוסלמיות החדשות, והיא בין שותפות הסחר העיקריות של אזרבייג'אן ושל טורקמניסטאן. עם זאת, לא נראה כי קשרים אלה משמשים את טהראן ככלי לבניית אהדה כלפי איראן בקרב המוסלמים של אסיה התיכונה ושל הקווקז, מאחר שרוב פעילותה הכלכלית באיזור מתנהלת על בסיס עסקי, והסיוע האיראני לשכנותיה הצפוניות מוגבל. לכן אופי פעילותה הכלכלית של איראן באיזור יכול לחזק את דימויה כמדינה השואפת לנצל את מדינות האיזור ולא לסייע להן.³

החרם שהטילה ארצות הברית (באפריל 1995) על איראן מונע מגורמי מסחר אמריקניים להשתתף בפרויקטים שבהם מעורבת טהראן. כתוצאה מכך נמנעו מאיראן

איראן בגופים אלה, שכן גדל בהם הייצוג של גורמים לא ערביים.

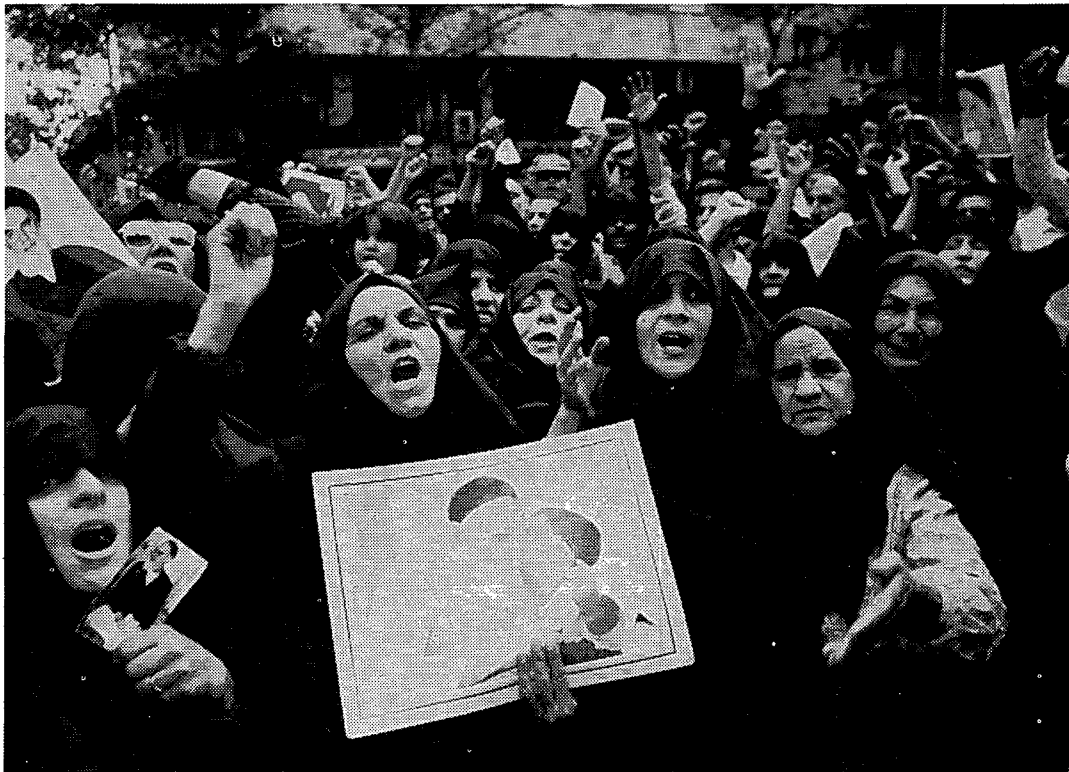
עצמאותן של הרפובליקות המוסלמיות של חבר המדינות פתחה לאיראן הזדמנויות רבות בתחום החימוש. רפובליקות אלה הן מקור פוטנציאלי לאמצעי לחימה קונוונציונליים (בעיקר משומשים), לשיפוצי נשק ולטכנולוגיות לייצור נשק. עד לפינוי (באפריל 1995) של הנשק הגרעיני מקזחסטאן להשמדה ברוסיה רווחו בעיתונות המערבית כתבות שדיווחו על מכירת ראשי נפץ גרעיניים מקזחסטאן לאיראן, אך לא סביר להניח כי אכן אירעה העברה מסוג זה – במיוחד לאור העובדה שממשלת קזחסטאן נאבקה נגד עסקות כאלה. יחד עם זאת אין לשלול את האפשרות שהועבר חומר בקיע מקזחסטאן לאיראן. באחרונה (מאי 1995) דווח בעיתונות הקזחית על ניסיון להבריח לגורמים איראניים חומר בקיע ממפעל לעיבוד אורניום בקזחסטאן. בנובמבר 1994 ניהלה ארצות הברית את "מבצע ספיר", ובמסגרתו פונו כמות גדולות של אורניום מועשר מקזחסטאן. אחד היעדים המוצהרים של מבצע זה היה "למנוע את הגעתו לידי גורמים קיצוניים כאיראן".

פעילותה של איראן להרחיב את השפעתה – ובמיוחד הדתית – בקרב המוסלמים של חבר המדינות מאופיינת באורך רוח. איראן חותרת לחזק את מעמדה שלה ואת כוחם של הגורמים הפר-איראניים ולחזק את האיסלאם במרחב לטווח הארוך. זאת תוך הקפדה בטווח המיידי

שלא לפגוע ביחסים הדו-צדדיים עם המשטרים הקיימים ברפובליקות, אשר אחדים מהם – דוגמת המשטר באוזבקיסטאן – תופסים את הפעילות האיראנית במדינותיהם כעוינת וכמאיימת ונאבקים בה.

איראן נוקטת זהירות בפעילותה החתרנית באזור ומסייעת לגורמים חתרניים ברפובליקות רק כאשר היא מעריכה שסיכוייה להצליח טובים מאוד. למשל, בניסיון הראשון (סוף '91-תחילת '92) של מפלגת התחייה האיסלאמית לעלות לשלטון בטג'יקיסטאן היא לא זכתה לתמיכה ממשית מאיראן. אך בעקבות היחלשותו של המשטר בדושנבה בשל מלחמת האזרחים בטג'יקיסטאן החלה איראן – לטענת העיתונות ברוסיה – לתמוך באופוזיציה הטג'יקית האיסלאמית. על פי דיווחים אלה כללה תמיכה זו הספקת אמל"ח למורדים ממפלגת התחייה האיסלאמית, אשר פועלים – בין היתר – נגד הכוחות הרוסיים השומרים על גבול טג'יקיסטאן-אפגניסטאן. לפי העיתונות האיראנית, מרבית ראשיה של מפלגת התחייה האיסלאמית הטג'יקית מתגוררים כיום באיראן. נראה כי קיימים סיכויים סבירים שבחודשים הקרובים תוקם ממשלת קואליציה בדושנבה בהשתתפות האופוזיציה האיסלאמית. שילובה של האופוזיציה האיסלאמית בשלטון יאפשר לאיראן להרחיב את השפעתה ואת נוכחותה בטג'יקיסטאן, שכן גורמי האופוזיציה חשים מחויבות לגמול לאיראן על התמיכה בהם.

נשים איראניות מתאבלות ביום ה-40 למות חומייני – 12.7.1989

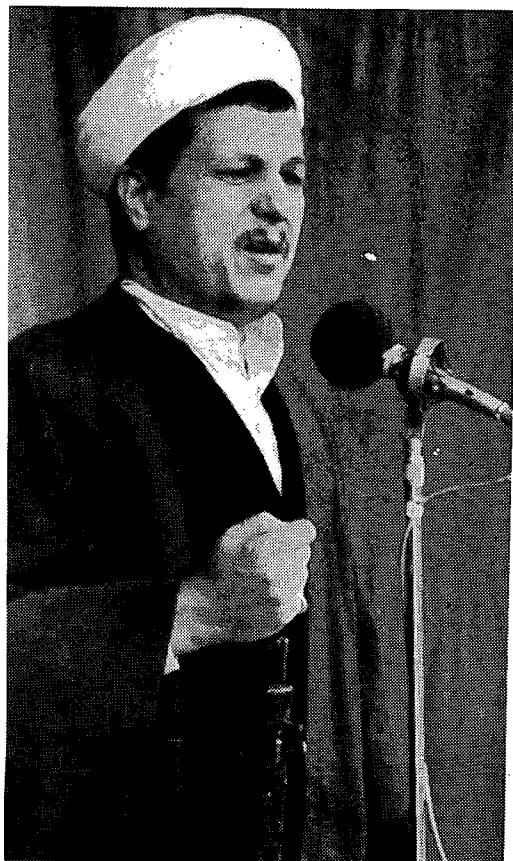

במהלך השנה האחרונה נערכו מספר הפגנות בטבריה (עיר איראנית שמרבית אוכלוסייתה אזרית) במחאה על קיפוחם ועל אפלייתם של האזרים. רוב ההפגנות נערכו באוניברסיטת טבריה. על פי "תוראן", אזרים באיראן גם קוראים להקמת בתי-ספר במדינה בשפה האזרית.

במהלך מאי השנה התרחשו האירועים הדרמטיים ביותר בהקשר של עליית הלאומיות האזרית. על רקע הבחירות לפרלמנט האיראני אירעו הפגנות גדולות של אזרים ונעצרו פעילים אזריים רבים באיראן. על פי העיתונות באזרבייג'אן, ההפגנות פרצו על רקע התחושה כי מועמדים אזריים רבים לא הורשו להשתתף בבחירות, ושאלים מהנבחרים האזריים היותר לאומניים נאלצו להתפטר לאחר בחירתם. בתגובה להפגנות – כך דיווחה "תוראן" – תוגברו כוחות הביטחון בחבלים האזריים של איראן, ואזרים איראניים רבים נעצרו. גם דווח שהאיראנים הוציאו להורג מפגינים אחדים והציגו את גופותיהם לראווה ברחובות טבריה.

צעדי הדיכוי שנוקט המשטר נגד האזרים הם כנראה הסימן המובהק ביותר לקיומה של "בעיה אזרית" באיראן. המשטר בטהראן מפגין את חששו מ"האיום האזרי" בתחומו, ולכן יש השלכות קשות על יחסיה המורכבים והבעייתיים של איראן עם אזרבייג'אן. למשל, איראן סירבה שוב ושוב לאפשר לנשיא אזרבייג'אן, היידר אלייב,

נשיא איראן, האשמי רפסנג'ני

עם זאת, במישור האידיאולוגי הישגיה של איראן ברפובליקות המוסלמיות של חבר המדינות אינם רבים. מרבית האוכלוסייה במדינות אסיה התיכונה ובאזרבייג'אן אינה אוהדת את המסר הדתי המהפכני של טהראן. למרבית תושבי האיזור יש אומנם קשר חזק לאיסלאם, והפולחן האיסלאמי ממלא מקום חשוב בחיי היום-יום שלהם, אך בדרך כלל האיסלאם באיזור הינו עממי, ללא יעדים פוליטיים.⁵ יתר על כן, 70 שנות שלטון סובייטי גרמו לחילון של חלק מהאוכלוסייה. כאמור, גם מבנה הכוח המסורתי ברפובליקות (קבוצות אזריות, חמולות) שמר על יציבות חברתית ופוליטית באיזור – על אף השינויים שחלו בעקבות התפרקות ברית-המועצות – ובכך נמנעה השפעה מובהקת של כוחות אידיאולוגיים זרים. כמו כן תורמות המשפחות המורחבות ליציבות החברתית באסיה התיכונה על-ידי כך שהן ממלאות חלק מתפקידיה של מדינת הרווחה, שקרסה עם התמוטטות ברית-המועצות. בדרך זו הן מרככות את השינויים במעבר לכלכלת שוק.

סיכונים

יחד עם ההזדמנויות שנוצרו עבור טהראן בעקבות הקמתן של שש מדינות מוסלמיות חדשות בשטחי ברית-המועצות-לשעבר הוצבו בפניה אתגרים – בראש ובראשונה הסכנה של הקרנת לאומיות (בעיקר אזרית) על חבליה הצפוניים. סכנות נוספות – מנקודת ראותה של איראן – הן התגברות הנוכחות המערבית, הטורקית וה"ציונית". לכן איראן פועלת להרחיב את השפעתה בקרב מוסלמי אסיה התיכונה והקווקז תוך כדי נקיטת מדיניות "הגנתית".

הקמתן של מדינות לאומיות באסיה התיכונה ובקווקז שימשה זרז להתעוררות לאומית בקרב בני מיעוטים מאותו מוצא במזרח התיכון. ההתפתחות החשובה ביותר בהקשר זה הינה התגברות הפעילות הלאומית בקרב המיעוטים באיראן – במיוחד האזרים. איראן היא מדינה רב לאומית, וכמחצית מאוכלוסייתה היא ממוצא לא פרסי. מסיבה זאת היא פגיעה באופן פוטנציאלי לפעילות בדלנית. יותר אזרים מתגוררים באיראן מאשר באזרבייג'אן עצמה. קיימת מחלוקת לגבי המספר המדויק של האזרים – השלטונות האיראניים נוטים להמעיט במספרם, בעוד האזרים טוענים למספרים גדולים. נראה כי מספרם נע בין 15 ל-20 מיליון, ולפיכך הם מהווים כרבע עד שליש מהאוכלוסייה של איראן.

נראה כי להקמתה של אזרבייג'אן העצמאית הייתה השפעה על הלאומיות של האזרים באיראן. מאז קיבלה אזרבייג'אן עצמאות החלו בני המיעוט האזרי באיראן לכוון את עצמם "אזרים" במקום "טורקים", כפי שנוהג המשטר. אחד האירועים המשמעותיים ביותר על רקע לאומי היה המהומות האלימות שפרצו (באפריל 1995) בפרבר של טהראן, איסלאם-שער. לפי סוכנות הידיעות "תוראן", איזור זה מאוכלס בעיקר על-ידי אזרים.

הרפובליקות המוסלמיות בין איראן לבין רוסיה וארצות-הברית

היחסים בין איראן לבין הרפובליקות המוסלמיות החדשות ובין איראן לאזרבייג'אן מושפעים מאוד מיחסיהן של רפובליקות אלה עם ארצות-הברית ועם רוסיה. באותה מידה מושפעים יחסיהן של הרפובליקות המוסלמיות עם ארצות-הברית ועם רוסיה מיחסיהן עם איראן.

לאיראן ולרוסיה אינטרסים משותפים רבים באסיה התיכונה ובקווקז: שתיהן מעוניינות למנוע התבססות מערבית, טורקית ו"רציונית" במרחב, ושוניהן רוצות שאזרבייג'אן תישאר חלשה. מוסקבה רוצה בכך כדי שאזרבייג'אן תישאר חשופה לתכתיביה בתחום הביטחון והכלכלה. איראן רוצה בכך – כפי שכבר צוין – כדי שאזרבייג'אן לא תשמש מוקד משיכה עבור האזרים באיראן. לאיראן ורוסיה אינטרס משותף להגביר את ניצולו של הים הכספי, ולצורך זה עליהן להשיג את הסכמתן של המדינות הגובלות עם ים זה.

רוסיה אינה שותפה לפחד המערבי מפעילותה של איראן. במשך השנים התפתחו יחסים טובים בין מוסקבה לבין טהראן, ולרוסיה יש תחושה כי היא יכולה לעבוד עם איראן. לעומת זאת, רוסיה חוששת מהפעילות של הגורמים המוסלמיים "המערביים" – פקיסטאן, סעודיה, וטורקיה – במרכז אסיה ובאזרבייג'אן.

קשריה עם מוסקבה מהווים שיקול במדיניותה של איראן כלפי המוסלמים בחבר המדינות. מסיבה זאת

לבקר בטברזיז במהלך ביקוריו באיראן. יתר על כן, ב-1992 פיצלה טהראן את חבל מזרח אזרבייג'אן האיראני לשני חבלים – מזרח אזרבייג'אן ואורמיה – ובכך ניתקה מהאזרים – לפחות מבחינת השם – חבל ארץ גדול, המיושב על-ידי אזרים. כמו כן יש לציין, כי על אף הצהרותיה הפומביות בדבר נייטרליות בסכסוך בין אזרבייג'אן לארמניה תומכת איראן למעשה בארמניה, ובשטחה עובר נתיב האספקה לארמניה. אילו באמת רצתה טהראן להביא קץ לסכסוך, היא הייתה יכולה לעשות זאת בקלות רבה על-ידי חסימת נתיבי האספקה לארמניה. אך נראה כי איראן מעוניינת שאזרבייג'אן תמשיך להיות טרודה במלחמה, כדי שלא תוכל להקצות משאבים לפעילות בקרב האזרים האיראניים.

רגשות לאומיים הולכים וגוברים בקרב האזרים באיראן עשויים להשפיע על קבוצות לאומיות אחרות באיראן, דוגמת הבלוצים והכורדים. לא נראה כי הפעילות הלאומית המתרחשת באיראן מכוונת להביא לפירוקה של המדינה או לסיפוח של חלקים ממנה למדינות אחרות, אלא להביא לשינוי במשטר, ונראה כי בכוחה להטריד את המשטר ואף להחלישו.

נוסף על הבעיה הלאומית חוששת איראן מהקשרים ההולכים ומתהדקים בין הרפובליקות המוסלמיות של חבר המדינות לבין מדינות המערב, ובהן טורקיה וישראל, ופועלת כדי לסכל קשרים אלה. איראן חוששת כי שטחן של המדינות החדשות ינוצל על-ידי ארצות-הברית וישראל לפעילות נגדה.

מפגינים איראניים שורפים דגלים אמריקניים – נובמבר 1986

ההתקרבות בין איראן לבין טורקמניסטאן וקזחסטאן הדאיגה את וושינגטון, ובתגובה היא הגבירה את שיתוף הפעולה עימן. התוצאה: טורקמניסטאן וקזחסטאן, ששיחקו את "הילד הרע", זכו ביחס מועדף מושינגטון. מדינות אסיה התיכונה והקווקז למדו איפוא כי נפנוף ביחסיהן עם איראן יכול לשמש כלי אפקטיבי למשיכת תשומת-לב מושינגטון ובאופן פרדוקסלי להביא להן סיוע ותמיכה אמריקניים.

סיכום

בעצמאותן של הרפובליקות המוסלמיות החדשות בחבר המדינות גלומות הזדמנויות עבור איראן להרחיב את השפעתה ואת קשריה החיצוניים ולחזק את מעמדה בעולם המוסלמי. יחד עם זאת, המדינות החדשות אינן רק חשופות להשפעות חיצוניות, אלא גם מקור של השפעה על איראן – ובמיוחד על התודעה הלאומית של המיעוטים החיים בה. ההשפעה בין איראן לבין המדינות המוסלמיות של אסיה התיכונה ושל הקווקז היא אפוא דרסטרית. תוך כדי ניסיונותיה "לייצא את המהפכה" מוצאת את עצמה איראן חשופה להשפעות, אשר עלולות לאיים על המשטר שלה במתכונתו הנוכחית.

הערות

1. באסיה התיכונה – קזחסטאן, אוזבקיסטאן, קירגיזסטאן, טורקמניסטאן וטג'יקיסטאן. בקווקז – אזרבייג'אן.
2. רק לים הכספי, שהינו ימה סגורה.
3. בסקר שנערך באוזבקיסטאן הגדירו רוב הנשאלים את איראן כמדינה שכדאי לשמור ממנה מרחק.
4. *Nezavisimia Gazeta*, March 28, 1995
5. חריגים למצב זה הינם טג'יקיסטאן, איזור עמק פרנגה באוזבקיסטאן וייתכן שאזורים בחבל נחצ'יבאן באזרבייג'אן. באזורים אלה ניכרת פעילות איסלאמית בעלת מטרות מדיניות.

נמנעת איראן מניסיונות להתסיס את המוסלמים בתוך רוסיה עצמה, למשל בצ'צ'ניה. אולם מחוץ לרוסיה – ברפובליקות המוסלמיות של חבר המדינות – מרשה לעצמה איראן להיות נועזת יותר בפעילותה, והיא אף יוזמת פעילות, אשר מביאה להתנגשות ישירה עם מוסקבה. דוגמא לכך היא תמיכתה של טהראן באופוזיציה הטג'יקית, אשר נאבקת בחיילים הרוסיים השומרים על הגבול בין טג'יקיסטאן לאפגניסטאן.

שיתוף הפעולה הרוסי-איראני במרחב ממחיש את אופיים האסטרטגי של היחסים בין שתי מדינות אלה ואת החשיבות ששני הצדדים מייחסים לקשרים אלה. רוסיה אינה נותנת לקונפליקטים העקיפים שלה עם איראן – למשל בטג'יקיסטאן – להשפיע על יחסיה עם טהראן, מאחר שהיא מייחסת חשיבות רבה ליחסים אלה. מבחינת מוסקבה מדובר ביחסים אסטרטגיים – לא רק בגלל האינטרסים הכלכליים, אלא גם מהסיבה שקשריה עם איראן (ועם עיראק) משאירים אותה בתמונת הפוליטיקה המזרח תיכונית. עקב קשריה עם המדינות ה"בעייתיות" במזרח התיכון נאלץ המערב להתחשב באינטרסים ובעמדות של מוסקבה. התחשבות זו של המערב נובעת מחשש שמוסקבה תגביר את תמיכתה באיראנים ומתוך רצון בעת הצורך לנצל את רוסיה כערוץ הידברות עימם.

בשנה האחרונה ניכרת עלייה משמעותית בפעילות האמריקנית באסיה התיכונה ובקווקז, וניתן להבחין במדיניות מגובשת יותר מצד וושינגטון כלפי האיזור. מדיניות זו נובעת מההכרה כי מדובר באיזור חשוב – הן בזכות מצבורי הנפט והגז בים הכספי והן כזירת התמודדות לבלימת איראן. בשנים הראשונות לעצמאותן נטתה וושינגטון לראות את מדינות אסיה התיכונה והקווקז כחצר האחורית של רוסיה ואפשרה לה יד חופשית למדי באיזור, גם כאשר מוסקבה פגעה באופן קיצוני בזכויותיהן של המדינות העצמאיות החדשות. גם כאשר רצתה וושינגטון למלא תפקיד יותר פעיל במרחב, ובמיוחד בקווקז, מצא עצמו הממשל מוגבל מאוד על-ידי קונגרס פרארמני, אשר חוקק חוקים אנטי אזריים. אך כאמור, זה כשנה ניכרת תפנית במדיניות וושינגטון כלפי האיזור. המדינות החדשות מבינות כי לקשריהן עם איראן יש השפעה מכרעת על יחסיהן עם המערב. במסגרת מאמציהן לשפר את יחסיהן עם ארצות-הברית הצטרפו אזרבייג'אן ואוזבקיסטאן (באפריל 1995) לחרם האמריקני על איראן, ובכך נטלו על עצמן סיכון גדול. בניגוד לציפיותיהן, לא קיבלו אזרבייג'אן ואוזבקיסטאן תגמול משמעותי על צעדיהן. נשיאיהן של שתי המדינות אפילו לא הזמנו לערוך ביקורים ממלכתיים מלאים בושינגטון – למרות הפצרותיהם החוזרות ונשנות. קזחסטאן וטורקמניסטאן למדו לקח מהעדר התגמול האמריקני והבטיחו לטהראן כי אין בכוונתן להצטרף אל החרם עליה, ואף הידקו את שיתוף הפעולה שלהן עם טהראן ונתנו פומבי ליחסיהן. איראן מיהרה להצביע על שיתוף פעולה זה כעל דוגמא לכישלון החרם האמריקני עליה.

אמצעים לבניית בהקשר

שונות ועל-פי חתכים שונים. בחינה זו היא לזו העבודה. נוסף על כך ועל רקע סקירה היסטורית-אנליטית זו תיערך בדיקה ראשונית של אלב"א אפשריים בהקשר של הסדרי שלום ישראלים-ערביים בעתיד. זאת בלי להיכנס לפירוט ההצעות השונות בנידון. אסתפק בבחינת קווי המתאר הכלליים של ההסדרים המוצעים ואבדוק את ההבדלים העקרוניים בין הסדרי אלב"א עתידיים לבין אלה שהתקיימו בעבר, ובחלקם מיושמים גם היום.

המושג "אמצעים לבניית אמון" (להלן אב"א), או באנגלית Confidence Building Measures (CBM), עלה לראשונה בשנות השבעים בהקשר היחסים האסטרטגיים והצבאיים בין שתי המעצמות הגדולות. בשנות השמונים הורחב המושג ונכלל בו גם יסוד הביטחון (security). מאז וגם היום הוא מוכר אפוא כ"אמצעים לבניית ביטחון ואמון" (להלן אלב"א), ובאנגלית Confidence and Security Building Measures (CSBM).¹ ואכן, כפי שנראה להלן, המושג המורחב עדיף מקודמו ואף מתאים יותר למציאות המזרח-תיכונית. כבר בתחילת הדברים יש להדגיש, כי "אמון" בהקשר של אב"א ואלב"א אינו מתייחס לנאמנות וליושר-לב (trust), אלא, כפי שיפורט להלן, להערכה שמצב אסטרטגי-צבאי מסוים יציב יותר מאשר המצב שהיה קיים קודם ליישום האלב"א. המושגים אב"א ואלב"א הופיעו, כאמור, בהקשר של היחסים הבין-מעצמתיים באירופה, אבל האסטרטגיות והצעדים השונים המיוצגים על-ידי מושגים אלה היו קיימים בצורות שונות בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי החל ב-1949.² מטרות עבודה זו הן:

- א. לנתח ולהציג את מכלול האמצעים לבניית ביטחון ואמון (אלב"א) שהתקיימו מפעם לפעם במזרח-התיכון בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי;
- ב. לבדוק את הרקע ואת הנסיבות ליצירתם, את אופן פעולתם, את יציבותם ולעיתים את שקיעתם;
- ג. לבחון את ההקשרים הפוליטיים-אסטרטגיים שבהם נוצרו ולמיינם לקטיגוריות

אמון וביטחון הישראלי-ערבי

יאיר עברון*

פרופסור למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב. המאמר כאן הוא עיבוד מתוך חוברת בשם זה שיצאה לאור במרכז תמי שטיינמן למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב, 1995.

התפיסתית-קוגניטיבי. כלומר, היה מדובר בצעדים שאינם מיושמים על הכוחות הצבאיים עצמם, אלא רק בהשפעתם על מנגנונים תפיסתיים, כדי להגביר את הוודאות (או להפחית את אי-הוודאות) לגבי כוונות היריב. זאת על-ידי פתיחת ערוצי תקשורת, למשל לצורך הודעות מראש על קיום תרגילים צבאיים, וכן על-ידי נוכחות משקיפים מטעמו של הצד האחד בתרגילים צבאיים של הצד היריב – נוכחות האמורה לחזק את הוודאות שמטרת התרגיל איננה הסוואה להכנת מתקפת פתע.

לצורך חיבור זה אגדיר אלב"א כניהול (רגולציה) של התנהגות צבאית באופן שתפחת אי-הוודאות של הצדדים לגבי ההסתברות של:

- א. הסלמה צבאית באופן כללי;
- ב. מתקפת-פתע;
- ג. פעילות אלימה תת-מלחמתית.

הפחתת אי-הוודאות מגבירה את הביטחון העצמי של כל הצדדים באשר לנזקים העלולים להיגרם להם כתוצאה מאלימות התקפית של היריב. ניתן אפוא להכליל ולקבוע, כי אלב"א מיועדים להגביר את הביטחון העצמי של כל אחד מהצדדים לקונפליקט באשר למצבו האסטרטגי והצבאי, כל עוד אין הוא עצמו מתכוון לקרוא תגר באופן צבאי על הסטטוס-קו. עם זאת, הסדרי אלב"א המתמשכים לאורך זמן חייבים לשרת את הביטחון של כל הצדדים. זו אם כן הגברה מקבילה (סימטרית במלואה או בחלקה) של הביטחון החד-צדדי של כל צד מהצדדים.

כאן המקום לציין, כי הסדרים אלה נגזרים מגישות של "ניהול סכסוכים" (conflict management) ולא של "פתרון סכסוכים" (conflict resolution).⁴ זאת לפי שהם באים למתן סכסוכים ולייצב יחסים אסטרטגיים במסגרת הסכסוך, וכשלעצמם אין הם חלק מגישה המכוונת לפתרון הסכסוך. אף-על-פי-כן, הסדרים מדיניים, הבאים לפתור סכסוכים חריפים, כוללים בדרך-כלל גם אלב"א. יתר על כן, אלב"א מוצלחים, המתמשכים לאורך תקופה ארוכה, עשויים לעיתים להשפיע על תפיסת היריב באשר לסיכויים להגיע להסדרים מדיניים, ובכך לתרום בעקיפין לפתרון הסכסוך.

הגדרות והקשרים תיאורטיים

המושג אלב"א הופיע לראשונה בהקשר האירופי החל מהמחצית הראשונה של שנות השבעים ויושם לראשונה בהסכמי הלסינקי (1975) של "הוועידה לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה" – Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE). הסכמי הלסינקי התייחסו בחלקם לזכויות האדם ובחלקם להסדרים בתחום האסטרטגי-צבאי, שבהקשרם הופיע המושג אלב"א. הסכם האלב"א של הלסינקי הורחב והועמק בהסכם האלב"א של ועידת שטוקהולם ב-1986. הסכמים נוספים כאלה הושגו ב-1990 וב-1991.³ למותר להוסיף, כי השינויים האדירים ברמה הבינ-מעצמתית – סיום המלחמה הקרה, התפוררות ברית-המועצות וחיסול ברית ורשה – שינו לחלוטין את ההקשר האסטרטגי האירופי והפכו רבים מהסדרי האלב"א המוקדמים למיותרים.

הסדרי האלב"א של הלסינקי והאלב"א של שטוקהולם התמקדו בהפחתת ההסתברות למתקפות פתע. כדי לקדם מטרה זו גובשו הסדרים להגבלת היקף התמרונים הצבאיים של ברית ורשה ושל נאט"ו ולהודעה מראש על תמרונים אלה, וכן גובשו הסדרים המאפשרים למשקיפים צבאיים מכל צד להיות נוכחים בתמרונים של הצד האחר.

חוקרים שונים ניסו להגדיר את הסדרי האלב"א. את הגדרותיהם אפשר לחלק לשתי קבוצות: מצמצמת ומרחיבה. במחקרי הקבוצה המצמצמת תוארו האלב"א כהסדרים בתחום הצבאי, שמטרתם להפחית חרדות הדדיות מפני התקפות בכלל והתקפות-פתע בפרט. אולם במערב הודגש במסגרת זו בעיקר הצורך ב"שקיפות" (transparency) של ההתנהגות הצבאית, שעה שבמזרח הדגישו דווקא את עקרון ה"פתיחות" (openness). קבוצת הגדרות המרחיבה של מושג האלב"א מדגישה שאמצעים אלה אכן עוסקים בתחום הצבאי-אסטרטגי, אך מטרתם היא להפחית אי-ודאויות בכלל ועל-ידי כך להגביר את היציבות האסטרטגית בין שני יריבים.

יש להזכיר, כי בהקשר האירופי התייחסו הסדרי האלב"א שנקבעו בוועידת הלסינקי אך ורק לצעדים בתחום

ניהול התנהגות צבאית יכול להתבצע בדרכים שונות. הבחנה ראשונה היא בין: (א) אלב"א המתייחסים לשיפור התקשורת ההדדית על-ידי פתיחת ערוצים והקמת מנגנונים המיועדים לכך. כן כוללים הם כללי משחק שונים באשר להגבלת התנהגות צבאית – למשל, כללי התנהגות (rules of engagement) בפעילות אווירית. אמצעים אלה כוללים, בין השאר, העברת איתותים מסוגים שונים וחשיפת הפעילות הצבאית. (ב) אלב"א המתייחסים לפריסה הפיסית של כוחות צבאיים: פירוזים, אזורי חיץ, אזורי דילול כוחות, הגבלות על פריסת מערכות נשק ספציפיות. שתי קבוצות אלו מיועדות להפחית אירודאויות וחרדות הדדיות.

הבחנה שנייה היא בין: (א) אלב"א במצב של סכסוך מתמשך, שפתרונו לא נראה בעין. אלו מיועדים למניעת מתקפות פתע והסלמות הנובעות מאי-הבנות הדדיות. (ב) אלב"א המכוונים ליצירת אקלים אסטרטגי-פוליטי נוח בעת התקדמות לקראת הסדרי שלום. (ג) אלב"א שהם מרכיב הכרחי במימוש הסדרי שלום.

הבחנה שלישית היא בין הסדרי אלב"א לבין הסדרי בקרת נשק ופירוק נשק. הסדרי אלב"א עוסקים, כאמור, בשני תחומים: יצירת מנגנוני תקשורת וניסוח כללי התנהגות, המיועדים להגביר את הביטחון של שני הצדדים, ואמצעים המתייחסים לניהול הפיסי של הכוחות הצבאיים. לעומת זאת, אמצעי בקרת נשק ופירוק נשק מתמקדים

בחימוש ומיועדים להגביל באופן כולל מערכות נשק מסוימות או לפרקן כליל. לכך מיתוספת לעיתים המטרה של קיצוץ בתקציבי הביטחון. עם זאת, לכמה מצעדי בקרת הנשק יש גם אפקטים מקבילים לאלב"א, שכן גם הם מיועדים לחזק את היציבות האסטרטגית באמצעות הגברת הביטחון של הצדדים, ועל-כן קיימת – מבחינת התוצאות לפחות – חפיפה חלקית בין שני סוגי הסדרים אלה. ואף-על-פי-כן, בעוד שהסדרי בקרת נשק ופירוק נשק הם כמעט תמיד פורמליים (למעט מצבים שבהם שני הצדדים, ללא הסכם, מצמצמים באופן חרצדי, אך סימטרי, מערכות נשק מסוימות), הרי האלב"א כוללים הסדרים מרובים לא-פורמליים או הסדרים המבוססים על הבנות אילמות.

הבחנה רביעית היא בין אלב"א למשטרי ביטחון. מראשית שנות השמונים החלה להתפתח ספרות מושגית ותיאורטית על יצירתם של "משטרים בינלאומיים". הללו הוגדרו – בהגדרה שזכתה להסכמה נרחבת בספרות – כ"מכלולים של נורמות, עקרונות, כללים ותהליכים המתלכדים סביב ציפיות השחקנים, המארגנים את יחסי הגומלין בין מדינות בחתך או במימד כלשהו של היחסים הבינלאומיים"⁵. המושג הופיע תחילה בתחום הכלכלה הבינלאומית, וממנו הושאל לתיאור משטרים הנוגעים להיבטים אחרים של יחסים בין מדינות. הספרות מתייחסת לשתי קטיגוריות שונות של "משטרי ביטחון בינלאומיים":

חיילים סורים מפטרלים במערב-ביירות כדי לשים קץ לתקריות בין אמל למיליציה הדרוזית – 19.2.1987

במלחמת 1948 לא ניגף הצבא הסורי באופן חד-משמעי, ואף עלה בידו להשתלט על שטחים קטנים מעבר לגבול הבינלאומי. צה"ל הצליח גם הוא להשתלט על שטחים מצומצמים בסוריה.

המשא-ומתן על שביבת הנשק החל ב-5 באפריל 1949 והסתיים בהסכם שנחתם ב-20 ביולי 1949. במהלך המגעים הועלו גם הצעות, ששוגרו מטעמו של חוסני זעים, שליט סוריה, להסכם שלום נפרד בין ישראל לסוריה.⁷ הסורים העלו תביעות טריטוריאליות מוגבלות (בעיקר חלוקת הכינרת באופן שקו הגבול יעבור באמצע האגם לאורכו), אך ישראל דחתה אותן. הצעות נוספות בכיוון זה העלתה סוריה גם במועדים מאוחרים יותר. נראה אפוא, כי בתחילה נתפס הסכם שביבת הנשק הן על-ידי ישראל הן על-ידי סוריה לא כעומד לחלוטין בפני עצמו, אלא כמבוא אפשרי להסכם מדיני. רק בהדרגה הוא הלך ונתפס על-ידי שני הצדדים כחלופה להסכמי השלום.

לאחר סיום המלחמה התמקדו המשטרים הצבאיים, שהתחלפו בסוריה בשנות החמישים המוקדמות, בניסיונות לבסס את מעמדם מבית וכן למנוע את הגברת השפעתם של גורמים ערביים חיצוניים (בעיקר עיראק) בתוך סוריה. המשך היציבות לאורך הגבול עם ישראל נתפס על-ידי משטרים אלה כגורם מסייע בניסוס מעמדם. הרצון לקיים יחסים טובים עם ארצות-הברית תרם גם הוא להתנהגות הסורית המתונה ואף ליחזמת חוסני זעים להסדר שלום עם ישראל.⁸ על רקע זה מובנת העמדה הסורית הנוחה כלפי משטר שביבת הנשק בשנותיו הראשונות.

בהסכם שביבת הנשק עם סוריה נכללו שלושה מרכיבים:

- א. הקמתה של ועדת שביבת נשק משותפת;
- ב. יצירת זיקה למנגנון UNTSO;
- ג. כינון אזורים מפורזים.

בשנים הראשונות פעלה הוועדה המשותפת בעילות ויצרה פורום נוח לביורר תלונות הדדיות ולפתרון בעיות גבול מסוגים שונים. כך, למשל, נידונו בוועדה ההסדרים לסימון גבולות האזורים המפורזים; הסדרים בדבר פינוי מוקשים לאורך הגבול; הקמת כוח משטרה מעורב על גשר בנות-יעקב והסדרים בדבר החזרת טובין גנובים.⁹ ב-20 ביוני 1951 התקיימה הישיבה הרשמית האחרונה של הוועדה המשותפת, אולם פגישות בלתי רשמיות שלה התקיימו גם לאחר מכן (החל מה-13 בנובמבר 1951). יתר על כן, החלו פגישות לא רשמיות ישירות (דהיינו בלא נוכחות הא"ם) בין המשלחות הישראלית והסורית. נושאים אחדים חזרו והטרידו את שני הצדדים, ולכמה מהם אף נמצא פתרון:

1. הסטטוס של האזורים המפורזים – לטיפול בנושא זה התקיימו בין הצדדים עשר פגישות ישירות וחשאיות (בין אוקטובר 1952 למאי 1953), שעסקו ברעיונות לחלוקת אזורים אלו, אולם הן הסתיימו ללא תוצאות.

האחת, הסדרים בין מדינות בעלות אינטרסים פוליטיים ואסטרטגיים משותפים, כגון מדינות שהן חברות באותה ברית הגנה. במקרה זה, המשטר יהיה בדרך-כלל פורמלי ומפורש ויכלול גם רמת מיסוד גבוהה (בוודאי שכך הדבר לגבי הבריתות הצבאיות הגדולות נאט"ו וברית ורשה). הקטיגוריה השנייה של משטרי הביטחון מתייחסת למכלול של הסדרים בין מדינות המצויות בסכסוך דווקא. משטרי ביטחון אלה נועדו למתן את הסכסוך או היבטים ספציפיים שלו באמצעות הסדרים מסוגים שונים.

כנהנת עבודה אקבע, כי משטרי ביטחון במצב של סכסוך (הקטיגוריה השנייה) יתפתחו כתוצאה משילוב בין אלב"א להרתעה חד-צדדית (של הגורם המגן על הסטטוס-קוו) או הדדית (כאשר שני הצדדים מעוניינים בהמשך הסטטוס-קוו). משטר הביטחון נוצר כאשר השילוב הזה מתקיים לאורך זמן, ונוצרים דפוסי ציפיות הדדיות שהצדדים יקיימו את המשטר. יתר על כן, קיומו של המשטר תלוי בהתפתחותן של מערכות כללי התנהגות ותהליכים. לבסוף, במשטרים מפותחים ומובהקים יותר יופנמו נורמות ההתנהגות וישפיעו על ניסוח האינטרסים הלאומיים של כל אחד מהצדדים המעורבים. נראה אפוא, כי הן מבחינת המרכיבים הבונים אותו, הן מבחינת משך הזמן שבו מתקיים משטר הביטחון והן מבחינת האפשרות להפנמת נורמות התנהגות – משטר הביטחון הוא יחידה אנליטית נרחבת בהרבה מהאלב"א.

עיון בהסדרי אלב"א שונים, שיושמו בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי, מעלה כי ייתכן שאחדים מהם – אלה אשר הצטברו כמכלולים, התקיימו לאורך זמן ונוספו עליהם עוד מרכיבים – הפכו למעשה למשטרי ביטחון מוגבלים. עם זאת, אין הדיון הנוכחי עוסק בהסדרים אלה מנקודת המבט של משטרים בינלאומיים, אלא מתמקד בדיון בהם כאלב"א.

ישראל-סוריה

ישראל-סוריה 1955-1949

סוריה התערבה בסכסוך הישראלי-פלסטיני והשתתפה בפלישה לארץ-ישראל ב-1948 בגלל שלושה מכלולים של סיבות, שהשתלבו בהם אינטרסים מדינתיים סוריים ועמדות אידיאולוגיות כאחד:

- א. קשר אמיץ עם האוכלוסייה הפלסטינית, מחויבות כלפיה ואף תחושה כי למעשה אוכלוסייה זו היא חלק מהעם הסורי. לכך התלוותה עמדה אידיאולוגית פאן-ערבית.⁶
- ב. רצון סורי מימים ימימה לספח את צפון ארץ-ישראל.
- ג. תחרות בינערבית, ובמסגרת זו – ניסיון למנוע מהאמיר עבדאללה להגיע לעמדת שליטה בארץ-ישראל. תוכניותיו של עבדאללה להפוך את ההשפעה הגוברת, שניסה להשיג בארץ-ישראל, לקרש קפיצה להגשמת חלומה בדבר "סוריה הגדולה" תחת שלטון האשמי היו ידועות למשטר הסורי.

2. נושא אחר, שנמצא לו פתרון, היה החזרת ספינות, הנכנסות בטעות או בשל מזג אוויר גרוע לתחום המים הטריטוריאליים של המדינה האחרת. ב־19 בינואר 1952 נחתם הסכם בעניין זה.
 3. הושג הסכם בעניין חלוקת מי הדפילה.¹⁰
- התנגדותה הנחרצת של ישראל להענקת מעמד רשמי לוועדה המשותפת בדיונים על הסטטוס המדיני של האזורים המפורזים הביאה בסופו של דבר להחלטתה להימנע מהשתתפות בפגישות הסדירות של הוועדה. עם זאת המשיכה ישראל להשתתף בפגישות בלתי רשמיות או במפגשי חירום של הוועדה.
- פעילות המרכיבים הפורמליים של משטר שביתת-הנשק (UNTSO והוועדה המשותפת) לצד פעילות המרכיבים הבלתי פורמליים (הפגישות הישירות בין הצדדים) תרמו רבות לייצוב המערכת המורכבת של יחסי הגבול בין הצדדים, גם בהיותם נתונים בסכסוך מתמשך. ראשית, כוננו צינורות תקשורת ישירים, שבעזרתם ניתן היה לפתור בעיות שניות, נוצרו יחסי אמון ברמה האישית והארגונית בין המשלחות. שלישית, בעת הצורך אפשר היה לפנות לצד שלישי כלשהו ולהיעזר בו לשם פתרון בעיות. לעומת זאת, לפירוז האזורים הצפוני והדרומי לא הייתה השפעה של אלב"א. בהיותם קטנים בשטח הם לא היוו איזור חיץ משמעותי בין הצדדים ולא יכלו למנוע חיכוך צבאי יתר על כן, הסכסוכים המתמידים לגבי מעמדם המדיני תרמו דווקא להחרפת היחסים בין ישראל וסוריה. גם כאן, כמו במשטרי שביתת הנשק עם מצרים ועם ירדן, השגת "שקיפות" של המערכים הצבאיים כגורם במניעת מתקפות פתע לא מילאה שום תפקיד.

התמוטטות משטר שביתת הנשק

התמוטטות משטר שביתת הנשק בין ישראל לסוריה נבעה בראש ובראשונה מחילוקי דעות קשים לגבי כמה נושאים:

- א. מעמדם המדיני של האזורים המפורזים;
- ב. מפעל ייבוש החולה;
- ג. מפעל מוביל המים הארצי;
- ד. זכויות ניצול הקרקע באזורים המפורזים;
- ה. זכויות הדיג הישראליות בפינה הצפון-מזרחית של הכינרת.

בהדרגה החריפו שני הצדדים את עמדותיהם וסירבו להסכים לפשרות. הם נטשו את דרך המשא-ומתן ונזקקו מפעם לפעם ליחזמות צבאיות כאמצעי להשגת מטרותיהם. המעבר לשלב האלים נבע, ככל הנראה, בגלל התעלמותם מהתפקיד המייצב של משטר שביתת הנשק ובגלל ההנחה של כל צד שמשטר שביתת הנשק חדל לשרת את האינטרסים שלו.

בסופו של דבר קרס המשטר בין סוף 1954 לאמצע 1955. אומנם UNTSO המשיך בפעילותו, ובתחומים מסוימים נמשכו פעולות ועדת שביתת הנשק אף לאחר מכן (עד 1967), אך תרומתן לריסון ההתנהגות הצבאית פחתה במידה ניכרת. למעשה, מ־1955 ועד הסכם הפסקת

האש בגולן ב־1974 לא התקיימו הסדרי אלב"א פורמליים או לא פורמליים בין ישראל לסוריה. קריסת משטר שביתת הנשק לא נבעה, ככל הנראה, משינויים בהקשר המעצמתי או בהקשר היחסי הבינערכיים. המשטר התמוטט בעיקר כתוצאה משינויים בתפיסות הביטחון של ישראל ושל סוריה עצמן. כמה סיבות הביאו להקשחה בעמדה הישראלית; העיקריות שבהן: התגבשותה של עמדה עקרונית סורית, שסירבה לראות בהסכם שביתת הנשק פרוזדור המוביל להסכם שלום; התנגדותה של סוריה למפעל המים הארצי; התגבשותה של האסכולה האקטיביסטית בישראל, שראתה בהפעלת כוח דרך לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי. גם מן הצד הסורי ניכרה במרוצת הזמן הקשחה הולכת וגוברת.¹¹

ישראל-סוריה בלבנון 1976-1982 ו־1984¹²

היחסים בין ישראל לסוריה בלבנון התפתחו במסגרת שני הקשרים: הקשר הסכסוך הישראלי-סורי בכללותו והקשר ההתפתחויות הפנימיות בלבנון.

לסוריה אינטרסים נרחבים ומגוונים בלבנון. לאינטרס הישראלי בלבנון היו שני ממדים: המימד הביטחוני הטהור, המתמקד בעיקר בדרום לבנון, והמימד השיורי של קשר עם העדה המרונית.

מלחמת האזרחים בלבנון, שפרצה ב־1975, איימה על אחדותה ועל לכידותה של מדינה זו.¹³ איום זה דחף את סוריה כבר באותה שנה, אך ביתר שאת מתחילת 1976, לפעול לייצובה של לבנון באמצעים שונים, ובכללם הפעלת כוח צבאי בשלבים הראשונים של מלחמת האזרחים נטתה סוריה לתמוך במיליציות המוסלמיות והפלסטיניות נגד המיליציות הנוצריות, אולם מתחילת 1976 היא שינתה את עמדתה והתחילה לתמוך בגורמים הנוצריים. באותו שלב נראה היה, כי אין מנוס מהתערבות צבאית סורית כדי לבלום את סדרת ההצלחות של המיליציות המוסלמיות והפלסטיניות. אולם סוריה חששה שהתערבות צבאית תיתקל בהתנגדות ישראלית, שכן ישראל חזרה והבהירה שהתערבות כזו תגרור פעולת נגד מצידה. כדי למנוע זאת התקיימו מגעים בין דמשק, וושינגטון וירושלים, שבמהלכם הסכימה ישראל להתערבות הסורית, אך תיחמה אותה בצורות שונות. כך נקבעה במרס 1976 מערכת "הקווים האדומים", שהייתה למעשה מערכת של אלב"א.¹⁴ במסגרת זו הסכימה סוריה לשורה של הגבלות בתחומים שונים: על היקף הכוחות הסוריים המתערבים בלבנון, על תחום הפעולה הגיאוגרפי שלהם, על הפעילות האווירית הסורית בשמי לבנון ועל היקף החימוש הסורי בלבנון וסוגיו. בתחום אחרון זה, למשל, תבעה ישראל שסוריה לא תציב בלבנון טילי קרקע-אוויר.

סוריה אכן פעלה בהתאם להגבלות אלו – בשינויים קלים – והפעילה במסגרתן משלהי מרס ותחילת אפריל 1976 כוחות קטנים בצפון לבנון. מסוף מאי 1976 התרחבה ההתערבות הסורית. עד סוף אותה שנה השתלטה סוריה

ה. התבסס ערוץ תקשורת ברור דרך צד שלישי – ארצות-הברית.

אף-על-פי שהחששות הישראליים מפני מתקפת פתע גברו מאוד לאחר מלחמת יום הכיפורים, מערכת "הקווים האדומים" בלבנון לא נבנתה לצורך זה. תפקידה העיקרי היה למנוע יצירת איום לטווח ארוך, הנגזר מהתבססות צבאית סורית נרחבת בלבנון ובסמוך לגבול הישראלי. איום זה אכן נמנע.

אף כי מערכת "הקווים האדומים" נוצרה וגובשה במרוצת 1976, כשממשלת המערך בראשותו של יצחק רבין הייתה בשלטון, עליית ממשלת הליכוד לשלטון ב-1977 לא הביאה לערעור כלשהו עליה.¹⁵ הממשלה החדשה הכירה עם כניסתה לתפקיד בתועלת שצמחה לישראל מההסדר בלבנון, והיא אף פעלה על בסיס תשתית האלב"א שנוצרה שם. אולם בהדרגה הלכה והשתנתה תפיסת הביטחון של ההנהגה הישראלית בנוגע לתפקודה של סוריה בלבנון ולגבי ההתפתחויות הפנימיות שם. תהליך זה הגיע לשיאו ב-1981-1982 והיה המניע למלחמת של"ג (יוני 1982), שבמהלכה תקפה ישראל גם את הצבא הסורי הפרוס בלבנון. המערכה קרסה אפוא כתוצאה משינוי בתפיסת הביטחון הישראלית.

ההקשר המדיני-אסטרטגי הישראלי-סורי בלבנון – 1985 ואילך

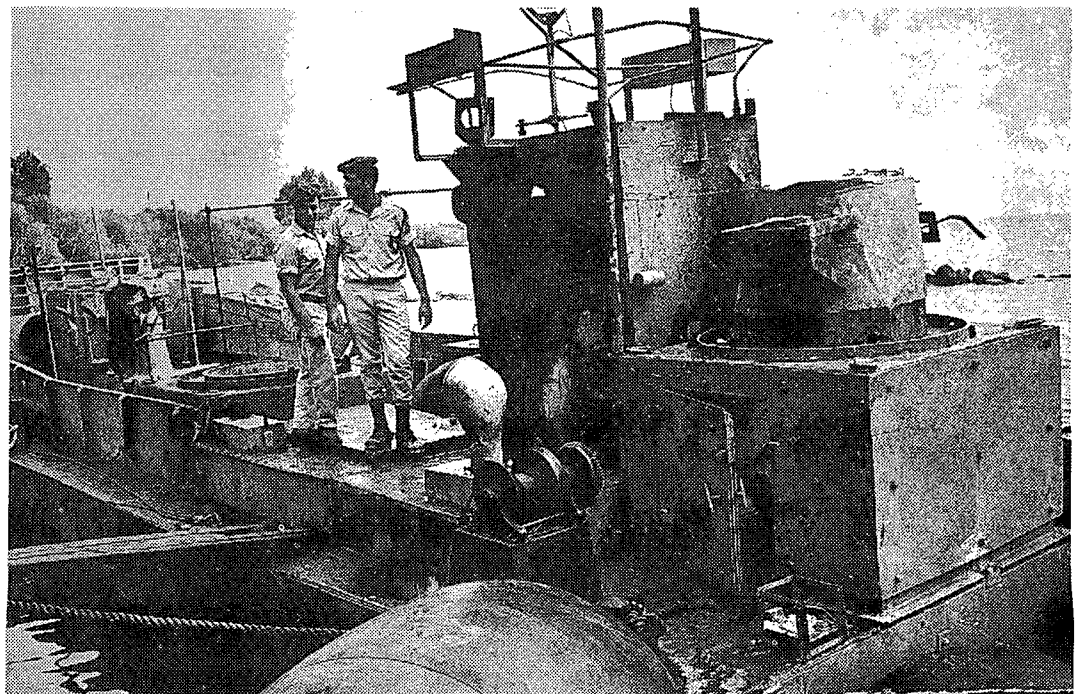
עם תום המלחמה והשלמת הנסיגה הישראלית מלבנון (למעט רצועת הביטחון) ביוני 1985 חזרו ישראל וסוריה למערכת היחסים האסטרטגיים שהתקיימה קודם למלחמת לבנון. ישראל שבה והכירה בעדיפות האינטרסים

בשורה של מהלכים צבאיים על מרכז לבנון והצליחה לצמצם במידה ניכרת את מלחמת האזרחים, תוך שהיא מקפידה שלא לחצות את "הקווים האדומים".

בשנים 1977-1981 עמדה מערכת "הקווים האדומים" בכמה מבחנים קשים: ב-1977 התחולל משבר נבטיה, ב-1978 ערך צה"ל את מבצע ליטאני, ב-1979 התחוללו קרבות אוויר בין ישראל לסוריה במרחב האווירי של לבנון, וב-1981 התחולל משבר זחלה. הסדרי האלב"א שהיו גלומים ב"קווים האדומים" עמדו באתגרים אלה והוכיחו את יציבותם ואת חשיבותם לשני הצדדים. חמישה תנאים מוקדמים אפשרו את תחילתו של תהליך יצירת הסדרי האלב"א:

- א. שני הצדדים הגיעו להבנה משותפת (אם גם עקיפה – דרך וושינגטון) בדבר הצורך לשמור על היציבות בלבנון.
- ב. אותרו האינטרסים הביטחוניים החיוניים של שני הצדדים, ונראה שכל צד הבין בהדרגה את חיוניות האינטרסים הביטחוניים של הצד האחר.
- ג. ישראל הכירה בכך שלסוריה יש אינטרסים פוליטיים נרחבים בלבנון, וכי חשיבותם וחיוניותם לסוריה עולה על אלה של ישראל בלבנון. במילים אחרות, מבחינת "מאזן האינטרסים" הייתה לסוריה עדיפות. עם זאת, הכרת ישראל בעדיפות זו לא ביטלה את חשדותיה העמוקים בדבר כוונותיה של סוריה בלבנון ולא ביטלה את החששות שסוריה תנצל את מעמדה בלבנון לשם ביצוע מהלכים אנטי-ישראליים.
- ד. על חופש הפעולה הצבאי הסורי הוטלו מגבלות, שמנעו יצירת איום צבאי על ישראל.

ספינת משמר ישראלית בכירת שנפגעה מאש סורית – אוגוסט 1966

נוסף על ההסדרים של "הקווים האדומים" עם סוריה יצרה ישראל בדרום לבנון איזור ביטחון הנתון לשליטתה הצבאית (יחד עם צד"ל). סוריה לא ערערה על כך. כשהחריפה פעילותו של ארגון החיזבאללה ברצועת הביטחון, הגיבה ישראל מפעם לפעם בפעילות צבאית נרחבת, שכללה, בין השאר, תקיפות מן האוויר על ריכוזים של החיזבאללה ושל ארגונים אחרים. אחדות מן המטרות שהותקפו נמצאו בקרבת בסיסים סוריים בבקעא. אולם אף כי סוריה ניצלה לא פעם את הארגון למטרותיה במסגרת העימות עם ישראל, הקפידה ישראל שלא לתקוף מטרות סוריות, ואף נתנה פומבי להקפדה זו בצורות שונות. סוריה מצידה נמנעה מתגובות כלשהן על הפעילות הישראלית.

פעמיים בשנת 1992, ובמיוחד במבצע "דין וחשבון" ב-1993, הגיבה ישראל על פעילות החיזבאללה בצורה מסיבית ביותר ופגעה באזורים נרחבים בדרום לבנון. עם זאת, נשמרה בדרך-כלל (תוך הפרות חלקיות לעיתים) ההבנה המשולשת סוריה-ישראל-חיזבאללה, שלפיה ישראל מחזיקה ברצועת הביטחון, החיזבאללה "רשאי" לפעול נגד איזור זה, אך אסור לו לפגוע בגליל, ישראל "רשאית" להגיב נגד בסיסי חיזבאללה הסמוכים לרצועת הביטחון וכן בבקעא, ואילו סוריה ניצבת מנגד ואינה מגיבה על הפעילות הישראלית.¹⁸

ישראל-סוריה ברמת הגולן – 1974 ואילך

למן אמצע שנות החמישים אירעו מפעם לפעם התנגשויות אלימות בין צה"ל לבין הצבא הסורי לאורך הגבול הבינלאומי. בתקופה שבה הוקם "המוביל הארצי", שעליו הגיבה סוריה בניסיונות להטות את מקורות הירדן, התחוללו שוב ושוב תקריות אש קשות בין שני הצבאות. הסלמה זו הייתה, כאמור, בין הסיבות המרכזיות למשבר 1967. כשנסתיימה מלחמת ששת הימים, התייצבו גבולות הפסקת-האש במרומי רמת הגולן ("הקו הסגול"). לאחר תקופה של שקט פרצו לאורכו תקריות אש רבות, שהחריפו במקביל למלחמת ההתשה שהתנהלה לאורך תעלת סואץ (1969-1970).

לאחר מלחמת יום הכיפורים נמשכה מלחמת התשה מוגבלת לאורך קו הפסקת האש עם סוריה, שהותווה עם סיומה של מלחמה זו. אולם הסכם הפרדת הכוחות הביא לסיומה. ההסכם שעליו חתמו ישראל וסוריה ב-31 במאי 1974 הושלם על-ידי הודעתו של מטה משקיפי הא"ם (שנציגו ישב בראש הוועדה שעסקה בניסוח ההסכם) ונכללו בו הסעיפים הצבאיים האלה:¹⁹

- א. הקפדה על הפסקת אש.
- ב. הפרדת כוחות: הכוחות הישראליים ייסוגו מרחק-מה מקו הפסקת האש וייתייצבו מאחורי הקו שכונה A. הכוחות הסוריים יישארו מעבר לקו הפסקת האש, שכונה קו B, תוך שסוריה מקבלת לידיה את המינהל האזרחי של תחום הפרדת הכוחות, היינו בין קו A ל-B, ואזרחים סוריים יוכלו לחזור אליו.

המדיניים הסוריים בלבנון והמשיכה להתמקד בבעיות הביטחון השוטף שמקורן בדרום לבנון. סוריה מצידה התמקדה בהעמקת שליטתה ובביצור השפעתה בלבנון, תוך שהיא מקפידה, כבחזית רמת הגולן, שלא להביא להסלמה עם ישראל. אומנם סוריה המשיכה לטפח את יכולתה הצבאית מתוך רצון לבנות אופציה צבאית להחזרת ריבונותה על הגולן, אך למעשה נואשה מהסיכוי להשיג "איזון אסטרטגי" עם ישראל. זאת יחד עם בידודה בעולם הערבי הרתיעו את סוריה מלנקוט מהלך צבאי נגד ישראל. רק הקמת קואליציה מלחמתית ערבית רחבה הייתה יכולה להבטיח הישג צבאי, ולו אף חלקי, ברמת הגולן. אך כל עוד קואליציה כזו לא קמה, העדיף המשטר הסורי להימנע מכל התגרות, שעלולה הייתה לגרום להסלמה מחודשת ביחסים עם ישראל. יתר על כן, פעילותה של סוריה בלבנון חייבה אותה להקצות לצורך זה הן משאבים צבאיים ניכרים והן תשומת-לב רבה בתחום קבלת ההחלטות, וגם בכך היה כדי לפגוע ביכולתה לרכז מאמץ צבאי ותכנוני נגד ישראל.

בעקבות מלחמת של"ג נחלשה במידה ניכרת יכולתה של ישראל להשפיע על המתחולל בלבנון, ואילו סוריה הפכה לגורם החיצוני המכריע במדינה זו. אולם השינוי הזה לא השפיע על הפרמטרים העיקריים של היחסים הצבאיים הישירים בין ישראל לסוריה. כך למעשה הוחזרו לתוקפם ארבעה הסדרי ביטחון:

א. תיחום גיאוגרפי לפריסה הצבאית הסורית בדרום לבנון;

ב. מניעת פעילות אווירית סורית בשמי לבנון;

ג. פעילות אווירית ישראלית חופשית בשמי לבנון;

ד. מניעת פריסתם של טילי קרקע-אוויר סוריים בלבנון.

בעקבות הנסיגה הישראלית מלבנון נעו הכוחות הסוריים דרומה עד לקווים שהיו קיימים לפני פרוץ המלחמה ב-1982, תוך שהם מותירים מרווח גיאוגרפי ניכר ביניהם לבין "רצועת הביטחון" הישראלית. סוריה גם נמנעה מהפעלת כוחות אוויריים בשמי לבנון, ואף לא פרסה טילי קרקע-אוויר בלבנון (אם כי היא עשתה זאת בעקבות התנגשות אווירית ישראלית-סורית ב-1985, אך חזרה בה מצעדה זה לאחר שבוע). עם זאת, ובניגוד למצב שהיה קיים קודם ל-1981, פרסה סוריה ריכוזי טק"א בתוך שטחה, אך בצמוד לגבול הלבנוני, והקשתה בכך על הפעילות האווירית הישראלית באיזור המזרחי של לבנון.¹⁶ מעניינת במיוחד היא יצירתה של מערכת "כללי התנהגות", שהסדירה את הפעילות האווירית מעל לאיזור הגבול שבין לבנון וסוריה. מטוסים ישראליים פעלו במשימות בין וצילום מעל איזור זה, ויש להניח שהצילום כיסה גם חלק מהשטח הסורי. הסורים הגיבו בהפעלת סוירים אוויריים במרחב האווירי שלהם במקביל לטיסות הישראליות. הדבר יצר מתיחות רבה, שאכן הביאה להתנגשויות אוויריות, שבהן הופלו מטוסים סוריים במרחב האווירי הסורי. כדי למנוע הסלמה ביכרה ישראל לצמצם את פעילותה האווירית ולהרחיק במידה מסוימת את טיסות הצילום מהגבול הסורי.¹⁷

ג. באיזור המפורז שנוצר בין הקווים A ל-B ימוקם כוח משקיפי א"ם (UNDOF) שיכלול כ-1,250 איש.
ד. משני צידי האיזור המפורז (או איזור ההפרדה) יסומן תחום בן 20 ק"מ, שיחולק באופן שווה מכל צד לשתי רצועות, שבהן יחולו הסדרים של הגבלת כוחות ונשק:

1. ברצועה הראשונה, הקרובה לאזור ההפרדה, שרוחבה 10 ק"מ, תוכלנה ישראל וסוריה, בהתאמה, להציב כוח שלא יהיה גדול משתי חטיבות, ובהן 6,000 חיילים, 75 טנקים ו-36 תותחים 122 מ"מ לטווח קצר.

2. ברצועה השנייה, הרחוקה יותר מאיזור ההפרדה, שרוחבה גם כן 10 ק"מ, יהיו שני הצדדים רשאים להציב לכל היותר 162 תותחים בעלי טווח שאינו עולה על 20 ק"מ (כך שהכוחות הקדמיים של כל צד יהיו מוחזק לטווח הארטילריה של הצד האחר) וכן 450 טנקים מכל הסוגים. רצועה בת 25 ק"מ משני צידי קו ההפרדה חייבת להיות נקייה מטילי קרקע-אוויר.

ה. חילות האוויר של סוריה ושל ישראל רשאים לטוס כל אחד עד קו ההפרדה שלו ללא הפרעה מן הצד האחר.

ו. כוח משקיפי הא"ם יפקח על ביצוע קפדני של סעיפי ההסכם על-ידי ביקורת שתיערך אחת ל-15 יום לפחות.

הסכם הפרדת הכוחות ברמת הגולן מקיים באופן קפדני משנת 1974 ועד היום. הסיבה העיקרית לכך היא, ששני הצדדים אינם מעוניינים במלחמה ברמת הגולן, והם מודעים היטב להסלמה העלולה להתחיל אפילו מהתנגשויות מוגבלות ומחיכוך צבאי ברמה נמוכה. עם זאת קיים כמובן גם צד שלישי, הא"ם, המפעיל משקיפים מטעמו לפיקוח על ביצוע ההסכם, ונוכחותו בשטח תורמת גם היא משהו להצלחת ההסדר.

שלא כהסכם שביתת הנשק מ-1949, הסכם ההפרדה לא נתפס על-ידי שני הצדדים כמבוא אפשרי להסכם שלום, אלא כחלופה מסוג אלב"א לצורך מניעת חיכוך והסלמה צבאית. הבדל מבני נוסף בין שני ההסכמים הוא, שאין מתקיימים מגעים ישראלים-סוריים ישירים, כפי שהתקיימו במסגרת ועדת שביתת הנשק שהוקמה ב-1949 לשם בירור תלונות והחלפת מידע ושדרים מסוגים שונים. לדבר זה יש תוצאה שלילית: באין מנגנון משותף, מתקשה כל צד ללמוד בצורה יעילה על כוונות הצד האחר, וגם לא יכולים להתפתח מגעים אישיים התורמים לעתים לפתרון בעיות המתעוררות בשטח. עם זאת אין להתעלם מכך, שהניסיון מהוועדות השונות של שביתת הנשק גם מלמד, שבהעדר אינטרס משותף בקיום היציבות, עלולים דווקא המגעים הישירים להקציין את עמדות הצדדים.

היציבות של ההסדרים בגולן בלטה גם על רקע מלחמת של"ג ב-1982. אומנם ישראל וסוריה נלחמו זו בזו בלבנון, אך הן הקפידו לנתק את גזרת רמת הגולן מן הלחימה

ונמנעו מלהפוך אותה לזירת עימות צבאי נוספת, כל אחת מסיבותיה שלה. סוריה חששה מהעוצמה הצבאית הישראלית, ואילו ישראל העדיפה להפעיל את עוצמתה העודפת רק בתוך לבנון.

הסדר הפרדת הכוחות גם הקטין במידת-מה את הסיכון של מתקפת פתע של כל צד על משנהו. אף-על-פי-כן, יכולת הצד הסורי למתקפה שכזו לא בוטלה לחלוטין, שכן איזור ההפרדה הוא צר, והצבא הסורי מסוגל לרכז בו די כוחות סדירים למתקפה כזאת, בלי שההסדר עצמו ימנע זאת. ההתראה מפני מתקפת פתע סורית נותרה אפוא תלויה באמצעי המודיעין של ישראל. לעומת זאת, האפשרות של ישראל להנחית מתקפת פתע על סוריה הייתה ונשארה מצומצמת ביותר, כי ישראל נשענת על גיוס מילואים לצורך מימוש מתקפה בהיקף גדול, ועצם גיוס המילואים הוא בגדר התראה לסוריה באשר לכוונות ישראליות אפשריות למתקפה.

כמה הערות כלליות על אלב"א

הספרות התיאורטית הספציפית על אלב"א היא מועטה, אולם אפשר לשאוב תובנות תיאורטיות לצורך הבנת הנושא מתוך הספרות העוסקת במשטרים בינלאומיים, ובעיקר במשטרי ביטחון.²⁰ להלן אדון בקצרה בכמה היבטים של אלב"א לאור תובנות אלו.

יש הסברים רבים ליצירתם של משטרי ביטחון ולקיומם. עיקר ההבחנה כאן היא בין מקבץ הגישות הליברליות מוסדיות לבין מקבץ הגישות הריאליסטיות. הגישות הליברליות-מוסדיות מדגישות את קיומם של ערכים משותפים כתנאי מרכזי ליצירת משטרי ביטחון. המשך קיומם של משטרים אלה נתפס במסגרת זו כנשען במידה רבה על יצירת מוסדות שונים, פורמליים ולא פורמליים, ועל הפנמת נורמות התנהגות על-ידי מקבלי החלטות.²¹ הגישה הריאליסטית הטהורה לא התייחסה כלל ועיקר לאפשרות של יצירת הסדרים קבועים של שיתוף פעולה בין מדינות לטווח ארוך. האסטרטגיות הריאליסטיות הקלסיות ליצירת סדר במערכת בינלאומית כלשהי הן: מאזן כוחות, הגמוניה והרתעה יציבה. משנדרשו הוגי-דעות ריאליסטיים לעניין המשטרים הבינלאומיים, הם ראו אותם כמעוגנים באינטרסים הלאומיים של כל אחד מהשחקנים. כלומר, משעה שמסיקים מקבלי החלטות, שיצירת משטר ביטחון משרתת אינטרסים אלה, נוצרים התנאים המוקדמים להסכמים המביאים ליצירתו. כל עוד משטר הביטחון נתפס כמשרת את האינטרסים הלאומיים, הוא יוסיף אפוא להתקיים, אך אם הוא ייתפס כמכשול למימושם, הוא ייעלם. לפי גישה זו, המדינות הן אפוא שחקנים אנוכיים ותחרותיים, המוכנים לשתף פעולה רק בליט בירה. בתוך המקבץ העשיר של הגישות הריאליסטיות יש שתי גישות, שהן רלוונטיות במיוחד לעניין משטרי הביטחון:

גישת הסטרוקטורליזם המתון (modified structuralism). זו גרסה של הגישה הניאוריאליסטית או הסטרוקטורליסטית,²² המדגישה את מבנה המערכת הבינלאומית ו/או מערכות בינלאומיות אזוריות) כגורם מרכזי ביצירת משטר הביטחון. על-פי גישה זו, בכל מערכת בינמדינית גלומים אילוצים רבים, המכבידים על חופש הפעולה של המדינות, והמאלצים לעיתים את השחקנים להגיע לתיאום עמדות ולהסכמה. הסטרוקטורליזם המתון²³ רואה בתיאום מקור להיווצרות משטרי ביטחון, וזרם מרכזי של גישה זו גורס, שיש גם הכרח בקיומה של מעצמה הגמונית כדי שיווצר משטר שכזה.

הגישה התועלתית.²⁴ זו מניחה שקיימים אינטרסים חד-צדדיים של שחקנים אנוכיים, אך מדגישה יותר את נכונות השחקנים ואת יכולתם להבין, כי פשרה ותיאום התנהגות ביניהם נושאים בחובם רווחים גבוהים יותר (או עלויות נמוכות יותר) מאשר קונפליקט. בעוד שהגישה הריאליסטית הטהורה (וכן הניאוריאליסטית כפי שנוסחה על-ידי קנת וולץ), מדגישה את עקרון "העזרה העצמית" (self help), הגישה התועלתית טוענת, כי לעיתים קרובות שיתופי פעולה מקטינים את הצורך להישען, כמפלט אחרון, על עיקרון זה.

הגישה הליברלית-מוסדית רואה במשטר הביטחון עצמו, בנפרד מהמתחייב מהאינטרסים הלאומיים האנוכיים, גורם המשפיע על התנהגות השחקנים, ובהגברת מיסודו של משטר זה היא רואה משום חיזוק לקיומו. כלומר, המשטר עצמו נתפס כאן כמשתנה בלתי תלוי, המשפיע על התנהגות השחקנים. לעומת זאת, הגישות הריאליסטיות הקיצוניות אינן רואות במשטר עצמו גורם המשפיע בדרך כלשהי על התנהגות השחקנים. על-פיהן, המשטר הוא רק ביטוי של הסכמות חלקיות, החולפות מן העולם כאשר משתנה תפיסת השחקנים האנוכיים באשר לתועלת הצפונה בהן. גישות ריאליסטיות מתונות יותר רואות במשטר הביטחון עצמו גורם המשפיע על הדרך שבה השחקנים מפרשים ומגדירים את האינטרסים החד-צדדיים שלהם.²⁵

נראה כי במערכת המזרח-תיכונית, לרבות ביחסי ישראל-ערב, פעלו כמה מכניזמים שהבטיחו סדר מערכתי חלקי בתקופות שבין המלחמות ופרצי אלימות. אלה אכן כללו תהליכים של איזון כוחות, הרתעה ולעיתים התערבות "הגמונית" של מעצמות-העל (בעיקר באילוץ השחקנים האזוריים להפסיק מלחמות). בצד מכניזמים "ריאליסטיים" אלה היו הסדרי אלב"א, שמקצתם אף נעשו במרוצת הזמן למשטרי ביטחון ממוסדים. נבדוק עתה באיזו מידה אפשר להסביר – באמצעות הגישות השונות שהוזכרו לעיל – את יצירתם, את קיומם ולעיתים גם את קריסתם של הסדרי האלב"א השונים באזור.

א. יצירה וקריסה: את המקור ליצירתם של הסדרי האלב"א אפשר לאתר בירור בשילוב של הסברים תועלתיים וניאוריאליסטיים, כאשר התועלתיים הם בעלי תוקף רב יותר. השחקנים בסכסוך

הישראלי-ערבי הבחינו בתועלת היחסית, דהיינו שהרווחים הצפויים מתיאומים ומהבנות חלקיים בתחום הביטחון עולים על עלותם הצפויה. הדבר נבע בראש ובראשונה מהערכה של כל אחד מהצדדים, כי למלחמה יש מחיר גבוה בהרבה מהרווח הצפוי ממנה. גם אלימות מוגבלת לאורך הגבול נתפסה, ברוב המקרים, כהתנהגות שעלותה גבוהה. מבנה המערכת המזרח תיכונית, שהיא מערכת רב-קוטבית ועתירת סכסוכים ברמות שונות, השפיע גם הוא על היווצרותן (אם כי במקרים רבים יותר על קריסתן) של מערכות אלב"א. במילים אחרות, התממש אחד העקרונות של הגישה הניאוריאליסטית (או הסטרוקטורליסטית), הרואה באילוץ המבנה של מערכות בינלאומיות את אחד הגורמים העיקריים ליצירת משטר ביטחון, ובהשאלה למקרה שלנו – גם להסדרי אלב"א. כך, למשל, בידודה של סוריה במערכת הבינערבית בשנות השבעים כפה עליה נכונות להתמיד בהסדר ברמת הגולן משנת 1974. יש לציין כי הסדרי אלב"א הישראליים-ערביים, שנבעו מאילוץ מבנה המערכת, היו מנגנון-משנה למנגנונים של מאזן הכוחות, שפעלו בעיקר בהקשר היחסים הבינערביים, ובמידה חלקית גם בהקשר של יחסי ישראל-ערב.²⁶ אולם מבנה המערכת, ובעיקר יחסי-הגומלין המשתנים בין מדינות ערב, היו גם בין הגורמים המרכזיים שדחפו את מצרים לכיוון משבר ב-1967 ולחיסול מערכת האלב"א בסיני שהייתה בתוקף בשנים 1957-1967. היבט אחר של יחסי-גומלין אלה אילץ גם את ירדן ב-1967 לשבור את ההבנות הסמויות שהיו לה עם ישראל.

שאלת המיסוד: מיסוד של אלב"א אכן מסייע ליציבותם, אך כשלעצמו אינו מבטיח את עמידותם בפני שינויים בתפיסת האינטרסים הביטחוניים של הצדדים המעורבים בהם. הנה כי כן, במשך הזמן התמוטטו בזה אחר זה הסדרי שביתת הנשק, הגם שזכו למיסוד ולהכרה פורמלית באמצע שנות החמישים. הסדר הגולן מ-1974 ממשיך להתקיים – במידה רבה בגלל מבנה היחסים האסטרטגיים בין ישראל לסוריה (יתרון הרתעה לישראל) וכן בגלל בידודה של סוריה במערכת המדינות הערביות. לעומת זאת, דומה שמיסוד יחסי האלב"א במסגרת הסכם השלום הישראלי-מצרי אכן ממלא תפקיד חשוב בהמשך קיומה וביציבותה של מערכת זו. נראה אפוא כי בצד הסברים ריאליסטיים (בעיקר, כאמור, הסברים ניאוריאליסטיים ותועלתיים) להתקיימותם של הסדרי אלב"א, יש חשיבות גם למיסוד פורמלי של הסכמים. אולם אם נשווה בין המצב ששרר בשנות החמישים ורמת המיסוד דאז לבין השלום הפורמלי בין ישראל למצרים, נראה כי למיסוד פורמלי ודקדקני של האלב"א יש חשיבות רבה יותר במסגרת של הסדרים פוליטיים נרחבים הגולשים מעבר להם עצמם.

שהעלויות והרווחים של השחקנים לא התחלקו ביניהם בהכרח באופן שווה או סימטרי. אם כי עקרון השוויון אינו הכרחי, נראה כי כאשר מעמיקים הפערים בין הרווחים היחסיים שהשחקנים מפיקים מהסדרי האלב"א, ימצאו הסדרים אלה תחת לחץ גובר, ובסופו של דבר יתמוטטו.

כבר הזכרנו את המבנה המורכב של המערכת המזרח תיכונית כגורם הפועל הן בכיוון של יצירת הסדרי אלב"א הן בכיוון של לחצים לקריסתם. בעניין זה ראוי אולי לחזור ולהשוות את המערכת המזרח תיכונית למערכת היחסים בין מעצמות-העל ובין הבריתות הצבאיות הגדולות נאט"ו וברית ורשה. במקרה האחרון יצירתם של הסדרי אלב"א וכן המשך קיומם היו מותנים, בין השאר, בקיומה של מערכת דרקוטבית פשוטה יחסית. אומנם לכאורה הסכמי הלסינקי ושטוקהולם על אלב"א הושגו במסגרת הוועידה לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה, שהיה גוף רב משתתפים, אולם ברור שהם היו מבוססים בסופו של דבר על קיומה של המערכת הדרקוטבית. מערכת כזו ניתנת לניהול בקלות יחסית בהשוואה למערכת רב-קוטבית, בעיקר במזרח התיכון, שבו קיימות מערכות מורכבות ומשתנות תדיר של יחסי סכסוך ושיתוף פעולה בין המעצמות האזוריות.

יצירתן של מערכות אלב"א בין ישראל למדינות ערב השונות התאפשרה בדיוק בגלל היותן דיאדיות, כלומר משום שכל אחת מהן הייתה דרקוטבית.

אם נבחן את ההסברים ליציבותם של האלב"א לתקופות ארוכות ועמידותם בלחצים שונים, נראה אפוא כי גם ההסבר המוסדי הוא בר-תוקף. תוקף זה יגבר בעתיד, ככל שיותר הסדרי אלב"א ייכללו במסגרת הסכמי שלום פורמליים. ייתכן שמעבר להסבר המוסדי גרידא מצוי הסבר פסיכולוגי עמוק יותר: הצדדים מבכרים כל סטטוס-קוו שהוא על פני המאמצים לשינויו. ככל שהסטטוס-קוו מתבסס ויוצר שלוחות תפיסתיות וארגוניות, האנרגיה הנדרשת ממקבלי ההחלטות כדי להביא לשינויו היא רבה יותר. כמו כן מקבלי החלטות נרתעים בדרך-כלל מהגברת אי הוודאות שבתוכה הם פועלים. סטטוס-קוו ממוסד, המספק לפחות את צורכי המינימום שלשעם הוא נועד, יוצר הקשר של ודאות. שינוי בסטטוס-קוו, גם אם הוא נתפס כבעל פוטנציאל להגדלת הרווחים היחסיים, נתפס בהיבט גם כמגדיל את רמת אי הוודאות, ועל-כן יירתעו מקבלי ההחלטות בדרך-כלל מלהיזקק לו.

הצלחת מערכת אלב"א וכתוצאה מכך המשך קיומה מותנים כמובן בכך שהיא מגדילה את הרווחים של השחקנים, או לפחות מפחיתה את עלותו הצפויה של המשך הסכסוך הצבאי ללא ריסון כלשהו. שני הצדדים צריכים להפיק תועלת ממצב זה, גם אם לא בהכרח במידה שווה. נראה אפוא כי בכל מערכת אלב"א כלול מרכיב של הדידות, הדוחפת את הצדדים לשיתוף פעולה.²⁷ ואכן, בכל סדרי האלב"א בהקשר הישראלי-ערבי היה כלול גורם של הדידות, אף

"מיג 21" סורי שהופל על-ידי חיל האוויר ב-14 ביולי 1966

3. אחרי הופגיה

הערות

1. Jonathan Alford, "Confidence-Building Measures in Europe: The Military Aspects", *Adelphi Paper*, No. 149, 1979; John Jorgen Holst, "Confidence Building Measures: A Conceptual Framework", *Survival*, 25(1), 1983
 2. על יישומם למעשה במזרח התיכון, החל מ-1949, של צעדים, שכיום אפשר לכנותם אלב"א, ראה: איתמר רבינוביץ, **השלום שחמק, יחסי ישראל-ערב**, כתר, ירושלים, 1991; דוד טל, **תגובות ישראל להסתננות לשטחה מירדן וממצרים, 1956-1949**, עבודת מ"א, אוניברסיטת תל-אביב, 1990; אריה שלו, **שיתוף פעולה בצל העימות: משטר שביתת הנשק ישראל-סוריה 1955-1949**, מערכות, תל-אביב, 1982; Shabtai Rosenne, *Israel's Armistice Agreements with the Arab States*, Blumstains Bookstores, Tel-Aviv, 1951; Nissim Bar-Yaacov, *The Israel-Syrian Armistice*, Magnes Press, Jerusalem, 1967. להתייחסויות נוספות למושג CSBM, David Dewitt, "Confidence and Security Building Measures in the Third World", *International Organization*, Summer, 1987; Yair Evron, "Arms Control in the Middle East: Some Proposals and Their Confidence Building Roles", *Adelphi Paper*, No. 149, 1979; Yair Evron, "Confidence Building in the Middle East", in: *Arms Control in the Middle East*, Westview, 1990.
 3. להסכמי אלב"א באירופה, ראה בין השאר: Michael Holms, *Compliance with CBM: From Helsinki to Stockholm*, Canadian Institute for International Peace and Security, Paper No. 30, February 1990; SIPRI Yearbook, 1992 — *World Armament and Disarmament*, Stockholm International Peace Research Institute, Oxford University Press, 1992; Catherine M. Kelleher, *Cooperative Security in Europe* (unpublished manuscript, 1993); Volker Rittberger, Manfred Efinger and Martin Mendler, "Toward an East-West Security Regime: The Case of Confidence and Security Building Measures", *Journal of Peace Research*, 27(1), 1990.
 4. בהקשר הישראלי-ערבי אנדיר "פתרון סכסוכים" כהסכמי שלום פורמליים בין הצדדים. גישת פתרון הסכסוכים המובהקת כוללת כמובן גם יצירת מערכות יחסים חברתיים וכלכליים בינמדינתיים, החוצות את גבולות המדינות שהיו נתונות בסכסוך.
 5. להגדרת משטר בין-לאומי ראה בין השאר: Stephen Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intermediate Variables", *World International Organization*, Spring 1982; Oran Young, "International Regimes", *Politics*, 39(1), 1986; Janice Gross Stein, "A Common Aversion to War: Regime Creation by Egypt and Israel a Strategy of Conflict Management", in: Ben Dor and Dewitt (eds.), *Conflict Management in the Middle East*, Lexington Books, Lexington Mass., 1987.
 6. על תפיסת הערבים הפלסטינים את עצמם בתקופה מוקדמת כחלק מהאומה הערבית-סורית, ראה: יהושע פורת, **צמיחת התנועה הלאומית הערבית-פלסטינאית**, עם עובד, תל-אביב, 1976.
 7. על הצעות חוסני זעים לשלום נפרד, ראה: רבינוביץ, **השלום שחמק**; שלו, **שיתוף פעולה בצל העימות**.
 8. על שאיפת סוריה ליחסים טובים עם ארצות-הברית כתורמת להתנהגות סוריה ולרצונה להגיע להסדר שלום נפרד, ראה: רבינוביץ, **השלום שחמק**.
- לעומת זאת, היותה של המערכת המזרח תיכונית רב-קוטבית פעלה בדרך-כלל בכיוון של הפעלת לחצים על יחסי האלב"א הדיאדיים והייתה בין הגורמים העיקריים שהביאו לקריסתם.²⁸
- ה. כפי שצוין בתחילת חיבור זה, מערכות אלב"א מתייחסות להגברת הביטחון החד-צדדי של כל אחד מהשחקנים לגבי מצבו האסטרטגי-צבאי. שאלת האמון אינה מתעוררת עדיין בשלב זה. היא עלולה להתעורר כאשר מערכות אלב"א הופכות למשטר ביטחון מלא, שכן אז עולים נושאי העקרונות ונורמות ההתנהגות. ואכן, אחדות ממערכות האלב"א הפכו – בשילוב עם גורמים נוספים – למשטרי ביטחון. כן שאלת האמון עלולה לעלות כאשר עוסקים בתוצאות האפשריות של "עריקת" אחד השחקנים מההסדרים, או כאשר בשלב כלשהו עלויות ההסדר עולות על הרווחים הצפויים ממנו. כל עוד אין הצדדים הופכים את האמון למרכיב מרכזי בהסדר, הם "משריינים" את עצמם מפני התוצאות של עריקה או מפני שינויים במאזן רווח/עלות. שאלת האמון עולה כאשר השחקנים מוכנים לוותר בשלב כלשהו על מרכיב ביטחון מסוים בציפייה שהשחקן האחר יגיב גם הוא מייד או בעתיד. הנחת האמון היא, שההדדיות תגדיל את הרווחים הצפויים; אולם בזמן הביניים השחקן העושה את צעד הוויתור הראשון מגדיל את פגיעותו.²⁹
- בחינה קצרה של הסדרי האלב"א בהקשר הסכסוך הישראלי-ערבי מראה, כי לעיתים אכן נקט איזשהו שחקן אסטרטגיה של מתן אמון בצד האחר, וזו לא הביאה לעריקה של השחקן האחר. יתרה מזו, כאשר הסדרי האלב"א שאליהם נוסף גם מרכיב האמון אכן קרסו, לא נבע הדבר מהוונאה מכוונת שכללה ניצול האמון שנתן השחקן האחד בשחקן האחר.
- דומה לנאמר בסעיף הקודם אפשר אף לראות, כי הסדרי האלב"א שקרסו בשלב זה או אחר לא פגעו בביטחון הצדדים כל עוד התקיימו ולא יצרו מצב שבו עצם קיומם פגע בביטחון לזמן ארוך של השחקנים, דהיינו לאחר שמערכות אלו כבר קרסו. גם לכך יש קשר לסוגיית האמון.
- לבסוף, יש להניח כי בהסדרי אלב"א במסגרת הסכמי שלום בעתיד יתחזק מרכיב האמון. זאת, בין השאר, בשל גורם ההמשכיות ובגלל קיומו של משחק מיקוח רב-שלבי ומתארך במסגרת של הסכמי שלום פורמליים. במילים אחרות, במסגרת מערכת יחסים נורמלית יש לצפות שיתקיימו שלבים שונים של יחסים הדדיים בין השחקנים. על כן עריקה חלקית או ניצול האמון של השחקן האחר בדרך לא מוסכמת תביא בשלב מאוחר יותר של המשחק לתגובה דומה מצידו.³⁰ הסדרי אלב"א עתידיים יחד עם מרכיבים פוליטיים ואסטרטגיים נוספים, הנכללים ביחסי שלום, עשויים אפוא להפוך למשטרי ביטחון במשמעותם הנרחבת יותר של משטרים בינלאומיים.

- States Avoid Loss", *International Organization*, Spring 1982; Volker Rittberger and Michael Zurm, "Regime Theory: Findings From the Study of East-Regimes", *Cooperation and Conflict*, 26(4), 1991 West.
21. על הגישה הליברלית-מוסדית, ראה למשל: Oran Young, "Politics of International Regime Formation" (בהערה 20). חלק מהנחות גישה זו לגבי משטרי ביטחון, בעיקר ההתייחסות להפנמת נורמות התנהגות, מקובל גם על חסידי הגישה הסטרוקטורליסטית המתונה. ראה בעניין זה, למשל: Krasner (לעיל הע' 5), עמ' 61.
22. הגישה הניאוריאליסטית נקשרת בעיקר אל: Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Pub. Co., Reading, Mass., 1979. לדייוניס מזוויות שונות בניאוריאליזם, ראה: Robert Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986.
23. לעניין זה ראה Krasner (לעיל הערה 5).
24. ראה למשל: Arthur Stein, *Why Nations Cooperate: Circumstance and Choice in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca, 1990. ביטויים לגישה זו מופיעים גם במסגרת גישת הסטרוקטורליזם המתון. ראה למשל: Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy*, Princeton University Press, New Jersey, 1984.
25. ראה בין השאר: Krasner (לעיל הע' 5).
26. על המנגנונים של מאזן הכוחות במערכת המדינות הערביות ראה: Yair Evron and Yaacov Bar-Simantov, "Coalitions in the Arab World", *Jerusalem Journal of International Relations*, Summer 1975; Stephen Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
27. על גורם ההדדיות ביחסים קואופרטיביים בינלאומיים ראה, בין השאר: Robert Keohane, "Reciprocity in International Relations", *International Organization* 40(1), 1987.
28. בעניין השפעת מבנה מערכות בינלאומיות על יצירתם של משטרי ביטחון, ראה: Raimo Vayrynen, "Security: Conceptual and Empirical Issues", (Paper presented to the Pan-European Conference on International Relations), September 1992; John Gaddis, *The Long Peace, Inquiries into the History of the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1987.
29. ראה על כך, למשל: James S. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Backup Press, Cambridge Mass., 1990, pp. 91-99.
30. על אסטרטגיה זו של משחק כאחת הדרכים למנוע עריקה ראה, בין השאר: Robert Axelrod, *Conflict of Interest: The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York, 1984.
9. על הקמת כוח משטרה מעורב על גשר בנות-יעקב וההסדרים להחזרת טובין גנובים, ראה: שלו, שיתוף פעולה בצל העימות; Bar-Yaacov, *The Israel Syrian Armistice*.
10. על חתימת הסכם חלוקת מי הדפילה, ראה: שלו, שיתוף פעולה בצל העימות.
11. על הקשחת העמדה הסורית ביחס לישראל בשנות ה-50, ראה: Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon: The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue*, Johns Hopkins University Press, 1987.
12. על יחסי סוריה-ישראל בלבנון החל מ-1976, ראה: מיכה בר, קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית, מערכות, תל-אביב 1990; צבי לניר, שלושה מודלים ליחסי ישראל-סוריה בלבנון, המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב, 1983; אבנר ניב, משה מעוז ואבי קובר, סוריה וביטחון ישראל, סדרת מרקם, תל-אביב, 1991. Evron, *War and Intervention in Lebanon*.
13. על כך ראה: ראובן אבירן, מלחמת לבנון – מסמכים ומקורות ערביים, מערכות, תל-אביב, 1987; Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon 1970-1983*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1984.
14. על "מערכת הקווים האדומים", ראה: Evron, *War and Intervention in Lebanon*.
15. לגבי המשך מדיניות ממשלת הליכוד בסוגיה הלבנונית, ראה: Evron, שם.
16. פריסת טק"א סוריים בשטח סוריה הקשתה על הפעילות האווירית הישראלית באיזור המזרחי של לבנון. ראה: מיכה בר, קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית; זאב שיף, "איתותים סוריים לישראל – דמשק מנסה להכתוב לנו קו אדום סורי בלבנון", *הארץ*, 19.4.1985; זאב שיף, "המאבק באזור הביטחון", *הארץ*, 21.2.1986; זאב שיף "לחיצה מהירה על ההדק", *הארץ*, 16.12.1985; עודד זראי, "לגיטימציה למהלכים הסוריים", *הארץ*, 29.12.1985. שיף (1985) מציינ, כי הצבת סוללות טילים סוריים (מסוג SA-8/SA-6) באיזור בעלבק ובכביש ביירות-דמשק לצד טילי SA-2 בקרבת הגבול עם לבנון פגעה באחד הקווים האדומים המרכזיים: חופש הטיס הישראלי בשמי לבנון.
17. לגבי הרחבת טיסות הצילום מהגבול הסורי אחרי הפלת המטוסים הסוריים בשטח לבנון, ראה: זאב שיף, "האם הסורים יירו?", 1985.
18. על ההסכמים שצמחו בעקבות מבצע "דין וחשבון", ראה: איתן בן-אליהו, "הגדרת מטרות המלחמה: תנאי הכרחי", *מערכות*, 331, 1993; "אפילו בחודשי הקיץ הלוהט... 24 ביוני עד 23 באוגוסט... 1993", (יומן מדיני), נתיב, 5(34), 1993; דוד אשל, "מאה עיניים תחת עין", *רומח*, 4(44), 1993.
19. על הסכם הפרדת הכוחות הסורי (1974), ראה: אריה שלו, שלום וביטחון בגולן, המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב, 1992; אמילי לנדאו, *אמצעים לבניית אמון CBM ויישומם בסכסוך הישראלי-ערבי*, עבודת מ"א, אוניברסיטת תל-אביב, 1992.
20. למבחר של ספרות בתחום משטרים בינלאומיים ומשטרי ביטחון: Oran Young, "Political Leadership and the Development of Regime Formation: On the Development of Institutions in International Society", *International Organization*, 45(3), Summer 1991; Oran Young, "Politics of International Regime Formation", *International Organization*, (43)3, 1989; Oran Young, "International Regimes", *World Politics*, 39(1), 1986; Stephen Haggard (לעיל הערה 5); Stephen Krasner and Beth Simmons, "Theories of International Regimes", *International Organization*, Summer 1987; Robert Jervis, "Security Regimes", *International Organization*, Spring 1982; Janice Stein Gross and Louis W. Pauly, "Choosing to Co-operate: How

המסדר כאמצעי של היחידה

הקדמה

שלו לעצמו כאובייקט חברתי, והוא ער יותר לאספקטים הציבוריים של האני שלו. במצב זה נוטה הפרט להתמקד באותם אספקטים חיצוניים שבעצמו, שהוא מעריך כי גם אחרים מתמקדים בהם, ולהתייחס לאותם אספקטים בעצמו, כפי שהוא מעריך שאחרים מתייחסים אליהם. אספקטים אלה כוללים את כל אפיוני האני הנצפים, כלומר הופעה והתנהגות על כל מרכיביהם (צורת הגוף, הלבוש, תנוחת הגוף, התבטאות מילולית ולא מילולית, נימוסים).

לא רק צפייה על-ידי אחרים מגבירה אצל הפרט את המודעות לעצמו כאובייקט חברתי. גם שימוש במצלמה יכול להשיג אפקט דומה. כשמצלמים אותנו, אנו הופכים ערים להתנהגותנו בידיעה שההתנהגות מתועדת והופכת לדוקומנט, וגם אחרים יכולים לצפות בו מבלי ידיעתו. הצירוף של שני האמצעים (קהל ומצלמה)³ מגביר עוד יותר את המודעות של הפרט לעצמו כאובייקט חברתי. כתוצאה מכך נוטה הפרט לגלות יתר זהירות בהתנהגותו, למנוע מעצמו ביטוי ייחודי ולהתאים את עצמו לנורמות ולהתנהגויות המצופות באותו מצב.

בהסתמך על תיאוריית "המודעות העצמית הציבורית", שזכתה לאישוש אמפירי רחב,^{3,4,5,6} ניתן לשער כי מסדר, ובמיוחד מסדר שמתועד גם במצלמה, יגביר את המודעות של כל אחד מהפרטים המשתתפים בו לעצמו כאובייקט חברתי. לפי הניבוי הנגזר מהתיאוריה, ניתן יהיה לצפות שכל אחד מהחיילים שבמסדר ינסה להתאים את התנהגותו לנורמות המצופות באותו המצב. כיוון שמדובר בנורמות משותפות לכל היחידה, יש לצפות לאחידות בהתנהגותם של המשתתפים במסדר.

אולם כמעט בכל מסדר ניתן לזהות לצד ההתנהגות האחידה גם חוסר אחידות. למשל, מספר פרטים המפגינים רישול מה בצעידה, קבוצה שפותחת רווחים מוגזמים בין השורות, פרט זה או אחר, שמסתמן על פניו חיוך ברגע שבו נדרשת רצינות רבה וכו'.⁴ ביטויים ייחודיים אלה אינם עולים בקנה אחד עם הניבוי הנגזר מהתיאוריה, ולפיו יש לצפות במצב זה להתאמה בין נורמות הארגון

העבודה עוסקת באבחון מערכתי באמצעות ניתוח סיטואציית המסדר בבסיס צבאי. הרעיון לכתוב את העבודה הזאת התגבש במהלך עבודתנו המשותפת כקציני מטה מקצועיים בבית-הספר לרפואה צבאית לפני כשנתיים. כבכל אבחון פסיכולוגי לא יכולנו להימנע ממתן פירוש סובייקטיבי לאירועים הנצפים. עבודה זו אינה מתיימרת להתבסס על אבחון פנומנולוגי נקי. יש לזכור כי גם מערכות אבחון בתחומים אחרים בפסיכולוגיה ובפסיכיאטריה לא הצליחו להתבסס על אבחון פנומנולוגי נקי (לדוגמא, כיום יש יותר ויותר אנשי מקצוע המודים בכך שאבחון באמצעות DSM-III-R אינו מספק, ויש צורך גם בשיטות אבחון המותירות מקום לפרשנות הסובייקטיבית של הפסיכולוג).

נוסף על כך, השלב שבו אנו מצויים כעת בפיתוח המודל המוצע לאבחון הינו ראשוני, ואינו מאפשר אבחון עצמאי. בשלב הפיתוח הנוכחי אבחון היחידה באמצעות ניתוח סיטואציית המסדר יכול לשמש אותנו כדי לתת תוקף לרשמים אבחוניים קודמים ולא כמקור בלעדי לאבחון.

מסדר הוא מעין הצגה גדולה, שנועדה להמחיש את עוצמת היחידה, את הארגון ואת הסדר הקיימים בה ואת ההזדהות של היחידה עם אירועים לאומיים. כיוון שהמסדר נועד להדגיש אספקטים פורמליים ויצוגיים של הארגון, הוא מתוכנן מראש, ונערכות חזרות כדי למנוע טעויות במהלך הטקס.

כבכל הצגה קיים גם בהצגה זו קהל! בעת שהפרט צועד, עומד בדום מתוח או בהקשב, מצדיע או שר את ההמנון, הוא נצפה על-ידי חבריו; על-ידי מפקדיו, שעומדים על בימת הטקס; על-ידי רס"ר היחידה, שבודק אותו בעין בוחנת; ועל-ידי כל אותן דמויות משמעותיות עבורו, העולות בדמיונו בעת שהוא פוסע בשמאל-ימין על גבי רחבת המסדרים.

לפי תיאוריית "המודעות העצמית הציבורית",² כאשר חש הפרט שהוא נצפה על-ידי אחרים, גוברת המודעות

לאבחון מערכת

ד"ר אהוד בודנר* ואבישי דרורי**

ובין התנהגות החיילים. חוסר אחידות זה הנוצר במסדר הוא מעניינה של עבודה זו.

לטענתנו, ניתן להסביר גם את חוסר האחידות הנוצר במסדר באמצעות "תיאוריית המודעות העצמית הציבורית". חוסר אחידות זה נובע, להערכתנו, מהקהל שמולו מתנהגים המשתתפים במסדר.⁵ כאן המקום להדגיש, כי הקהל שעבורו מבזים המסדר אינו בהכרח הקהל שמולו מתנהגים המשתתפים. ה"במאי" (רס"ר היחידה) עושה את ההצגה מול מפקד הבסיס, מול חיילי היחידה ואולי גם מול דמויות משמעותיות של מפקדים, העולה במהלך המסדר בדמיונו. הרס"ר מנסה ליצור התאמה מירבית בין הציפיות שהוא מייחס למפקד הבסיס מחייליו (ציפיות לסדר, לארגון, למשמעת) לבין התנהגותם של החיילים במסדר. אבל פרטים או קבוצות במסדר יכולים באותה עת להיות ממוקדים בקהל אחר ולנסות להגיב בהתנהגותם לציפיות של אותו קהל שבו הם ממוקדים.

הואיל והמסדר מחייב סדר ואחידות נראים לעין, לא יכולים אותם פרטים או קבוצות להתנהג כפי שהם מרגישים. לפיכך מנסים הם לבטא את עצמם באופן רמוז ועקיף, שאינו פוגע במהלך הטקס. כך קורה, שבצד האחידות נוצרת גם שונות מסוימת בהתנהגותם של הפרטים המשתתפים במסדר. על רקע ההתנהגות האחידה כל חריגה קלה מכללי הטקס מקבלת בולטות וקלה לזיהוי.

כיוון שמסדר הוא טקס שנועד לשקף את הזיקה בין הפרטים ליחידה, ניתן – לדעתנו – לפרש את התנהגות החיילים במסדר כמשקפת את זיקתם ליחידה גם מחוץ לרחבת המסדרים.

לדוגמה, קבוצה של עולים חדשים, שכל אחד מהם גאה להיות חייל בצבא ההגנה לישראל, ואשר מדמיינים בעת המסדר את הבעת הגאווה על פניהם של הוריהם שנשארו ברוסיה, יקפידו על כללי הטקס. מהתנהגותם במסדר ניתן להקיש שיקפידו גם מחוץ למסדר על כל הקשור לנושאי משמעת (הופעה, עמידה בזמנים וכו'). לעומתם, קבוצת הצברים, החושבים בעת המסדר על בני

כיתתם מהסיירת, הבזים לכל "הג'ובניקים שעוסקים בשטויות" כמו מסדרים, עלולים דווקא להפגין זלזול מסוים בכללי הטקס. מהתנהגותם במסדר ניתן להקיש שיגלו זלזול כלפי נושאי משמעת גם מחוץ למסדר.⁵ יתר על כן, הפער בין ביטויים התנהגותיים אלה של פרטים או של קבוצות במסדר ובין ההתנהגות המצופה מהם יכול ללמד על דינמיקות חברתיות הקיימות ביחידה. למשל, בהמשך לדוגמה הקודמת, ההבדלים בין ההתנהגות של קבוצת העולים לבין ההתנהגות של קבוצת הצברים בעת המסדר יכולים ללמד על קיום מתחים אפשריים בין שתי הקבוצות במהלך חיי היום יום.

מידע נוסף המתקבל מהתבוננות במסדר נוגע לשינויים העוברים על היחידה, שהמסדר מכון להקנות להם משמעות טקסית (למשל, החלפת מפקד היחידה). מפקד יחידה חדש יכול עם כניסתו לתפקיד להשתמש במסדר כדי להעביר באורח ישיר (למשל על-ידי נאום) ובאורח עקיף (על-ידי לבוש או תנוחה) את ה"אני מאמין" שלו לחיילים. גם עמדות החיילים כלפי מפקד חדש יכולות לבוא לידי ביטוי בהתנהגותם במסדר (למשל, אי סדר במסדר, שמופיע כתגובה לדברי המפקד, יכול לרמז על התמרמרות כלפי שינויים שמנסה המפקד להכניס ליחידה). באמצעות התבוננות בסיטואציית המסדר בבית-הספר לרפואה צבאית יומחש כעת כיצד ניתן ללמוד על מאפייני קבוצות ופרטים ביחידה ולאבחן את הדינמיקות הקיימות ביניהם ואת השינויים שעוברים על הארגון עם כניסתו של מפקד חדש.

בית-הספר לרפואה צבאית משמש, בין השאר, כבסיס ייצוגי של חיל הרפואה. בשל כך מתקיימים בו הרבה מאוד מסדרים, שרובם גם מתועדים במצלמת וידאו, המתוארת אף היא כאמצעי יעיל להגברת "המודעות העצמית הציבורית".¹ כדי להמחיש את המידע העשיר, שאותו ניתן להפיק ביחס לארגון מניתוח סיטואציית המסדר, נימנע מתיאור נוסף של מאפייני הארגון שבו אנו דנים ונתמקד כעת בתיאור סיטואציית המסדר.

יום שישי, שעה 7:15 בבוקר, 15 דקות לפני תחילת המסדר. כל הסגל של בסיס ההדרכה מרוכז ברחבה

* פסיכולוג קליני.
** פסיכולוג ארגוני.

נפגמה שמיעתנו: בשם המעוברת ודל ההברות של מפקד הבסיס הצליח הרס"ר להכניס יותר משיבוש אחד. הרחש הקל שעובר בין החיילים מעיד על כך שגם אחרים קלטו את השיבוש.

אבל ההצגה חייבת להימשך, ובנסיבות הקיימות נאלץ מפקד היחידה לפתוח בצעידה, גם כשאין מדייקים בשמו. לעיני כל הצופים גומאים המפקד וסגנו את המרחק עד לבימת הטקס. ושוב, לרגע קשה לנו להאמין למראה עינינו. הכומתה של "השחקן המרכזי בהצגה" מצויה בכותפת ולא על הראש. והנה מתברר שאנו רואים נכונה, שכן תוך כדי צעידה, ולעיני כל החיילים, רומז לו על כך הסגן, והמפקד ממחר להעביר את הכומתה בתנועה מהירה מהכותפת אל הראש.

כעת עומד מפקד היחידה לשאת נאום, שיבהיר את ציפיותיו מהחיילים. בעת שהוא מעלעל בניירותיו, אנו מביטים אל מעבר לכתף בשורות החיילים, המסודרים על הרחבה שמאחורינו. מעניינת במיוחד קבוצת החיילים הממוקמת בשולי המגרש, במרחק מה משאר החיילים, כמו שומרת היא על ייחודה. מבט נוסף בחיילי הקבוצה מלמד כי השוני ביניהם ובין שאר החיילים קיים גם בהופעה: חיילים אלה לבושים ברישול מה. אצל האחד אין סמל על הכומתה; אחר שכח לשרוך אחת מנעליו; השלישי עומד בדם מתוח כשאחרים עומדים בהקשב.

והנה פותח מפקד הבסיס בנאומו ומבקש מהנוכחים לעבור למצב ישיבה. מצב ישיבה? במסדר צבאי? ההרגשה שלנו היא ממש כבתנועת נוער. הרגשה זו מתחדדת עוד יותר למשמע הנאום, שבו שזורים מושגים דוגמת "ציננות",

שלפני מגרש המסדרים. זהו המסדר הראשון שעורך מפקד היחידה החדש, שרק לפני שבועיים נכנס לתפקידו. קציני המטה מתרכזים לפני רחבת המסדרים בזה אחר זה. מעניין לגלות כי קיימת התאמה בין הסדר שבו הם מגיעים למסדר לבין הסדר, משמאל לימין, שבו הם יושבים בדיוני המטה. (הקצינים בעלי הסטטוס הגבוה יותר יושבים בדיוני המטה משמאל למפקד, ובעלי הסטטוס הפחות גבוה – לימינו). קצין בריאות הצבא, קצין המבצעים והשליש, הישובים לימינו של מפקד הבסיס, הם בין המקדמים. אחריהם מגיעים אנחנו, הקב"ן והפסיכולוג, הישובים במרכז ה"חית". אחרינו מופיעים המרדף הראשי ושני ראשי ענפים, הישובים קרוב יותר לשמאלו של המפקד. לרגע נראה היה, כי נפקד מקומו של ראש הענף הגדול ביותר בבסיס, שבדיונים הוא יושב בצמוד למפקד – משמאלו – אך מבט אל קצה השביל מאפשר להבחין באיש, הפוסע לו בניחותא לצידו האחד של המפקד, כשסגן מפקד הבסיס פוסע לצידו האחר. בהתחשב בעובדה שמפקד הבסיס וסגנו אמורים להתחיל בצעידה רק לאחר שתפסו כל קציני המטה את מקומם ברחבה, וראש הענף הנ"ל הוא אחד מקציני המטה, נראה המראה מעט מוזר. אבל הנה מתעכב המפקד ליד רס"ר הבסיס, מה שמאפשר לאותו ראש ענף להספיק להצטרף לשורת קציני המטה ממש ברגע האחרון, לפני שהחלו מפקד הבסיס וסגנו בצעידה.

בהדרגה ועל פי כללי הטקס עולה היחידה על כל מרכיביה על רחבת המסדרים, והרס"ר מכריז כי המסדר ערוך לקבלת מפקד היחידה וסגנו. לרגע נדמה לנו כי

טירוניות במסדר סיום טירונות

"ערכים", "אנחנו הטובים ביותר". בעת נאומו של המפקד החדש מפנה הטקסיות הצבאית הנוקשה את מקומה לאווירה המזכירה מסדר בבית-ספר תיכון. עם יציאתה של חוליית הדגל ולקראת סיום המסדר חוזרת הטקסיות ומשתלטת על המסדר.

נבחן כעת את האירועים שתוארו במסדר כבבואה של הארגון. סדר הגעתם של קציני המטה למסדר משקף נאמנה את משקלם ואת היקף השפעתם בארגון. הסתודדותו של ראש הענף שהוזכר עם מפקד הבסיס וסגנו והצטרפותו רק ברגע האחרון לשורת קציני המטה משקפת את שאפתנותו של זה. ראש ענף זה, שהוא הגדול ביחידה מבחינת כוח האדם והיקף ההכשרות, רואה עצמו כמי שניצב מעל ראשי הענפים האחרים. לעיתים קרובות פועל ראש ענף זה ישירות מול מפקד הבסיס מבלי להתחשב בסגן המפקד. ראוי לציין, כי זמן מה לפני כתיבת עבודה זו (כשנתיים לאחר המסדר המתואר) קיבל ראש ענף זה את תפקיד סגן-המפקד...

גם באופן המשובש שבו ביטא הרס"ר את שמו של מפקד הבסיס יש יותר מסתם מקריות. עוד לפני כניסתו לתפקיד רמז המפקד החדש על כוונתו לצמצם את הסמכויות שניתנו לרס"ר על-ידי המפקד הקודם. גם בהתנהגותו לא ביטא המפקד החדש התלהבות מהקפדה על גינוני לבוש, וגם בכך היה שונה מהמפקד הקודם. לרס"ר היו אפוא סיבות טובות להתקשות לקבל את המפקד החדש. הקושי של הרס"ר לקבל את המפקד החדש התבטא, ככל הנראה, באופן המשובש שבו ביטא את שמו.

העובדה כי המפקד "שכח" את הכומתה בכותפת משקפת את עמדתו כלפי גינוני הלבוש, ואולי גם מהווה תגובה בלתי מודעת מבחינתו כלפי הרס"ר בשל האופן המשובש שבו ביטא זה את שמו.

קבוצת החיילים בקצה מגרש המסדרים היא סגל מדריכים השייכים לענף הממוקם במחנה שמחוץ לבסיס. עקב מיקומם זה הם מתלוננים על שאין הם מקבלים אותם השירותים הניתנים לענפים אחרים שממוקמים בבסיס. התחושה השלטת בענף זה היא של "בנים חורגים". יתר על כן, מדריכים אלה נותנים חלק מההדרכות שלהם בבסיסים המצויים ברחבי הארץ ולא רק בצריפין. כיוון שאחדים ממדריכים אלה מגיעים מיחידות מאוד קרביות, רוצים הם לשמור לעצמם דימוי של סירות ולהדגיש את נבדלותם מהבסיס, שלעומתו הם רואים את עצמם כמייצגים את השטח. לפיכך, מיקומם בקצה המגרש, הרחק משאר החיילים, וה"זריקות" הקיימת בלבושם אינם מקריים, אלא מלמדים על האופן שבו הם תופסים את עצמם ועל הצורך שלהם לשמור מרחק משאר הענפים בבסיס.

לבסוף יש להתייחס להושבת החיילים בעת הקראת נאומו של מפקד היחידה ולשימוש שהוא עשה במושגים המאפיינים תנועת נוער. צעד זה משקף את רגישותו של המפקד החדש לנורמות הבלתי כתובות של הבסיס. בצד הנורמות הייצוגיות, המתבטאות בריבוי סמלים ובכללי

משמעת חמורים כלפי חניכים בבסיס, קיימת ביחידה גם אווירה חלוצית של תנועת נוער: אווירה של "ביחד", של "לתרום ולהשקיע", של "להשתייך". אפשר כי זו דרכה של היחידה לפצות את המדריכים, הנדרשים להעביר שוב ושוב אותם מערכי שיעור. בדרך זו הם יכולים – למרות השגרה המשעממת – להרגיש שניתן מקום ליוזמה אישית ולחידושים מצידם. אווירה זו של חלוציות משמשת גורם ממריץ הפועל נגד השחיקה. העובדה שהמפקד החדש נתן מקום לאווירה זו במסדר מהווה, להערכתנו, צעד במיסוד נורמות בלתי כתובות אלה ומעידה על חשיבותן לקיום היחידה.

לסיכום, המסדר מגביר את "המודעות העצמית הציבורית" של החיילים המשתתפים בו. כתוצאה מכך המשתתפים מתנהגים על פי התדמית הציבורית שהם ממוקדים בה. באמצעות המסדר שתואר הומחש כיצד ניתן לאבחן את סגנונו הניהולי של מפקד חדש, לזהות מאבקי כוח הקיימים בין בעלי תפקידים בארגון, ללמוד על הדינמיקות הקיימות בין קבוצות שונות בארגון ועל האווירה הכללית הקיימת בארגון.

הכותבים מעריכים כי צפייה במסדרים (ובמיוחד כשהללו מתועדים ממילא באמצעות קלטות), מהווה כלי לאבחון מערכתי של הארגון ושל "התרבות הארגונית" המאפיינת אותו ויכולה לשמש בסיס לעבודה עם מפקד היחידה ועם שאר הלקוחות בארגון.

ביבליוגרפיה

1. Buss, A.H., (1980), *Self-Consciousness and Social Anxiety*, San Francisco: Freeman.
2. Fefigstien, A., Scheier, M.F., Buss, A.H. (1975), Public and Private Self-Consciousness: Assessment and Theory, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 522-527.
3. Agastein, F.C., & Buchanan, B.D. (1984), Public and Private Self-Consciousness and the Recall of Self-Relevant Information, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14, 597-595.
4. Piliavin, J.A., & Charna, H-W. (1988), What is the Factorial Structure of the Private and Public Self-Consciousness Scales? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, 314-325.
5. Nasby, W., (1989), Private and Public Self-Consciousness and Articulation of Self-Schema, *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 117-123.
6. Kassin, S.M., (1984), TV Camera, Public Self Consciousness, and Mock Juror Performance, *Journal of Experimental Social Psychology*, 20, 336-349.

מיחשוב

הבאה. אופי זה מחייב היערכות מיוחדת ובניית מערך ממוחשב של איסוף נתוני האחזקה למספר מטרות:

- א. מעקב פרטני אחר המערכות ברמת הכלי הבודד, שיאפשר לזהות בעיות ייחודיות לכלי זה או אחר.
- ב. מעקב אחר מכלולים משותפים למספר כלים: מעקב זה ייתן לנו יכולת ניתוח וביצוע חקר טכני כאשר יידרש.
- ג. היערכות לחירום.

על מנת להקים בסיס נתונים יעיל עלינו למחשב גם את תהליך התיקון. המעקב יכלול רישום של תיאור התקלה המדויקת, של חלקי חילוף שנצרכו ועוד. רישום מדויק ופרטני זה ייתן כלים טובים למהנדסים אשר בבוא העת (ועל פי הצורך) יבצעו חקר תקלה מעמיק.

למעקב אחרי הכלי הבודד ישנה חשיבות גדולה: עקב מורכבות המערכות ובגלל עצם העובדה שהנגישות לכלי באחסנה הינה נמוכה ביותר והממשקים הרבים הם עם מספר לא קטן של מערכות, תקלה מסוימת עלולה לחזור על עצמה ובעצם להיות סימפטום של תקלה שונה, כגון: תיבת אלקטרוניקה מסוימת נשרפת בקביעות עקב הספקת זרמים גבוהים ממערכת שכנה. אם לא נשים לב, הרי בכל פעם שנדליק את המערכת (דבר שיקרה רק בזמן הבדיקה התקופתית) אותו מכלול יאותר כפגום ויוחלף. מצב כזה ברמת כלי בודד אמור להדליק נורה אדומה, ויש לבצע חקר תקלה מערכתי לכלי זה.

מצד שני אין לזלזל בתחום של מעקב אחר אותו פריט בכל הכלים במערך. עקב הזמינות הנמוכה של הכלים (בדיקה תקופתית) המעקב אחר מסות גדולות יאפשר לנו להגדיל את מאגר הנתונים ויקל על זיהוי תקלות שחוזרות על עצמן בתדירות גבוהה.

תחום ההיערכות לחירום מורכב במיוחד.

- א. איך אפשר לנבא את מצב הכלים, כאשר הם נפתחים פעם בתקופה, נבדקים על-ידי טכנאי אחד ואחר כך מוחזרים לאחסנה?
- ב. איזו כמות חלקי חילוף יש לשריין לטובת אחזקתם של כלים אלו? הקושי נובע מכך שחלק ממערכות אלו לא הופעל בצורה סדירה זמן רב.

ייעודו של הצבא הוא להפעיל כוח להגנת המדינה בהתאם להחלטותיו של הדרג המדיני. מייעוד זה של הצבא נגזר ייעודם של החיילות הטכניים: "לספק פתרונות אופטימליים... על-ידי שמירה של כשירות מקסימלית של כל אמצעי הלחימה ולהכשיר את אנשי החיל... דגש עיקרי יהיה על זמינות אמצעי לחימה, איכות, מצוינות ומדידה".* אין זה סוד שאחוז גבוה מאמל"ח הצבא (ודווקא הפחות מתקדם מבחינה טכנולוגית ומבחינת יכולתו המבצעית) נמצא באחסנה. עמידה במטרה שצוינה לעיל מחייבת התייחסות רצינית ונפרדת לאמצעים אלו, תוך שמירה על מערך אחיד, מיומן ומשותף לסדיר ולחירום.

במאמר זה ברצוני להתייחס דווקא לאחזקה של המערכות האלקטרוניות והאלקטרו-אופטיות. מערכות אלו נבדלות משאר המערכות הקיימות במספר מישורים: א. יכולת מתן אחזקה בדרגים שונים: המערכות האלקטרוניות והאלקטרו-אופטיות דורשות תנאי מעבדה ברמה גבוהה מרגע פתיחת המכלול. אין לאפשר פתיחת מכלול בדרג השדה, אלא החלפת המכלול הפגום והרכבת מכלול תקין. אילוץ זה מחייב רמת חלפים יחסית גבוהה ומיומנות באיתור המכלול הפגום ובהחלפתו.

ב. אחזקה מונעת: עקב האיסור לפתוח את המכלול על הבודק לפתח מיומנות גבוהה בבדיקת המערכת – כולל תחומי פעולה מותרים ויכולת לאתר את המכלול הבעייתי ולוודא את כשירות המערכת.

בעולם האחזקה ישנה חלוקה ברורה בין פעולות של אחזקה מונעת לפעולות של אחזקת שבר.

א. אחזקה מונעת הינה סדרה של פעולות, אשר מבוצעות לרוב בתדירות תקופתית ונעשות על בסיס סדר פעולות מוגדר וידוע. מטרת אחזקה זו היא לוודא רמת כשירות מסוימת לאורך זמן.

ב. אחזקת שבר הינה תיקון מערכת אשר הוכרה כפגומה. בסופה של פעילות זו המערכת שוב מוגדרת ככשירה. במערכות אשו באחסנה רוב פעולות האחזקה הינן מהסוג הראשון. הכלי נבדק בתדירות תקופתית ולאחר אישורו ככשיר מוחזר לאחסנה עד לביקורת התקופתית

האחזקה

סדרן ישי

נדירה, שאינה מתגלית בבדיקות ובטיפולים שגרתיים), אחרי התנהגות מערכת מסוימת, אחרי קצב התקלות (MTBF), ואחרי ביצועי טכנאים ועוד.

לנתונים אלו ישנן השלכות רבות לגבי הצטיידות בחלקי חילוף ולגבי אחזקה של כל המכלולים, והם מאפשרים למפקדים לעקוב אחרי רמת הטכנאים.

במקביל לפעילות זו יש צורך לתת יחס מיוחד לטכנאי המילואים. על אנשים אלו, אשר בזמן שגרה הינם בעלי מגוון רחב, ולא דווקא טכני, של מקצועות, מוטלת אחריות רבה, ונדרשת מהם מיומנות טכנית מסוימת, שקשה להשיגה בהתחשב בזמן הרב החולף בין אימון לאימון ובמיעוט ההשתלמויות. יש לתת להם כלים מתאימים, אשר יעזרו להם לבצע את המוטל עליהם ובמקביל לשפר את מערך המעקב הממוחשב. יש צורך בפיתוח מערכות מומחה לדרג השדה (ממ"ה), אשר יתנו פתרון למגוון בעיות:

1. סיוע טכני באיתור התקלה ופתרונה.
2. הוראות טכניות.
3. מעקב אחר הפעולות.

כאשר מפתחים מערכות שר"ב שכאלה, יש לוודא שלא יפלו כמעמסה על הגורם הטכני, אלא יהיו כלי שרת, אשר ישפר את יכולתו ויספק לו דיווידנדים כמו ניהול תפי". לאחר תקופה מסוימת מערכת כזו תהפוך להיות חלק אינטגרלי משגרת העבודה ולא תהיה מעמסה.

סיכום

בימים אלו של רצון לשפר ולייעל, אך יחד עם זאת להצטייד במערכות מורכבות ומסובכות, עלינו לשפר את רמת האחזקה בכל הדרכים האפשריות. בצד שיפור רמה טכנית יש צורך להשקיע מחשבה בשיפור הצד הארגוני, אשר גם בו טמונה יכולת של שיפור רמת האחזקה.

לתחום זה ישנה נגזרת נוספת: הצורך בכוח אדם איכותי, המיומן באיתור תקלות ובתיקון מערכות אלו. יחידות המילואים מסתמכות על טכנאי מילואים לאחזקת המערכות. אין זה סוד שמספר ימי המילואים הינו מוגבל וניתן במשורה, ובמעט שנשאר ישנה עדיפות לביצוע תעסוקה מבצעית. הקיצוץ בכמות ההשתלמויות הטכניות לצד השיפורים והשינויים התכופים שמוכנסים במערכות אלה והטבע האנושי שגורם לשכחה – כל אלה מובילים למערך של טכנאי מילואים שמיומנותם נמוכה.

במקביל, עקב הנגישות הנמוכה של טכנאים סדירים וטכנאי המעבדות למערכות אלו, נוצרים פערי ידע אשר גורמים ליכולת תיקון ואחזקה נמוכה של הכלים שבאחסון. הבעיות העיקריות שמנינו כאן (אחזקת שבר מול אחזקה מונעת ואחזקת מערכת של הכלים באחסנה) דורשות שינוי תפיסה והיערכות מתאימה על מנת לתת אחזקה מקסימלית ביעילות ובעלות נמוכה. השינוי צריך להתבצע במספר מישורים:

1. שגרת טיפולים.
2. מערך המעקב.

שגרת הטיפולים צריכה לעבור שינוי יסודי: לא עוד טיפול תקופתי, אלא בדיקה תקופתית. יש צורך בכתביט סדר בדיקות חכמות לכל מערכת. סדר הבדיקות צריך להיות מתוכנן בקפידה כך שיבדוק את כל המערכות – כולל ממשקים – בצורה יסודית, כולל מתן יכולת של גילוי ירידה בביצועים. הבודק צריך להיות בעל יכולת לאיתור המכלול או תת המכלול הפגום עלידי בדיקת המערכת (עדיף עם מערכת BIT מתוחכמת) ובעל ידע מספיק להחלפה ולוודא תקינות.

במקביל יש לבנות מערך אחזקה ממוחשב אשר יקלוט בתוכו את כל המידע הרלוונטי על מנת לאפשר:

1. מעקב אחרי מכלול מסוים (מסט"ב).
2. מעקב אחרי הכלי הבודד.
3. מעקב אחרי סוג של מכלול (מק"ט אחד).
4. מעקב אחר רמת ביצוע של טכנאים.

למערכת שכזו יהיו תפוקות רבות וחשובות: תינתן יכולת מעקב אחרי מכלול מסוים (ייתכן שקיימת בו בעיה

* קחש"ר בראיון לשבועון במחנה 2.1.96

איוש ותצורה המערכה

עוד יותר, ייתכן שטען לא יהיה מסוגל לטפל בפגזים גדולים וכבדים כאלה, ומטען אוטומטי ייהפך לכורח המציאות.

אחרי ביטול תפקידו של הטען הופנתה תשומת-הלב, בין היתר על-ידי מר גילווידיס, אל התותחן ואל האפשרות של כינון אוטומטי של התותח, ואחריות נוספת זו הוטלה על המט"ק – מעל ומעבר לתפקידיו החיוניים כמפקד הכלי שלו. הפעם נשמעה התנגדות כללית לשינוי המוצע, למשל במכתבו של מייג'ר וורפורד, שבו כתב: "ייתכן שהמציאות מכתיבה את החלפתו של הטען במתקן אוטומטי אמין, אבל החלפתו של התותחן היא עניין שונה. מר גילווידיס לא השכיל לעמוד על כך, שהוספת תפקידיו של התותחן לדרישות המוטלות על המט"ק לא באה להחליף את התותחן – היא באה להחליף את המט"ק. דומני שזה מחיר גבוה מדי".

הדיונים שנערכו עד כה התעלמו מן העובדה, שהנהג יכול לקבל על עצמו חלק מהתפקידים הנוספים שיוטלו על המט"ק, בדיוק כשם שמפקד של טנק בן שני אנשים צריך לדעת לנהוג את הכלי בשעת הצורך. כדי ששני אנשי צוות אלה – המט"ק והנהג – יוכלו לפעול בשיתוף-פעולה הדוק בתפעול הטנק שלהם, חיוני שישוב סמוכים זה לזה בתובה, רצוי כתף אל כתף, כפי שמציע סרן ניואל, וכפי שמשורטט באיור שצורף למאמרו של מר גילווידיס, או אולי אפילו ביחד בצריח. מה שלא יתקבל על הדעת, בעיקר מסיבות של מורל, הוא שהמט"ק ישב לבדו בצריח, בעוד הנהג יישאר למטה, בקדמת התובה.

אומנם סביר מאוד להניח, שטנק המערכה העיקרי העתידי יתופעל מעמדות צוות קבועות בתובה, אך אפשר בכל זאת להעלות על הדעת, ששני אנשי צוות יתפעלו אותו מעמדות צריח. למעשה, סידור כזה נעשה כבר ברכב ל"ט ניסיוני של הצרפתים בשנות החמישים. בשעה שאחד משני אנשי הצוות בצריח היה נוהג את הטנק, הצריח היה נעול בשעה 12. צידוד ב-360° היה אפשרי רק כשהטנק נעצר בעמדת-האש שנבחרה. בעזרת טכנולוגיה מודרנית אפשר היום להתקין צג טלוויזיה לפני הנהג, או

מכתבו של גנרל שרידן, "טנק חדש: הגיע הזמן להתחיל", שפורסם בגיליון ספטמבר-אוקטובר 1994 של Armor, היה תזכורת בעיתה, שאי אפשר להמשיך עד אין קץ בשיפורים ובתוספות לטנק המערכה העיקרי "אברמס M1", ושיש להתחיל לחשוב ברצינות כבר עכשיו כיצד ייראה טנק המערכה העיקרי העתידי שלנו. אין ספק שטנק זה יהיה קל יותר מהטנק שיש לנו כיום, וכבר התנהלו דיונים ערים, לא רק ב-Armor, אם רצוי לצמצם את מספר אנשי הצוות מארבעה לשניים בלבד כדי להקטין את מידות הכלי ולשפר את מיגונו.

סרן מייק ניואל הניע את כדור השלג במאמרו "שרידות הוא הטיעון הטוב ביותר בזכות טנק בן שני אנשים", שפורסם בגיליון מרס-אפריל 1992 של Armor, וחילופי המכתבים נמשכו עד מכתבו של מתיו כריסטוף: "הטנק בן שני האנשים – הגיע הזמן לבדיקה מציאותית", שפורסם בגיליון ספטמבר-אוקטובר 1993. גנרל שרידן מפנה עתה את תשומת-ליבנו למאמרו של ג"ב גילווידיס, "טנק מערכה עיקרי אמריקני עתידי לשנת 2010 – חזון חדש", שפורסם בגיליון מאי-יוני 1994, ובו צידד הכותב בצמצום מספר אנשי הצוות של הטנק העתידי לשניים והעיר כמה הערות בקשר לפיתוח נוסף של המערכות השונות הנכללות בטנק.

אבל התנגדות רצינית לצמצום כזה הובעה בשני מכתבים שפורסמו בגיליון ספטמבר-אוקטובר 1994; האחד נקרא: "צוות בן ארבעה פועל כמו שצריך – אל תתקנו אותי", והאחר: "צוות בן שני אנשים – צעד בכיוון הלא נכון". האם הבחירה צריכה ליפול רק בין צוות קונוונציונלי בן ארבעה אנשים לבין צוות המורכב משני אנשים בלבד? ואולי צוות בן שלושה אנשים יכול להציע לנו הרבה? הכנסתו של מטען אוטומטי לטנק המערכה העיקרי הסובייטי בשנות השבעים ובאחרונה גם לטנקים הנבנים בצרפת וביפן אפשרה לבטל את תפקידו של הטען, והתנגדות לצעד זה הובעה רק באחד המכתבים שפורסמו ב-Armor. יתר על כן, אם אנו עתידים לעבור מתותחי טנקים בקוטר 120 מ"מ לתותחים שיירו פגזים גדולים

של טנק העיקרי העתידי*

רובין פלטשר

* המאמר עובד מ'Armor', גיליון מאי-יוני 1995.

כלשהי, שתאפשר לאחד מהם לנוח ולישון בתוך הטנק במהלך פעילות שנמשכת 24 שעות ביממה, כדי שיוכלו לתפקד ברציפות ימים רבים.

למזלנו, העברתם של שני אנשי הצוות העיקריים של טנק המערכה העיקרי מן הצריח לעמדות צוות קבועות בתובה נותנת להם הזדמנות לנהוג את הטנק ולשחרר את איש הצוות היושב בקדמת התובה מתפקידי הנהיגה שלו ולנוח בחלקו האחורי של הטנק, לפני שהוא חוזר לפעולה. אם שלושת אנשי הצוות האלה יוכלו להחליף ביניהם תפקידים בשתי עמדות הצוות העיקריות, הטנק יהיה מסוגל לנוע ולתפקד לאורך זמן.

שיטת ציוות חדשה זו מחייבת, שכל שלושת אנשי הצוות יאומנו במידה שווה בתפעול כל המערכות בטנק שלהם, אבל היא תאפשר גם ליצור רציפות בציוות – כזאת ששיטת הציוות של "2 ועוד 2" אינה מאפשרת. הסיבה לכך היא, שאיש צוות הנכנס לתפקיד, כנראה אחרי ארבע שעות מנוחה, יוכל לקבל תדרוך מחברו בעמדת הצוות האחרת, שכבר סיים מחצית מהמשמרת שלו בת שמונה השעות. גם המט"ק יהיה שותף לאיזור המנוחה של הצוות, כדי שיוכל להמשיך לתפקד לאורך זמן. בשעה שהוא נח, יפקד על הטנק איש הצוות השני בדרגת הבכירות שלו. רק חברי הצוות הזוטרים ביותר לא יידרשו לפקד על הטנק.

השארית שלושה אנשי צוות ואימוץ שיטה של "תפעול בשניים, צוות של שלושה" תקנה לטנק כושר פעולה לאורך זמן, שאינו קיים כיום בטנקים בעלי צריח ומטען אוטומטי. נוסף על כך, יש להניח שריכוז כל התפעול של הטנק בידי שני אנשי צוות בלבד יביא לשיפור במהירות התגובה של הטנק כשהוא נכנס לקרב. אפשר להשוות זאת עם שלושת – או אפילו עם ארבעת – אנשי הצוות הדרושים לתפעול טנק מערכה עיקרי בימינו, שכולם מבצעים תפקידים שונים בעמדות צוות שונות, והצלחתם מותנית בעבודת צוות טובה. כפי שכבר ציינו לעיל, אפשר להקל על עומס-היתר שיוטל על מפקד טנק המערכה העיקרי העתידי על-ידי הטלת חלק מתפקידי

מוטב לפני שני אנשי הצוות, שלכל אחד מהם יהיו אמצעי נהיגה, וכן מצלמות בחזית התובה. במצב כזה יוכל אחד מאנשי הצוות לנהוג את הטנק כשהצריח בצידוד חלקי, בעוד איש הצוות השני מחפש מטרות בעצמו ואחר-כך מעסיק ומשמיד אותן. אבל מכיוון שהתנועה של הטנק, מנקודת-ראותו של הנוהג, לא תתאים בדיוק עם מה שהוא רואה על הצג שלו, הוא לא יוכל לנסוע במהירות גבוהה בשעה שחברו יורה תוך כדי תנועה.

סידור כזה יכול אומנם להישען על הטכנולוגיה הקיימת לבנייתו של הצריח ולבקררה שלו, אבל חלקו הקדמי של הטנק עדיין יהיה גדול מדי, ומוטב יהיה להוסיב את שני אנשי הצוות ביחד בעמדות צוות קבועות בתובה ולשפר את המיגון שלהם על-ידי הצגת חזית קטנה יותר.

תפעול בשניים, צוות של שלושה

הכנסתו של מטען אוטומטי לשימוש בטנקי מערכה עיקריים בעלי צריחים הקטינה את מספר אנשי הצוות בצריח, אבל עדיין יש צורך באיש צוות שלישי בקדמת התובה כדי לנהוג את הטנק. אפשר לראות זאת בטנקים שיוצרו ברוסיה, בפולין, בסלובקיה וכעת גם בצרפת וביפן. הרכב הניסיוני האמריקני CATTB² נבנה על-פי נוסחה זו, וכך גם "מערכת התותח המשורייני" XM8³. העומדת להיכנס בקרוב לייצור סדרתי.

אבל עד כה לא נעשה ניסיון לשנות את סידורי הצוות של כלים אלה ולאפשר להם לפעול ברציפות במשך 24 שעות ביממה לאורך זמן, להוציא את "מערכת הסיוע לשינה" שסופקה בחיפזון במבצע "מגן המדבר"⁴. כל שלושת אנשי הצוות ימצאו בפעילות ביחד, וכולם יתעייפו עם הזמן במידה שווה, כפי שתואר בפרטי-פרטים במאמרו של סרן שייסון, "מנוחה ליגל", שגם הוא ראה אור בגיליון ספטמבר-אוקטובר 1994 של Armor. אם יש ברצוננו לנצל את האמצעים לראיית לילה, הניתנים כיום לכל אנשי הצוות בצורה הטובה ביותר, יש למצוא שיטה

היות וכל התפעול של הטנק ייעשה בידי שני אנשי צוות בלבד בעמדות צוות קבועות וזהות בתובה. בסיכומו של דבר, העברת אנשי הצוות מן הצריח אל התובה תאפשר לתפעל את טנק המערכה העיקרי העתידי בידי שני אנשי צוות בלבד.

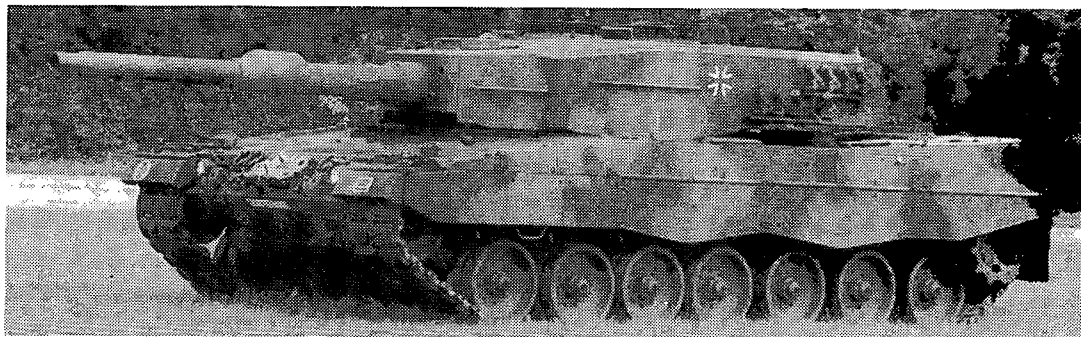
אם הצעה זו תתקבל, ותפעול בשני אנשי צוות אכן יקנה יתרונות כאלה, מדוע מציע הדגם של אנשי Western Design, שזכה בתחרות עיצוב הטנק⁵, וגם הטנק של "שדה הניסויים לטנקים"⁶, שקדם לו, שלוש עמדות צוות זו ליד זו בתובות של טנקים אלה? האם יש להסיק מכאן ששלושת אנשי הצוות יתפקדו כצוות – בתפקידי מט"ק, תותחן ונהג – או שנוכח העובדה שאמצעי הנהיגה יימצאו בכל שלוש העמדות יוארך כושר הפעולה של הטנק לאורך זמן עקב הפעלה בשניים, בשעה שהשלישי פשוט סוגר את הצגים שלו, מנתק את אמצעי הבקרה והולך לישון בעמדה שלו? אחד היתרונות בסידור כזה הוא שלא יהיה צורך לשנות מקומות בתוך הטנק, מפני שאיש צוות המתחיל את המשמרת שלו אחרי המנוחה פשוט ידליק את הצגים ויתחיל לעבוד. במקרה זה תתעורר שאלה מסקרנת: האם במקרה של פעולה צפויה יחזרו שלושת אנשי הצוות לתפקד כצוות של מט"ק, תותחן ונהג, או שמא תפעול בשניים יעניק לטנק מהירות תפעול כזאת, ששניים אלה יוכלו לחלק ביניהם את כל התפקידים, ואילו השלישי יעזור רק אם יתבקש, וינזח בחלקו האחורי של הטנק?

אפשר לתפעל טנק בעל צריח ומטען אוטומטי, כמו T-72 הרוסי או "לקלרק" הצרפתי, גם בהעדרו של איש צוות אחד, אבל הדבר אינו מומלץ, מפני שאז יאלץ אחד מאנשי הצוות לנהוג מקדמת התובה, בעוד חברו מתפקד בצריח כמט"ק וכתותחן. מכיוון ששני האנשים יופרדו זה מזה בחלקים שונים של הטנק, קשה יהיה להעביר חלק מן המעמסה הנוספת מן המפקד אל הנהג, היושב למטה, בקדמת התובה. לעומת זאת, במקרה של טנק המערכה העיקרי העתידי, כששני אנשי צוות יושבים בעמדות צוות קבועות בתובה והשלישי נח מאחור, העדרו ישפיע רק על כושר הפעולה של הטנק לאורך זמן. כל עוד איש צוות מחליף יכול להצטרף בלי עיכובים מיותרים, הטנק ימשיך לפעול במלוא היעילות, והופעתו של איש הצוות השלישי תחדש את יכולתו לפעול יום אחר יום ברציפות.

מנוע קדמי, תחמושת אחורית וכניסה אחורית

עד כה, בסידור של אנשי צוות היושבים בתובה, ישבו אנשי הצוות בקדמת התובה, פחות או יותר במקום שתופס הנהג בטנק רגיל בעל צריח. כך היה ב"רכב המחקר התחליפי" וב"שדה הניסויים לטנקים", ששניהם סבלו מאילוף, מפני שהיה עליהם להשתמש בתובות המבוססות על התובה של טנק המערכה העיקרי "אברמס", והמנוע נשאר אפוא מאחור.⁷ אולם הסידור החלופי, של מנוע קדמי, זוכה כיום לתשומת לב גוברת, בעיקר בעקבות מאמציה של חברת "טלדייך", שהציעה את ה"רכב לסינע" אש ישר" שלה בתחרות על "מערכת התותח המשורייני" והגישה את הצעותיה לטנק כבד יותר בתוכנית ASM עם סידור דומה של מנוע קדמי.⁸ אף שבטנקים אלה יש עדיין שני אנשי צוות בצריח נמוך דמוי "פיתה", הם בנויים לא רק עם מנוע קדמי, אלא גם מנצלים את חלקה האחורי של התובה כשטח אחסון לחלק ניכר מהתחמושת. תצורה כזאת אפשר לראות בתרשים שצוּף למאמרו של פרנק בריליה, שהופיע בגיליון יולי-אוגוסט 1994 של Armor, ובאיור המצוין של טנק כזה, מעשה ידי ג'ודי הרמון, שהופיע על השער של אותו גיליון. ההצעה של חברת Western Design, שזכתה בתחרות עיצוב הטנק, ובה מנוע קדמי לכל רוחב החזית בשילוב עם אחסון תחמושת נוספת באחורי הטנק, העניקה דחיפה נוספת למעבר לתובות עם מנוע קדמי.

טנק "לאופרד" דגם 2 מתוצרת גרמניה

להשתמש בשטח זה כמקום מנוחה לאיש הצוות השלישי, כדי שראשו יהיה קרוב לשני אנשי הצוות המתפעלים את הטנק, ורגליו יהיו ליד הפתח האחורי.

אפשר אומנם להעלות את עניין השרידות כסיבה העיקרית לאימוץ מבנה של תובה עם מנוע קדמי, אך זה אינו היתרון היחיד. להעברת המנוע לקדמת הטנק יש יתרון חשוב נוסף: המקום שהתפנה בחלקה האחורי של התובה יכול לשמש לאחסון תחמושת. האם התקנת כניסה ויציאה מאחור צריכה להיות מדורגת רק במקום השלישי ברשימת הנימוקים להצבת המנוע מלפנים? התקנת כניסה אחורית לובשת משנה חשיבות נוכח הדגש ההולך וגובר כיום על שרידות הצוות. אולם תהיה אשר תהיה הסיבה לתכנון טנק המערכה העיקרי העתידי בתצורה של מנוע קדמי, הדבר שיבסס את המבנה הזה יהיה העברת אנשי הצוות לתוך התובה והעובדה שהם יוכלו לנהוג את הטנק.

צידוד התותח וה"מבט מלמעלה" של המט"ק

לאחר שטנק המערכה העיקרי העתידי יתופעל על-ידי שני אנשי צוות, היושבים בעמדות צוות קבועות בתוך תובה של טנק בעל מנוע קדמי, יהיה צורך למקד את תשומת-הלב במתקן התותח הגדול של הטנק ובצידודו לשם העסקת מטרת באגף. האמצעי הפשוט ביותר להגיע לכך הוא, כמובן, אימוץ התצורה הנהוגה בטנק S השוודי בעל התותח הקבוע: לסובב את הטנק כולו על-ידי פעולת הדיפרנציאל של הזחלים ולהטות אותו קדימה או אחורה על מערכת המתלים המבוקרת שלו להנמכה או להגבהה. המכנס של התותח יימצא בחלקו האחורי של הטנק, סמוך למחסן התחמושת, דבר שיפשט את שינוע הפגזים מן המחסן אל המכנס, מפני שמקומותיהם היחסיים יישארו קבועים.

אבל אם תתקבל הדעה, שיש צורך חיוני בצידוד מהיר להעסקה מהירה של מטרת דחופות באגף, לא יהיה אפשר לעצב את הטנק בתצורה של הטנק S השוודי, ויהיה צורך למתקן את התותח בצריח מוקטן ולא-מאויש או על גבי מקבע עילי כזה או אחר. במקרה של צריח לא מאויש יהיה צורך להזיז את התותח בפגזים מתוך התובה, כפי שהציעה חברת Western Design, או מבחוץ – אם התותח יותקן על מקבע עלי. שיטה זו מעוררת קשיים לא מעטים, מפני שיש להרים את הפגזים אל התותח אחד אחד. האם יחזור התותח אחרי הירי לשעה 12 כדי לפשט את תהליך הטעינה, או האם יועברו אליו הפגזים בכל מצב שבו יימצא, כפי שנעשה בעיצוב של הטנק UDES-19 השוודי בשנות השבעים?¹⁰

אם הכוונה שהתותח יהיה מוגן היטב בצריח לא מאויש, החזית של הטנק הפונה לאויב, ולפיכך גם משקלו הכולל, יהיו עדיין ניכרים. לעומת זאת, אם התותח יותקן על מקבע מעל התובה, גודל המטרה הנראה לאויב,

בטנק "מרכבה" הישראלי המפורסם בעל המנוע הקדמי משולבת אחסנת התחמושת מאחור עם כניסה ויציאה אחורית. מכיוון שהפגזים מאוחסנים בזבילים שאפשר להוציאם מהטנק בכל עת, ניתן להכניס למקום זה אנשי צוות שנאלצו לנטוש את הטנקים שלהם או אפילו לוחמי חי"ר, אם יש צורך. התכנון של קדט ברנט, שזכה במקום שני בתחרות, כולל פתח מילוט באחורי התובה לשיפור השרידות.

אם שני אנשי צוות אמורים לתפעל את טנק המערכה העיקרי העתידי מעמדות קבועות בתובה, כשאישי הצוות השלישי נמצא בתא המנוחה שמאחור כדי להאריך את כושר הפעילות של הטנק, אפשר להרחיב את תא המנוע לכל רוחב החזית, ובעיקר להתקין מחיצה אטומה בין תא המנוע לתא הלחימה, מדופן עד דופן של הטנק. גם אם יחדור פגז דרך שריון החזית של הטנק, עדיין יהיה לרסיסים די מקום להתנפץ על רכיבי המנוע, לפני שייעצרו על-ידי מחיצת הפלדה שמאחוריו. את האוויר המשמש לקירור אפשר לפלוט משני צידי הטנק, ובמצב נייח אפשר לפלוט אותו מצד אחד בלבד כדי לצמצם את החתימה התרמית שלו. בנהיגה בטנק בראייה ישירה מן הצריח ייתכן שיתברר כי שיפוע גג קדמי בן 8 מעלות בלבד לא יספיק. את שריון הגג הזה צריך להתקין באופן שאפשר יהיה להסיר אותו כדי לאפשר החלפת ספקי כוח, ואחרי החלפתם יש לחזק אותו היטב, כדי שיוכל לעמוד בפני התקפה כבדה.

אחסון תחמושת מאחור מאפשר תחמוש נוח יותר בהשוואה להחלפת פגזים בקרוסלה המוצבת במרכז התובה, כמו בטנקים רוסיים טיפוסיים. יתר על כן, במקרה של חדירה ניתן לפנות את הפגזים המאוחסנים מאחור למעלה ולאחור באותה צורה כמו פגזים המאוחסנים בסל צריח פנימי. נוסף על כך, מערכות לטיפול בתחמושת, שכבר פותחו עבור סלי צריח פנימיים, צריכות להיות ניתנות להעברה, לפחות עקרונית, לטיפול גם בתחמושת הנמצאת באחורי התובה. פגזים המובאים ממחסן התחמושת האחורי יועברו בתוך הטנק דרך תא הלחימה בדרכם אל המכנס של התותח, או לחלופין, יועברו מחוץ לטנק בלי להיכנס כלל לתא הלחימה. המצב האידיאלי הוא, כמובן, שהמכנס של התותח יימצא בחלקו האחורי של הטנק, צמוד למחסן התחמושת, דבר שלא רק יקטין את אורך הקנה המזדקר לפני הטנק, אלא גם יאפשר תנועת תחמושת חיצונית, שתהיה בטיחותית הרבה יותר לצוות.

השריונאים מעריצים כבר זמן רב את הכניסה והיציאה האחורית שב"מרכבה", ומכירים בכך שסידור זה מאפשר להיכנס לטנק ולצאת ממנו בלי להיראות על-ידי האויב, ושזוהי דרך מילוט חלופית מצוינת. אולם חלק מן המעבר חייב יהיה להיות דרך תא התחמושת, מתא הלחימה אל היציאה האחורית, דבר המעורר מייד את שאלת השטח המבובז. אפשר לנצל את השטח הזה לאחסנת פגזים נוספים, שניתן להשליך אותם מאחורי הטנק במצב חירום כדי לאפשר לצוות להימלט. אך נראה שהגיוי יתר

ייתכן שצריך יהיה להנהיג שיטה של "תצוגת קסדה", כפי שהציעה חברת Western Design, כדי שאנשי הצוות יוכלו להפנות את ה"מבט מלמעלה" שלהם במהירות ובטבעיות ולצפות לכל כיוון. היות ואנשי הצוות אינם יכולים לצפות דרך דופנות הטנק שלהם, "מערכת הקסדה לחישה המצב" שלהם תהיה גסה למדי ותתוכנן לא כל-כך לדיוק כמו לשמירה על התמצאות כללית. במקרה שאיש צוות יזהה מטרה וירצה להעסיק אותה בעצמו, ניתן להציג על הקסדה שלו את תמונת הכינון ממקבע התותח ולאפשר כינון מדויק. לחלופין, אם רמת ההפרדה (רזולוציה) לא תאפשר זאת, יהיה על איש הצוות להשתמש בצג הקבוע שלו לכינון מדויק ולירי.

בצורה כזאת ייתכן אומנם "מבט מלמעלה" לא ישיר, אך אפשר שהוא לא ישיב רצון, וברור שאנשי הצוות ישמחו לחזור לתצפית ישירה מעל גג התובה, כשהטנק אינו נמצא במגע עם האויב. זאת ועוד, המידות הגדולות של צריח לא מאויש או של מקבע עילי יציבו את טנק המערכה העיקרי העתידי בעמדת נחיתות טקטית, ואנשי הצוות ירצו בטנק בעל צדודית נמוכה, שניתן להסתירו בקלות. התוצאה תהיה שהתותח העילי יונמך כשהוא אינו דרוש לפעולה – הן כדי להחזיר לצוות את ה"מבט מלמעלה" והן כדי להקטין את הממדים הגדולים, והתותח יוגבה מעל למפלס ה"מבט מלמעלה" של הצוות מעל התובה רק בשעת צידוד. מקבע "הרם וצודד" כזה הוצע, למעשה, בשוודיה בשנות השבעים בתכנון של הטנק UDES-17, ונראה שזהו הפתרון היחיד, לבד מצריח, לשילוב הצידוד של התותח וה"מבט מלמעלה" הישיר באותו טנק. בצריח הרגיל הדבר נעשה, כמובן, בתכליתיות במשך שנים רבות, אבל מידותיו ומשקלו הגדולים נעשו בלתי נסבלים, ודינו לעבור מן העולם.

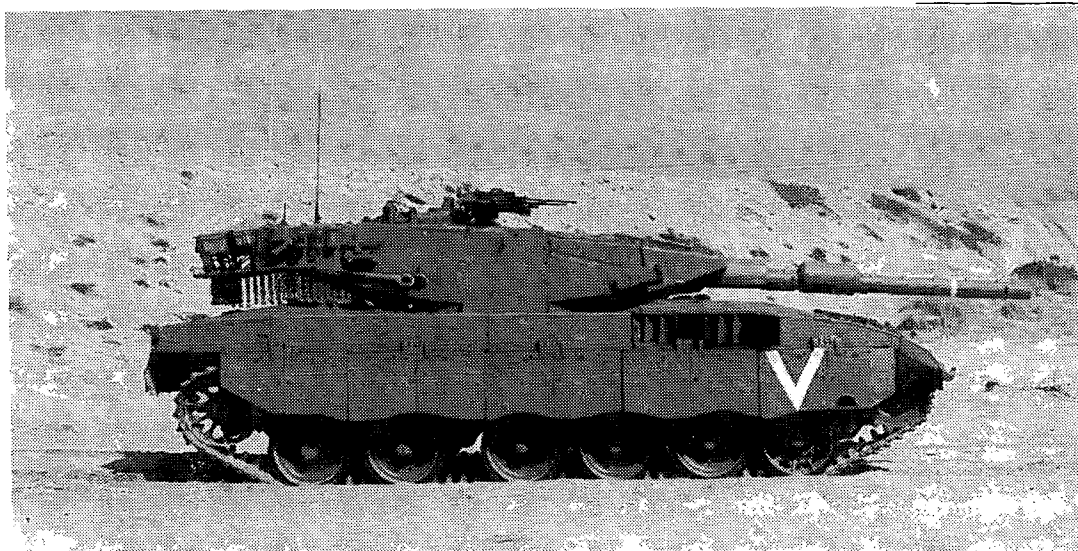
מועצת המדע והטכנולוגיה של כוחות היבשה האמריקניים, השייכת למועצת המחקר הלאומית, הגישה

בייחוד בשעת העסקה מעבר לרכס, יהיה קטן הרבה יותר, אבל יש להניח שהתותח עצמו יהיה פגיע יותר. יתר על כן, משום שהתותח מותקן מעל התובה ומזדקר ממנה בצורה בולטת, הצורה הזאת תהיה בולטת מאוד, כפי שאפשר לראות באיור על השער של גיליון יולי-אוגוסט 1994 של Armor, ויהיה קשה מאוד להסתיר את טנק המערכה העיקרי העתידי בשדה-הקרב.

אבל מעל ומעבר לבעיות של טעינה מרחוק עלולה להתעורר בעיה חמורה עוד יותר: הצוות עדיין ימשיך לצפות מעל הגג של התובה, בעוד שהמקבע מזדקר הרבה מעליה. פירוש הדבר, שבתנועה בשטח גבעי, הצריח הלא מאויש או המקבע העילי יתגלו לעיני האויב לפני שהמט"ק יוכל לראות אותו. המט"ק יאבד אז את מה שמתואר בדרך-כלל כ"מבט מלמעלה", שניתן להגדירו כיכולת לצפות לכל הכיוונים מן הנקודה הגבוהה ביותר בטנק. המט"קים הודגלו לכך כשהם מוציאים את ראשיהם מעל לגג של צריח מאויש רגיל, או כשהם סוגרים את המדפים וצופים דרך אשנבי התצפית או הפריסקופים המקיפים את כיפת הצריח.

אפשר אומנם לצפות באמצעות מצלמת וידאו מצריח לא מאויש או ממקבע עילי ולהציג את המראה על צגים לפני הצוות, אבל קשה הרבה יותר להשיג "מבט מלמעלה" באמצעות מצלמה מחלקם העליון של המקבעים האלה וגם להציג אותו בעמדות הצוות למטה, בתוך התובה. נכון שהמט"ק יכול לצודד, בראות מוגבלת, דגם כזה או אחר של "משקפת תרמית עצמאית למט"ק" ולצפות לכל כיוון שירצה, אבל תוך כדי כך הוא לא יוכל לראות תנועות אויב בגזרות אחרות סביב הטנק שלו. גם אם אפשר לתכנן מכשיר בעל זווית ראייה רחבה יותר, אולי אפילו כמו זווית הראייה של ראש אדם, כיצד נציג את התמונה למט"ק היושב בתוך התובה, אם לא נקיף אותו בשורה שלמה של צגים?

טנק "מרכבה". האמריקנים שוקלים לאמץ כמה מחידושי

שלו, המזדקד בצורה בולטת מן התובה. האם התשובה הטובה ביותר טמונה בהנהגת המקבע של "הרם וצודד", כפי שהוצע כבר מזמן בשוודיה ולאחרונה גם על-ידי מועצת המחקר הלאומית? במקרה כזה אפשר יהיה להפעיל את טנק המערכה העיקרי העתידי כמו את הטנק S, עד שיתגלה איום מן האגף; אז יוגבה התותח ויצודד כדי להעסיק את המטרה.

הערות

1. הטנק AMX-ELC תואר בספר *Les Vehicules Blindes Francais 1945-1977* מאת פייר טוזן, בהוצאת EPA, 1978, עמ' 45-50.
2. "Combat Vehicle Test Bed to Play Key R&D Role" מאת ג'ורג' טיילור, שפורסם ב-*Army RD&A Bulletin*, מרס-אפריל 1993, עמ' 30.
3. "AGS Rollout" – על שער האחורי של *Armor*, יולי-אוגוסט 1994.
4. "AMC-FAST: Lessons Learned in the Gulf" מאת ריצ'רד פרנסין, שפורסם ב-*Army RD&A Bulletin*, מרס-אפריל 1992, עמ' 14.
5. "We Have a Winner?" פורסם ב-*Armor*, יולי-אוגוסט 1993, עמ' 6.
6. *Technology of Tanks*, מאת ריצ'רד אוגורקיביץ', בהוצאת Jane's Information Group Ltd., 1991, עמ' 398.
7. *Jane's Armor and Artillery 1983-1984*, מאת כריסטופר פוס, עמ' 103.
8. *Jane's Armor and Artillery 1990-1991*, מאת כריסטופר פוס, עמ' 187.
9. נציג של חברת "טלדיין" בהרצאה בכנס השני על לוחמה משורינת במסגרת "כנסי שפרד" בלונדון, נובמבר 1994.
10. פוס (לעיל הערה 8), עמ' 52-53.
11. "VERDI 2", מאת רופרט פנגלי, שפורסם ב-*International Defense Review*, 8 (1994), עמ' 54.
12. הד"ח פורסם בהוצאת National Academy Press בשנת 1992, עמ' 80-81.

ב-1992 ד"ר בשם: "STAR 21 – טכנולוגיות אסטרטגיות לכוחות היבשה במאה ה-21".¹² בד"ר זה הציעה המועצה "תפיסה של מקבע תותח טובב, ניתן להגדלה, על רק"ם הפועל באש ישירה (טנק מערכה)", והציגה איורים של טנק כזה. מן האיורים עולה, שהתותח של הטנק המוצע לא יהיה מותקן בשקע מרכזי לכל אורכה של התובה, כמו בטנק UDES-17, אלא בצידו של הטנק, מעל אחד הזחלים. בתצורה כזאת יוכלו שני אנשי הצוות לשבת זה ליד זה בעמדות הקבועות בתובה ולפעול ביחד ולא יופרדו זה מזה על-ידי השקע המרכזי בגג התובה, שבו נמצא הקנה, כמו בהצעה השוודית המקורית.

נראה שאין שום סיבה שטנק מערכה עיקרי עתידי, שיצויד במקבע "הרם וצודד", לא יתופעל כמו הטנק S השוודי כאשר התותח שלו מונמך, והוא מהווה תצורה קומפקטית, מוגנת היטב ומוסתרת היטב, כאשר הצוות "מביט מלמעלה" ישירות מעל גג התובה. במקרה כזה התותח יוגבה למצב הבולט והפגיע יותר רק כדי להעסיק מטרת דחופות באגף, לפני שיוחזר לשעה 12 ויונמך לטעינה מחדש; במצב כזה מביאים למעשה את המכנס אל התחמושת, במקום לשנע פגזים אל מכנס מוגבה. יתרון נוסף טמון בכך שניתן יהיה להגביה את התותח ולהעסיק מטרת מעל רכס, כאשר המטרה הנחשפת לאויב תהיה קטנה, משך החשיפה מזערי, ולא יהיה צורך להניע את הטנק קדימה ואחורה.

ההחלטה בדבר טנק המערכה העיקרי העתידי לא תוכרע רק סביב הסוגיה של שני אנשי צוות או ארבעה, מכיוון ששלושה אנשי צוות כבר תפעלו טנקי מערכה עיקריים בעלי צריחים ומטענים אוטומטיים בצורה משביעת רצון במשך שנים רבות, כששני אנשים יושבים למעלה, בצריח, והנהג יושב למטה, בתובה. אם הכוונה לבטל את הצריח ולהעביר את האנשים שישבו בו לעמדות קבועות בתוך התובה, שם יהיו שניהם מסוגלים לנהוג, אפשר יהיה לתפעל את טנק המערכה העיקרי העתידי על-ידי שני אנשי צוות בלבד, והשלישי ינוח מאחור כדי להאריך את כושר הפעולה של הטנק לפעילות רצופה של 24 שעות ביממה לאורך זמן.

העברת שני אנשי הצוות לעמדות קבועות בתובה גם מעניקה הזדמנות לשנות את התצורה של טנק המערכה העיקרי: למקם את מחסן התחמושת בחלקו האחורי ואת המנוע לכל רוחב החזית. התקנת דלת כניסה ויציאה בחלקה האחורי של התובה תאפשר לנצל את המעבר דרך מחסן התחמושת כמקום מנוחה לאיש הצוות השלישי. חימוש טנק המערכה העיקרי העתידי יהפוך אז לשאלה של בחירת השיטה הטובה ביותר לשילוב הצידוד של התותח עם "מבט מלמעלה" של המט"ק, דבר שנעשה כבר במשך שנים רבות, ובתכליתיות כה גדולה, בצריח הרגיל. הטנק S השוודי והתצורה של תותח עילי מקנים את התכונות האלה, כל אחת בנפרד, אבל רק על חשבון התכונה האחרת. יתר על כן, בעוד שהאחד הוא טנק קומפקטי וניתן להסתרה בקלות בשדה-הקרב, האחר בולט במידה מוגזמת בגלל המקבע העילי של התותח

חימוש מונחה

כמו כן יש צורך להגדיר מהי בדיוק הנחיה מדויקת, מפני שכיום הולכים ומתרבים סוגי חימוש משופרים, הכוללים ראשי-נפץ שנוצרו על-ידי ניפוץ (EFP), ואלה אינם בדיוק חמ"ם. ראשי-נפץ כאלה מסוגלים לפגוע במטרות מרחוק, בדרך כלל ממרחק של 100 מ', על-ידי תוצא (אפקט) של אנרגיה קינטית של קליע מתכת מעוצב. ניתן לחמש את ראשי-הנפץ במרעום המגלה את המטרה בדיוק מספיק. לצורך המאמר הנוכחי חימוש כזה, שמוקן בו מרעום חישה (SFM), נבדל מחמ"ם (המונחה לפגוע במטרה כדי להשיג, בדרך כלל, תוצא קטלני יותר). למעשה, זוהי הבחנה דקה, וכפי שנראה בהמשך, חלק מהחימוש הקונוונציונלי המשופר הנמצא כיום בפיתוח מציע חלופות לחמ"ם ול-SFM כאחת.

סוגי חמ"ם

במסגרת ההגדרה דלעיל ניתן לזהות סוגים אחדים של חמ"ם לפי קרבתם לצורת התפעול ולסוג החימוש הקונוונציונלי שהם משפרים או מחליפים.

בתרשים מס' 1 מוצג מגוון רחב זה של כלי-נשק, ומובאות בו דוגמאות שפורסמו ברבים. אחדות מהן תוארו בפירוט רב – ובייחוד כאלה הנמצאות כבר בשימוש או בשלבי פיתוח מתקדמים.

כל כלי-הנשק המוצגים בתרשים פותחו לתקיפת מטרות "נקודה" על הקרקע, שם יש צורך מובהק להשיג סיכויי פגיעה גבוהים. מטרות כאלה הן מוגנות ובעלות ערך גבוה וכוללות בעיקר בניינים, מוצבים מבוצרים, גשרים וכלי-רכב – ובייחוד רכב משוריין. מטרות בעלות ערך רב נמצאות בדרך כלל בעומק השטח המוחזק בידי האויב ומותקפות באמצעות מטוסים החמושים באחד מסוגי החמ"ם – פצצה חכמה/מונחית, בעלת כושר הרס גבוה מאוד. המנגנון הקטלני התכליתי ביותר בתקיפת כלי-רכב הוא ראש-נפץ קטן יחסית ומדויק מאוד (שגיאה מעגלית מסתברת [CEP] קטנה ממטר אחד), ודרישה זו הביאה להיווצרות סוג נוסף, הקשור בעיקר בתקיפת שריון באש ישירה ועקיפה כאחת.

ההיסטוריה של הטיילים רצופה שאיפה מתמדת לשיפור דיוקם תוך הגדלת טווח הפעולה שלהם. עד מלחמת העולם השנייה ובמהלכה הושג דיוק משביע רצון רק בטווחים קצרים (קילומטר אחד בערך). זה היה טווח הדיוק גם בתותחים בכינון ישיר. הפילוסופיה של האש העקיפה הייתה מבוססת על נטרול שטחים באמצעות ריכוזי אש. להשמדת מטרות בטווחים שמעבר לבינוניים היה על אנשי הצבא להישען על ירי כמויות גדולות של תחמושת ועל תורת הסיכויים. בדומה לכך תקיפות מן האוויר – לרבות הפעולות שנקראו "התקפות מדויקות" – חייבו הפצצות רוויה כדי להשיג את מטרותיהן.

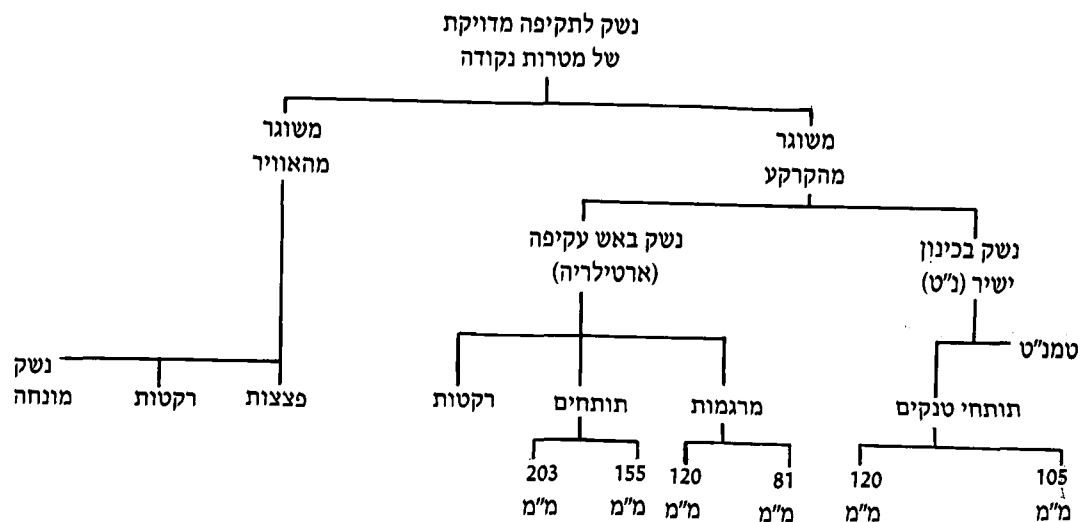
חימוש מונחה מדויק (חמ"ם) הוא מונח חדש יחסית, המתאר חלק ממשפחה של מערכות נשק מונחה, שפותחו מאז שנות ה-60. המונח מוגבל בדרך כלל למתקנים שהם התאמות או הרחבות של חימוש קונוונציונלי, המשוגר באמצעים קונוונציונליים או מכלים קונוונציונליים (תותחים, מרגמות, רקטות ארטילריות, מטוסים) ומשמש לתקיפת מטרות מוגדרות או סוגי מטרות. המונח חמ"ם מקיף כלי-נשק שכונן קודם לכן "חכמים" (מפני שהתבססו על טכניקות ששיפרו את ביצועיו של חימוש "טיפשי" בנפילה חופשית – אם על-ידי שינויים ואם על-ידי תוספות) וכן מספר סוגי חימוש "אינטליגנטיים" או "מבריקים", המסוגלים לחפש מטרות באופן עצמאי לאחר שיגורם לאיזור המטרות, בתנאי שניתן עדיין לראות בהם חיזוק ושיפור.

לפיכך פגז ארטילריה עצמאי, הנורה באש עקיפה, מונחה בשלב הסופי ומיועד לפגיעה בשריון הוא ללא ספק חמ"ם, בעוד שנשק נ"ט ארוך-טווח בכינון ישיר (טמני"ט), המבוסס על טכניקות דומות להנחיה סופית, אולם משוגר בכוח רקטה מרכב שיגור ייעודי, איננו חמ"ם. הטמני"ט אינו משפר את היכולת של נשק קונוונציונלי קיים. בדומה לכך, פצצה מונחית, המכילה התקן הנחיה ובקרה שהורכב על פצצה רגילה בנפילה חופשית, היא חמ"ם, ואילו טיל מונחה אוויר-קרקע איננו חמ"ם.

מדויק (חמ"ם) *

* עובד ממקורות זרים.

חמ"ם בשימוש	קופרהד	וליי						
חמ"ם בפיתוח (לפי) דיווחים	CLAMP CGSP EPHRAM EAP BOSS APGM	HOBOS Paveway GBU-15	TGW יוליסס		מרלין	X-ROD CGMP GATS EPHAG	CLBRP LAGP	
	SFM		SFM	SFM				

הפצצות בכל מזג-אוויר, תוך שימוש בעקרונות של נעילה לפני שיגור או של נעילה מושהית באמצעות תקשורת נתונים. הפצצה GBU-15 טיפוסית לסוג זה של פצצות. שיפורים שנעשו באחרונה במערכות אלה כללו תוספת כוח דחף כדי להגדיל את טווח השיגור "מנגד" (stand-off) או כדי לשפר את כושר התמרון. פיתוחים כאלה, דוגמת ה"סקיפר" AGM-123, אכן מגשרים על הפער בין חמ"ם, כפי שהוגדר לעיל, לבין טילים מונחים המשוגרים מהאוויר. מדינות רבות מפתחות כלי-נשק דומים, ולפחות לשתיים מהן – צרפת וישראל – כבר יש מערכות מבצעיות.

המניע העיקרי לפיתוחן של פצצות מונחות היה הצורך המבצעי בנשק הניתן לכיוון מדויק לעבר מטרות עיקריות, שהיו מחוסנות מפני צורות תקיפה אחרות, אבל השמדתן הייתה חיונית לתוצאות הפעילות של כוחות היבשה, כפי שאפשר ללמוד ממלחמת וייטנאם. החידושים הטכנולוגיים באותה תקופה סיפקו את הפתרונות הדרושים ועלו בקנה אחד עם טכניקות שכבר הבשילו בענף החימוש המונחה ההולך ומתרחב.

בתחום החימוש המשוגר מהאוויר אפשר לכלול דוגמא אחת נוספת, שהייתה הסתעפות מהתפתחויות אחרונות שנעשו בפצצת המרגמה המונחית "מרלין" 81 מ"מ, שתתואר בהמשך. חבילת ההנחיה וראש-הנפץ "מרלין" מותקנים על ראשה של רקטת אוויר-קרקע רגילה 81 מ"מ. הרקטה משוגרת ממסוק במסלול גבוה להעסקת עוצבות שריון בטוחים ארוכים "מנגד" (stand-off). מערכת "מרלין"/"מדוזה" זו מיועדת לירי במטחים, בדומה לחימוש הנורה ממרגמות.

אש עקיפה הנורית מהקרקע

סוג זה של כלי-נשק סיפק מגוון גדול של טכניקות ושל יישומים לחמ"ם – יותר מכל סוג אחר, אף שהעבודה שנעשתה בתחום הפצצות המונחות סיפקה חלק ניכר מהדחיפה הטכנולוגית.

בשנות ה-70, אחרי מלחמת וייטנאם, הופנתה תשומת-הלב למבצעים באירופה ולאיום ההולך וגדל על כוחות נאט"ו מצד השריון הסובייטי. אף שהדגש היה עדיין על פיתוח הנשק הקיים בכינון ישיר (טמנ"טים לטווחים ארוכים ובינוניים ומערכות של תותחי טנקים), העוצמה הרבה של הכוחות המשוריינים של ברית ורשה בעומק הצביעה על כך שנאט"ו חייבת לשפר את התכליתיות של מערכות האש לעומק – הן לאמנעה והן לסיוע לאיזור הקרבות הקדמי, שהיה ניתן באורח מסורתי על-ידי הארטילריה. מטרות משוריינות הן קטנות למדי ומפוזרות היטב, והפיזור הבסיסי של ארטילריה ארוכת-טווח קונוונציונלית הוא כזה, שקטלניותה נגד מערכים משוריינים, ובייחוד מערכים בתנועה, נמוכה ביותר. הנחיה מדויקת לפגזי ארטילריה נתפסה אפוא כחיונית להבסת כוחות אלה, והחל מאמצ' חדש, שהעלה את התפיסה של חמ"ם לרמת תחכום גבוהה הרבה יותר. ואכן, המונח "חימוש מונחה מדויק" מיוחס לעיתים קרובות רק לתקיפת שריון.

נשק מונחה ממלא תפקיד מרכזי גם במקרים של חימוש משוגר מהאוויר ואש קרקעית בכינון ישיר, ובסוגים אלה ניתן להבחין בפשטות בין חימוש מונחה לחמ"ם, כפי שכבר הוסבר בהקדמה. אולם בנשק בכינון עקיף לא נעשה קודם לכן שימוש בטכנולוגיות הנחיה, מפני שלא ניתן היה לבצע כינון ראשוני של החימוש בנקודת השיגור. פיתוחן של טכנולוגיות הנחיה עצמאיות מאפשר עכשיו לקבוע נקודת כינון סופית במטרות מרוחקות (בהנחה שניתן לשגר את החימוש בדיוקנות לאיזור המטרות), ושיטות כאלה הן הבסיס לחמ"ם.

שלושת סוגי החמ"ם (משוגר מהאוויר, אש בכינון ישיר משוגרת מהקרקע ואש עקיפה משוגרת מהקרקע) יידונו בנפרד, מפני שיש להם מאפיינים ייחודיים. נוח יותר לפתוח בחימוש משוגר מהאוויר, מכיוון שהוא היה קרקע הגידול של טכניקות הנחיה "חכמות".

יישומי הנשק

חמ"ם משוגר מהאוויר

במלחמת וייטנאם היינו עדים להפעלתו המבצעית של החמ"ם התכליתי הראשון: פצצה מונחית טלוויזיה, AGM-62 – "ולי". במערכת זו הותקנה בראש הפצצה מצלמת טלוויזיה, ומערכת ההנחיה הייתה נעלמת על המטרה, לפני שהפצצה הייתה משוגרת מהמטוס שנשא אותה. בקרת הפצצה לאחר השיגור נעשתה בעזרת הגאייזב אירודינמיים לתיקון המסלול הבליסטי של הפצצה. ה"ולי" הופעלה בהצלחה בתקיפות מדויקות של מטרות קרקעיות כמו גשרים – מטרות שהיו עמידות, יחסית, בפני הפצצות רוויה. אחרי 1963 בוצעו מספר שיפורים בראש-הנפץ של הפצצה וביכולת ההנחיה. במיוחד ניתנה אפשרות למפעיל לשפר את הכינון בהתערבות ישירה בבקרת הטיסה. התערבות זו התאפשרה על-ידי תקשורת נתונים בין הפצצה לתצוגת טלוויזיה במטוס המשגר. ייצור ה"ולי", שנרכשה על-ידי הצי האמריקני, נמשך עד אמצע שנות ה-80.

במקביל ל"ולי" הצטייד חיל-האוויר האמריקני בשתי מערכות של פצצות מונחות: HOBOS, מערכת משופרת מונחית טלוויזיה, ומשפחת Paveway, שפעלה בהנחיית ליזור פעילה למחצה. במערכת אחרונה זו מאירים את המטרה בקרן ליזור צרה בעוצמה גבוהה באמצעות קצין תצפית קרקעי או מזרקור מוטס מיוצב. הפצצה מונחית אל המטרה על-ידי חישה ומעקב אחר אנרגיית הלייזר המוחזרת מהמטרה.

כל המערכות האלה מסופקות בצורת ערכה להתאמת "פצצות ברזל" קיימות, שמשקלן אינו עולה על 1,360 ק"ג. הדגם האחרון של Paveway נועד לשיגור בגבהים נמוכים כדי להקטין את פגיעותם של המטוסים. נמסר כי ה-Paveway יוצר ביותר מ-25 אלף יחידות, שרובן היה מיועד ליצוא ל-17 מדינות.

שיפורים נוספים לפצצות מונחות כללו את התקנתם של ראשי חיפוש א"א (I²R), המאפשרים להטיל את

מערכות הטמנ"טים בכינון ישיר התבססו אומנם על טכנולוגיות הנחיה מורכבות, אך אלה לא התאימו בדרך כלל למערכות של אש עקיפה, שבה אין קרריייה בין המטרה לכלי המשגר. מבין הטכניקות ששימשו בכלי-ההנשק החכמים מהדור הקודם נמצאה מתאימה רק הנחיה פעילה-למחצה בלייזר, בתנאי שניתן יהיה להציב את הציוד לסימון המטרה בקרבה מספקת לאיזור הקרב. מצב זה, בשילוב עם הלקחים שנלמדו מתקופת וייטנאם, שימש קרשקפיצה לפיתוח סוג חדש של כלי-הנשק – פגז החמ"ם "קופרהד".

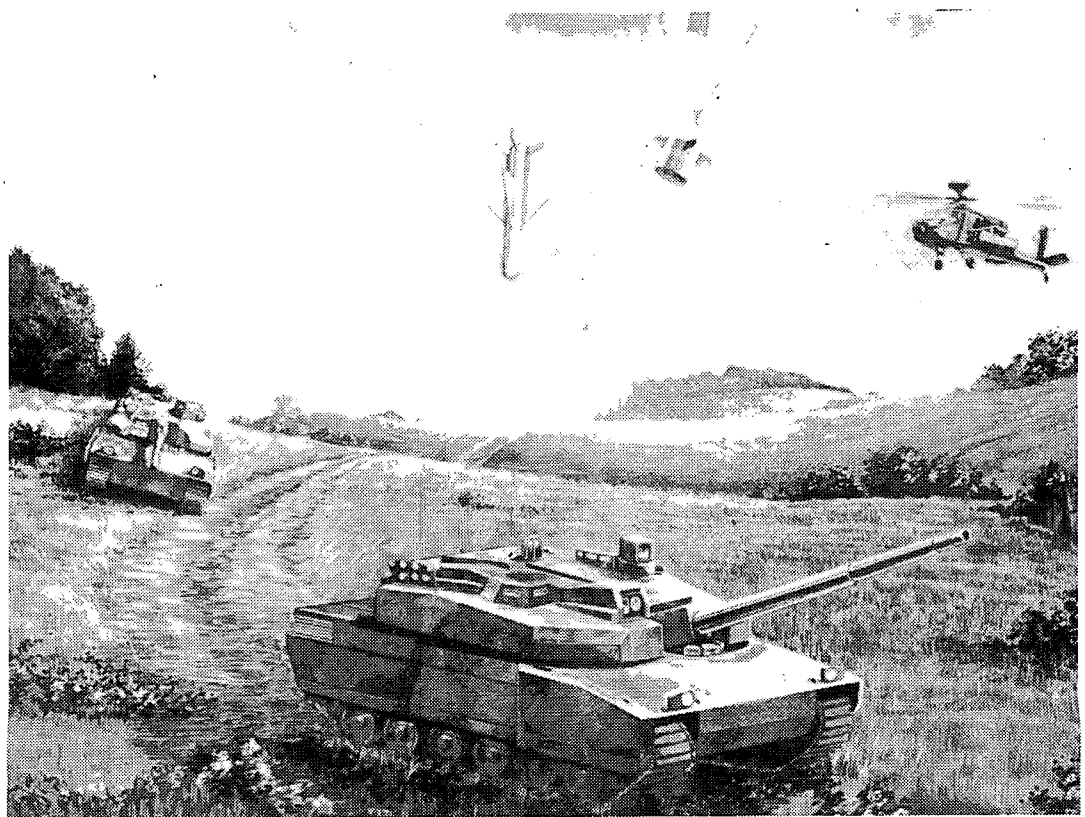
ה"קופרהד" לא קנה לו אחיזה רחבה בנאט"ו למרות ההצגות המוצלחות, הביצועים הטובים וההצטיידות המלאה של הצבא האמריקני באירופה בחימוש זה. נראה שהסיבות לכך היו מחירו הגבוה, הליקויים בתפעול ההנחיה הפעילה-למחצה בלייזר – ובעיקר היכולת המוגבלת בתנאי מזג אוויר קשים (בייחוד בעננים נמוכים) והעדר העצמאות לאש בעומק, ולאו דווקא הביצועים הטכניים של הנשק. ואכן הסברה היא, שעבודה דומה שנעשתה בגרמניה – להתקנת הנחיה דומה לפצצת מרגמה 120 מ"מ, ה"בוסארד" – נפסקה מסיבות דומות. אבל ה"קופרהד" הפגין – ובתכליתיות – את בשלותן של טכנולוגיות המסוגלות לעמוד בלחצים הקשים של שיגור מתותח (האצה של 10,000g בקירוב) ועודד פעילויות רבות נוספות.

בסוף שנות ה-70 הושם דגש על התקנת הנחיה עצמאית לחלוטין למערכות משוגרות מתותחים. רמת הפיתוח של חיישני הנחיה ושל אלקטרוניקה ממוזערת הצביעה כבר על ייתכנות של הכללת אלגוריתמים לעיבודים מתוחכמים ביותר בנפחים המצומצמים מאוד של חימוש המשוגר מקנה. אפשר היה להגיע לפעולה עצמאית על-ידי I²R וטכניקות מ"ם בגלים מילימטריים (mmW), שיאפשרו לאכן אוטומטית מטרות קרקעיות ולעקוב אחריהן גם בתוואי קרקע מסובכים.

אמצעי השיגור הקונוונציונליים של הארטילריה הם משגרי רקטות, תותחים ומרגמות, ובכל אחד מתחומים אלה התפתחו תפיסות של חמ"ם עצמאי. חמ"ם כזה מקנה יתרון מיוחד על פני צורות אחרות של חימוש מונחה: הוא מאפשר לנצל במלואם את הנשק הבסיסי (המשגר), את כוח האדם ואת המתקנים הלוגיסטיים הקיימים ממילא ולהגביר את התכליתיות ואת הגמישות של האמצעים הקיימים בעלות נמוכה, יחסית. עובדה זו חוזרת ומדגישה את הרעיון של חמ"ם כהרחבה וכהתאמה של חימוש קונוונציונלי, כפי שהוסבר בתחילת המאמר. אחרי ה"קופרהד" הופיעו הדוגמאות הבאות ליישומים של טכנולוגיות I²R וגלים מילימטריים:

שיגור ברקטות. משגר רב-קני (MLRS) של נאט"ו, שנועד תחילה לשיגור פצצונות ותת-חימוש של מוקשים זעירים, הורחב בשלב השלישי לשיגור ראש-נפץ בהנחיה

טיל ופגז המתבייתים על מטרותיהם בשיטת הגלים המילימטריים. לטנק העתידי שבציור מ"ם לגילוי גלים מילימטריים

הנדרשים בסורקים ובאלקטרוניקה של מערכת ההנחיה ובהגנה עליהם.

שיגור ממרגמות. אחרי שהופסקה העבודה על ה"בוסארד" הפעיל-למחצה והמונחה בלייזר, התרכזה העבודה על פצצות מרגמה בהנחיה סופית בטכניקות ביות בשיטת I²R. שיטה שהוצעה לדגם מאוחר יותר של ה"בוסארד" נוסתה ב-GAMP בארצות-הברית והופסקה, ונמשכה לאחר מכן במערכת ה-STRIX השוודית.

עם זאת, מערכות ארטילריות פועלות בדרך כלל במסלולים גבוהים, לרוב בסדר גודל של מחצית טווח הירי, וביצועיהם של סורקים I²R עלולים לסבול קשות עקב שכבות עננים. השכיחות הרבה של שכבות עננים באירופה עוררה את הצורך לתכנן סורק תכליתי בגלים מילימטריים לכל החמ"ם הארטילרי, מכיוון ששידורים בגלים מילימטריים כמעט שאינם מושפעים מעננים או מגשמים פזורים. חברת "אירוספייס" הבריטית הייתה חלוצת העבודה על סורק פשוט בגלים מילימטריים עבור פצצות מרגמה בהנחיה סופית בקשר לפצצה "מרלין" 81 מ"מ.

תוכנית ה"מרלין" נועדה לספק לחיל-הרגלים אמצעי זול נגד רכב משוריין. המטרה הושגה על-ידי פצצה חדשה, שתוכננה ייעודית לפגוע בכלי-רכב בטווחים של עד 4 ק"מ, ושניתן לירות אותה ממרגמות 81 ר"מ 82 מ"מ רגילות, המצויות בשימוש בכל העולם, בתרגולות ובטכניקות רגילות של ירי במרגמות.

מערכת ההנחיה בנויה מסורק פשוט זול לכל מזג-אוויר, הפועל בגלים מילימטריים, שנועד בראש ובראשונה לתקיפת מטרות נעות (בתצפית של קת"קים), ושיש לו יכולת מסוימת גם נגד רכב ניח. הצורך לדחוס את האמצעי החיפוש והאלקטרוניקה בנפח המצומצם של ה"מרלין" מתח עד קצה גבול היכולת את טכנולוגיות המזעור של מעגלים אלקטרוניים ואת ייצורם של רכיבים שיהיו מסוגלים לעמוד בכוחות G גבוהים. הפיתוח של ה"מרלין" מתקדם מאוד, וכל ההיבטים של הביצוע הוכחו. הטכנולוגיה של ה"מרלין" נוצלה גם לפיתוח משותף של פצצת מרגמה 120 מ"מ בהנחיה סופית – ה"גרפיין". החברות "תומסון-ברנדט" הצרפתית, MFA השווייצית ו-BPD האיטלקית משתפות פעולה עם "בריטיש אירוספייס" בניית מערכת שתהיה מסוגלת לתקוף מלמעלה את המטרות המשוריינות בשריון הכבד ביותר בשדה-הקרב. ה"גרפיין" הוא נשק זול, ויהיה בעל ביצועים מעולים נגד מטרות נעות מועדפות בסיוע התקפי קרוב.

אש ישירה הנורית מהקרקע

הפעילות בתחום החמ"ם יוחסה בדרך כלל לצורך לשפר את ביצועיהם של תותחי טנקים בטווחים שבהם ירי במסלולים בליסטיים גבוהים מאבד מדיוקו. העבודה הראשונית נעשתה בארצות-הברית בתחמושת תותחים 105 מ"מ המופעלת הן בהנחיה בשיטת "רכיבה" על קרן לייזר והן בטכניקות להנחיה סופית פעילה-למחצה בלייזר. הפיתוח בארצות-הברית החל כבר בשנת 1959 ב"שילילה",

סופית (TGW). כל ראש-נפץ כזה מתפצל לשלושה תתי-חימוש בהנחיה סופית (TGSM) במטח של רקטות המשוגר מעל ריכוזים של עוצבות שריון. הלוגיקה של ההעסקה, של השיגור, של הפיזור ושל איכון המטרות הפרטני של תתי-החימוש מתוכננת כך שבכל התקפה תושג רמה גבוהה של שחיקה, בין אם נגד מטרות ניחות ובין אם נגד מטרות ניידות – דבר ההופך את הנשק לאמצעי אמנעה תכליתי מאוד. כל תתי-חימוש מצויד בסורק בגלים מילימטריים, המסוגל להבחין במטרות על הרקע שמאחוריהן בטכניקות מכ"ם של דפוסי זיהוי. נשק כזה מחייב כמובן לדעת את המיקום המשוער של עוצבות השריון, ומשום כך המודיעין הקרבי הוא תוספת חשובה ביותר לניצולו המוצלח. הקונסורציום האמריקני-בריטי-צרפתי-גרמני MDTT עוסק כיום בפיתוח ראש-נפץ בהנחיה סופית ל-MLRS.

חמ"ם פשוט קצת יותר, המשוגר על-ידי רקטה, הוא ה"יוליסס" – פיתוח בריטי-איטלקי פרטי, המנצל דגם של פצצת מרגמה 120 מ"מ בהנחיה סופית (TGMB) "גרפיין" (ראה להלן), הנישאת כמטען מועיל על רקטה ארטילריה FIROS 30 בקוטר 122 מ"מ. אף שכל רקטה נושאת תתי-חימוש מתפצל אחד, רכב השיגור נושא 40 רקטות (בהשוואה ל-12 על ה-MLRS), כך שעוצמת האש הכוללת אינה נפגעת בצורה חמורה.

שיגור מתותחים. עבודה רבה נעשתה לפיתוח שווה-ערך עצמאי ל"קופרהד" עבור תותח 155 מ"מ. קוטר זה הוא המקובל ברוב צבאות המערב; הוא מצוי במספרים גדולים, ויש לו טווח, קצב אש וניידות מתאימים לשימוש בכל תפקידי הארטילריה – אמנעה, נ"ס וסיוע קרוב. בארצות-הברית, בבריטניה, בצרפת, בגרמניה ובשוודיה מתנהלות תוכניות מקומיות שונות, אבל הפעילות העיקרית מתרכזת כעת בתוכנית נוספת של נאט"ו – חמ"ם עצמאי (APGM), הנמצא כעת בשלב הייתכנות.

APGM מבוסס גם הוא על סורק בגלים מילימטריים, הדומה במורכבותו לראש-הנפץ בהנחיה סופית של ה-MLRS; הוא בעל יכולת גבוהה לגילוי מטרות ניידות ונייחות ולשיגור מדויק של ראש-נפץ כבד במטען חלול. ההבדל העיקרי בין חמ"ם עצמאי (APGM) לראש-נפץ בהנחיה סופית (TGW) הוא בתפקיד המבצעי שנועד להם. אף שה-APGM אמור להיות פוטנציאל לאש בעומק (אמנעה) ואש נ"ס, נראה שתפקידו העיקרי יהיה נשק לסיוע קרוב, שבו האש נדרשת ונצפית על-ידי קת"קים. עוצבות שריון יעסקו בשיגור מטחי-אש משני תותחים (למשל), כאשר האלגוריתמים של איכון המטרות מסוגלים למנוע פגיעה כפולה במטרה אחת.

בתוכנית החמ"ם העצמאי ניתנה עדיפות גבוהה לעיצוב הפגז בתצורה גיאומטרית קונוונציונלית. המשמעות היא, בין יתר התכונות, מעוף בליסטי של הפגז בסחרור. שלא כמו "קופרהד", המתנתק מן החירוק הלולייני בקנה התותח, חמ"ם העצמאי מסתחרר בשעת הירי במהירות של 300 הרץ ומקבל תאוצה של 16,000g. נתונים אלה יוצרים קשיים הנדסיים ניכרים באריזת המרכיבים העדינים

סופי לתותח 120 מ"מ (שם הקוד: EPHAG) בטכניקות I²R או גלים מילימטריים. לא ברור מה מצבו של מחקר זה כעת, אבל יש להניח שימוש עצמאי כזה יקבל תשומת-לב רבה יותר לאחר פתרונם של אילוצים טכנולוגיים שונים.

טכנולוגיות של הנחיה ובקרה

מתוך המונח הנחיה מדויקת משתמע שחמ"ם זקוק ל"חבילת" הנחיה מדויקת בלתי רגילה, מעבר ליכולת המיוחסת בדרך כלל לחימוש מונחה אחר. אך אין זה נכון בהכרח. הדרישה החשובה היא שאפשר יהיה לשגר את החמ"ם בדיוק מספיק, בניגוד לחימוש קונוונציונלי לא מונחה, אבל הדרישות המעשיות לדיוק משתנות לפי סוג החימוש. פצצה מונחית המבוססת, למשל, על פצצת ברזל במשקל 450 ק"ג מצריכה דיוק צנוע בלבד כדי להשמיד מטרה קשיחה; ככל הנראה די בשגיאה מעגלית מסתברת (CEP) של מטרים ספורים. אולם פצצת מרגמה בהנחיה סופית או חמ"ם עצמאי צריכים לפגוע בחלקו העליון של טנק בשגיאה מעגלית מסתברת של פחות ממטר אחד, כדי שתהיה להם ההשפעה הרצויה.

דברים אלה עולים בקנה אחד עם המאפיינים הכלליים של חימוש זה. פצצה מונחית היא חימוש כבד מאוד, יחסית לרוב החימוש המונחה, ולה יכולת תמרון מוגבל. לעומת זאת חמ"ם נ"ט יהיה זריז, יחסית, ויוכל להיעזר בתיקונים מדויקים של נקודת המכוון תוך כדי השלבים האחרונים של הביות הסופי.

שהוא טיל נ"ט מונחה הנורה מתותח 152 מ"מ, ומנוע רקטי מאיץ אותו למהירות של 3.5 מאך. התותח, שהותקן על טנק מדגם "שרידך", מסוגל לירות גם פגזים בליסטיים משניים. כפילות מטרה זו היא היפוכם של כלי-נשק מאוחרים יותר, וה"שילילה" אינו מסווג כחמ"ם. תוכנית זו לא נמשכה מעבר לשלבים הראשונים, לבד מאימוץ הטכנולוגיה של "קופרהד" לטיל של הצי האמריקני בקוטר 4.5 אינצ'ים, הנורה מתותח. טיל זה ידוע בשם Deadeye, והוא נמצא בשלבי ייצור ראשונים.

לא מכבר נעשתה עבודה על תחמושת מונחית 120 מ"מ לטנקים. ראויים לציון שני פגזים הנמצאים בתחילת פיתוחם בארצות-הברית:

- X-ROD – פגז חודר מונחה באנרגיה קינטית, בעל מטען הודף רקטי תוך כדי מעופו לשיפור ביצועים נגד שריון בטווחים העולים על 2-1.5 ק"מ.
- CGMP – טיל מונחה רבת-כליתי להעסקת מסוקים בטווחים עד 6 ק"מ. יש להניח שטיל זה יהיה חמוש בראש-נפץ נפיץ ויונחה בטכניקות של הנחיה בקו ראייה.

עבודה דומה נמצאת בשלבים ראשונים בבריטניה, בצרפת ובגרמניה. נמסר כי אחד הדגמים הבריטיים, GATS (ראשי-תיבות של Guided Antitank Shell – פגז נ"ט מונחה) יופעל בטכניקות דומות לטכניקות של ה-X-ROD, והוא נועד לשפר את כושר החדירה לשריון באנרגיה קינטית בכל הטווחים ולאפשר גם יכולת נגד מסוקים. בגרמניה נערכו מחקרים בחימוש בעל ביות

טיל ה-AGM-142D ("פופאלי") המיוצר בשיתוף פעולה בין רפא"ל ל"לוקהיד מרטין" האמריקנית. בצילום נראה הטיל כשהוא נישא על מפציץ B-52.

סוגי הנחיה

ברוב סוגי החמ"ם ניתן לוותר על טכניקות הנחיה בקור ראייה, אבל במקרה של חמ"ם לתותחי טנקים הנחיה בקרראייה אינה מעוררת קשיים מיוחדים בתכנון או בפיתוח. ביתר המקרים ייעשה שימוש בשיטות ביות, ואת אלה ניתן לחלק לסוגים הבאים:

- לייזר פעיל-למחצה
- תת-אדום (א"א)
- רדיומטרי סביל
- מ"ם פעיל בגלים מילימטריים

ביות בלייזר פעיל-למחצה מוגבל יותר מבחינה מבצעית מהסיבות שפורטו לעיל, אף שהוא השימושי ביותר להבטחת העסקתן של מטרות מוגדרות (במקום להניח לחמ"ם לבחור לעצמו את המטרות). אין להניח שהמערכות החדשות ימשיכו לפתח את הטכניקה הזאת.

טכניקות א"א מסוגלות להגיע לחדות גבוהה במטרות נקודה, ובגלים ארוכים יותר (8-12 מיקרון) הן מאפשרות ביצועים טובים מתחת לשכבת עננים. הדמיה א"א בחדות גבוהה (I^2R) תנוצל במערכות ביות מדויקות, אבל גם לשיטות לגילוי נקודות חמות יש תפקיד מועיל במערכות הפועלות בגלים באורכים שונים.

רדיומטריה סבילה, שטמון בה פוטנציאל מסוים במעקב סופי, אינה פועלת כהלכה בכל התנאים הסביבתיים הסבירים.

מ"ם פעיל בגלים מילימטריים הוא הטכניקה המועדפת. כיום ניתן להפיק קרניים צרות בתדרים של 90-100 גיגהרץ (GHz), שיאפשרו חדות טובה נגד מטרות קרקעיות קטנות וביצועים טובים בכל מזג-אוויר וגם דרך עננים.

הפיתוחים העיקריים שנעשו בשנים האחרונות במשדרים הכוללים רכיבים במצב מוצק (solid state), במעגלים של גלי מיקרו ובשיטות עיבוד של אותות מ"ם הביאו את הטכנולוגיה לרמה שבה ניתן להגיע לגילוי מטרות אמין בטווחים המתאימים לתפעול חמ"ם.

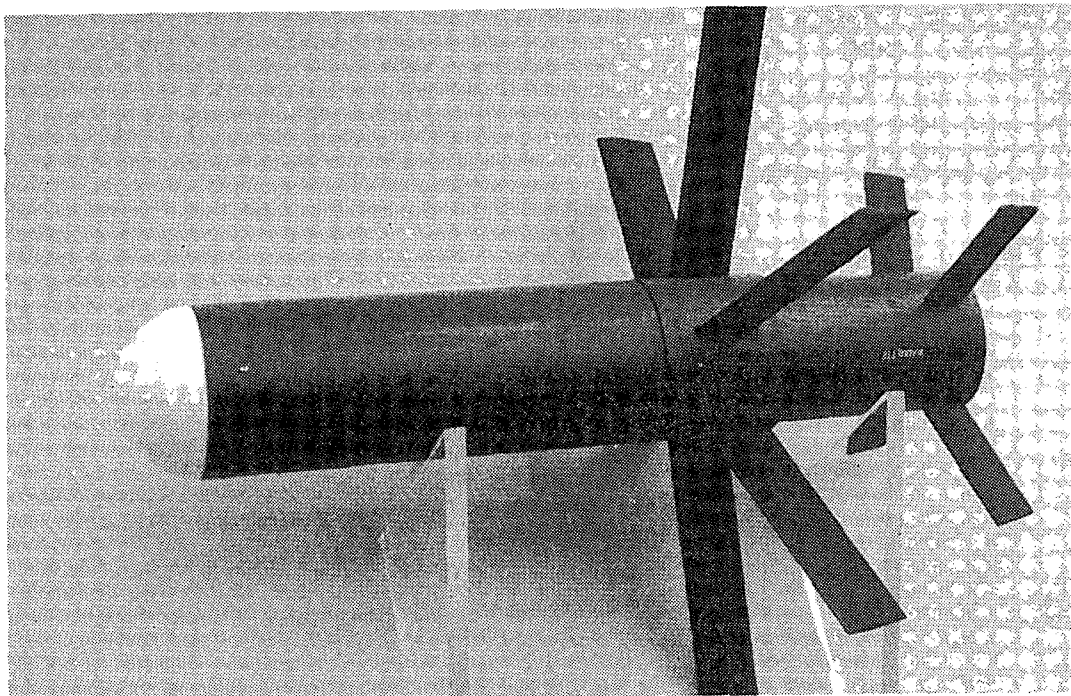
כיום שוקלים לשלב את הטכניקות האלה במגוון יישומים, למשל במרעומי החישה (SFM) שהוזכרו קודם לכן. מרעומים אלה פועלים בשילוב של א"א לאיכון נקודות חמות ומ"ם פעיל פשוט מאוד בגלים מילימטריים לאיכון מטרות טנקים ולהפעלת ראש-הנפץ. סורקים מתוחכמים יותר, הפועלים בשילוב דומה של I^2R וגלים מילימטריים, נמצאים כיום בפיתוח לשיפור הביצועים הכלליים של חמ"ם, ובייחוד כדי להשיג גמישות רבה יותר בהתמודדות עם אמצעי-נגד ועם תנאי מזג-אוויר קיצוניים.

תפקודי הנחיה

מערכת הנחיית ביות עצמאית חייבת להיות מסוגלת:

- לחפש מטרות.
- לאכן מטרה על הרקע הטבעי שלה.
- להכיר את המטרה או לזהות אותה כמטרה שיש בה עניין.
- לעקוב אחרי מטרה נבחרת במשך כל שלב הביות.
- לקבוע נקודת מכוון תכליתית שבה יפגע החימוש. גם סורק ב- I^2R וגם מ"ם מבצעים את המשימות האלה בצורה מספקת (חלקם טוב יותר מאחרים), והבחירה תהיה מותנית בעיקר בשיקולים של תוך כדי מעוף ושל

פגז מרגמה 120 מ"מ "גריפי" מתוצרת "בריטיש אירוספייס", המתביית על מטרותו בשיטת הגלים המילימטריים

מסלול תעופה. אולם למערכות מל"ם פעיל יש יתרון חשוב נוסף, והוא יכולת טיווח. יכולת זו מאפשרת לחמ"ם לקבוע את הגובה מעל הקרקע, את הטווח ואת הזמן שצריך עדיין לעבור, את גובה מסלול התעופה וגורמים נוספים ולספק מידע חשוב לניווט שאפשר לנצל אותו לכינון השלב הסופי של מסלול התעופה ביתר דיוק.

עיבוד אלקטרוני

צורכי העיבוד של מערכות I²R ובגלים מילימטריים דומים למדי, אף שהם מותנים בטיבו המדויק של כל סורק. שיטת ה-I²R מטילה מעמסה כבדה של עיבוד לצורכי הדמיה על מנת לשלוף מידע על דפוסי המטרה ולעבד אלגוריתמים שונים למעקב; שיטת הגלים המילימטריים מחייבת עיבוד בערוצים רבים למעקב אחרי טווח וזווית פגיעה, אבל האלגוריתמים של דפוסי זיהוי המטרה (גם אם הם משתמשים בשיטת עיבוד של תבנית פיזור מלאה) מבוססים על טבלאות עיון רב-ממדיות, והם קלים ליישום.

בכל מקרה, השימוש במערכות המבוססות על מעבדים זעירים וההתקדמות בתחום המזעור הביאו לפיתוחן של ערכות אלקטרוניות זעירות מאוד לנשק, המסוגלות לעמוד בתאוצות העצומות הנוצרות בשעת הירי או השיגור. ערכה אלקטרונית כזאת, שיוצרה עבור פצצת המרגמה המונחית "מרלין", למשל, ומותקנת בתוך פצצה שקוטרה 81 מ"מ, מבצעת את כל תפקודי העיבוד של המכ"ם, הניווט העצמי והבקרה.

אסטרטגיה של הנחיה סופית

היבט חשוב של תפעול חמ"ם, ובייחוד בתחום האש העקיפה, הוא האסטרטגיה שתיקבע לחיפוש עצמאי אחרי מטרות ולבחירתן. בכל הדוגמאות שהבאנו החימוש מתוכנן בראש ובראשונה לפעולה נגד קבוצות של מטרות, בין שהוא משוגר ממרגמות, מתותחים או ברקטות, והתכליתיות הכוללת מושגת על-ידי שימוש בחמ"מים רבים. לכל חמ"ם מוקצה קטע מהשטח שמעליו הוא יחפש מטרות שיתאימו בצורה הטובה ביותר לכושר התמרון שלו. שיטה זו ידועה כ"טביעת העקב" של החימוש. אילו היה כל חמ"ם משוגר בזה אחר זה בדיוק לאותה נקודה, יש להניח שכל אחד מהם היה תוקף אותה מטרה באותה נקודה בתוך "טביעת העקב" שלו, והמשימה הכללית לא הייתה תכליתית.

למרבה המזל, רק שיטות שיגור מעטות יוצרות חזרה מסוג זה, ומטח של חמ"ם יתפזר בהתאם לדיוק השיגור. אך גם כך מערכת הסריקה תוכננה כך שניתן יהיה להשיג את התוצא המיטבי ממטח של חמ"ם נגד מערך שלם של מטרות, ויש צורך להביא בחשבון את הנקודות הבאות:

- הדיוק של מערכת השיגור.
- גודל "טביעת העקב".
- דפוסי הסריקה.
- המרווחים בין החמ"מים.
- תבחיני איכון המטרות (נעות, ניחות או שניהם).

התכנון המתאים ביותר לתסריט מסוים של העסקת מטרות לא יהיה בהכרח גם התכנון המתאים ביותר לתסריט שונה, ויהיה צורך להתפשר תוך כדי התכנון. לחלופין, ניתן לתכנת את הטיילים לפני השיגור ולקבוע את מרכיבי ההעסקה המתאימים ביותר לתסריט נתון. מערכות מודרניות של מעבדים זעירים מסוגלות לשנות את התצורה של המערכת בהתאם, ויש להניח שבעתיד יציעו החמ"מים גמישות מבצעית מעין זו.

מגמות עתידיות

בעקבות הפיתוח המוצלח של פצצות מונחות מדויקות רבות הגיעה שעת פיתוחו של חמ"ם מן הדור השני, המשוגר מארטילריה – בעיקר לצורכי נ"ט (כולל אש נ"ס). כלי-נשק אלה מתוכננים להיכנס לשירות בשנות התשעים ובמאה הבאה, והם יקנו יכולת הגנה אדירה נגד ריכוזי שריון גדולים.

אפשר לצפות לשיפורים מסוימים נוספים בטכנולוגיות, כמו למשל בתחום ההתגוננות בפני אמצעי-נגד, מה שיאפשר שיפורים במוצרים; בינתיים קשה לחזות את פיתוחן של טכניקות "חכמות" עוד יותר, מפני שיש להניח שהצורך בהרחבה נוספת של היכולת לשגר אש נ"ט עקיפה יהיה מוגבל. הרחבת החמ"ם הקיים למערכות שיגור חדשות תהיה כנראה מגמת פיתוח חשובה יותר. בעניין זה מתעוררת שאלה מעניינת בנוגע להבחנה המדויקת בין חמ"ם לבין נשק מונחה, כפי שהוזכרה בסעיפים הראשונים לעיל. חמ"ם שפותח עבור רקטה ארטילרית ניתן לשיגור גם ממטוס החג "מנגד" כמו MSOW. זו כבר איננה הרחבה של חימוש קונוונציונלי, אבל האם זה עדיין חמ"ם?

הסוג השלישי שתואר – חמ"ם לתותחים היורים בכינון ישיר – נשאר רדום יחסית בשל בעיות טכנולוגיות שטרם נפתרו. החשיבות הגוברת של האיום הנשקף לשריון מצד מסוקים חמושים עשוי לעורר עניין גדול יותר בנשק מסוג זה, והפיתוח הנעשה כיום בטכניקות הנחיה עצמאיות עשוי לספק את הדחיפה הטכנית. הסביבה של תותחי טנקים קשה עוד יותר מהסביבה של הוביצר 155 מ"מ, אבל גם כך אין להניח שהעברת הטכנולוגיה תעורר קושי רב.

צבא מקצועי או

צה"ל בתום מלחמת העצמאות

דרישתה של מפ"ם לשמר את אופיו הפוליטי של הצבא לא הייתה תביעה לפלורליזם מפלגתי, אלא לחינוך להכרה מעמדית ולטיפוח "הגורם האידיאי וההכרתי" של החייל, בדומה לפעולתה של המפלגה הקומוניסטית בצבא האדום.

אחד מיעדיו הראשונים של בן-גוריון בארגון מחדש של הצבא היה נטרולו מבחינה פוליטית כחלק מהמדיניות להופכו לכלי ממלכתי, המבטא אידיאלים ממלכתיים המשותפים, לשיטתו, לכלל החברה. כפיפותו הבלעדית של הצבא "לשלטון הציווילי העליון של המדינה" נקבע כעקרון ראשית, שממנו נגזרו לא רק פירוק מטה הפלמ"ח ויחידותיו, אלא גם ניתוק הצבא ממרות ההסתדרות ואיסור על כל פעילות פוליטית בו.

הצבא כפוף בכול לממשלה ואינו אלא מבצע הקו המדיני וההוראות שהוא מקבל מהמוסד המחוקק והמבצע במדינה: הכנסת והממשלה.⁴ עם זאת ביקש בן-גוריון להבטיח באמצעות צה"ל את הנחלת האידיאלים של החלוציות ושל ההתיישבות ממורשתה של תנועת הפועלים לכלל האוכלוסייה, במיוחד בשמשו ככור היתוך לעלייה החדשה.

ייעודו הראשוני של צה"ל הוא ביטחון המדינה, אך אין זה תפקידו היחיד. על הצבא לשמש גם מרכז חינוך חלוצי לנוער בישראל, יליד הארץ והעולה. על הצבא לחנך דור חלוצי, בריא בגוף וברוח, נועז ונאמן, שיאחה קרעי השבטים והגלויות ויוכשר למילוי ייעודיה ההיסטוריים של מדינת ישראל מתוך הגשמה עצמית כבונה המולדת ומיישב שממותיה.⁵

בן-גוריון הועיד לצבא את התפקיד של יצירת בסיס שווה באוכלוסייה בידע ובתודעה לאומית:

בשנת השירות הראשונה יקנה הצבא לכל טירון שאינו יודע עברית ולא קיבל חינוך יהודי וכללי – מינימום של ידיעת הלשון, ההיסטוריה העברית, הגיאוגרפיה הארצישראלית, מעמדו של העם היהודי בגולה, תולדות ההתיישבות והקמת המדינה, וייטע בליבו אהבת ישראל ונאמנות למדינה וייעודיה: קיבוץ גלויות, יישוב הארץ ובניינה, עזרה הדדית

במהלך מלחמת העצמאות, ובמיוחד מההפוגה השנייה ואילך, התנהל בארץ ויכוח ציבורי בשאלת דמותו ומבנהו של צה"ל. בוויכוח, שהשתלב במאבקה של מפ"ם למנוע את פירוקו של הפלמ"ח ובביקורתה המתמשכת על מדיניותו של בן-גוריון ועל הרחקתה של מפ"ם מהשלטון, הועמדו במרכזו שתי חלופות, לכאורה מנוגדות: צבא מקצועי בדומה לצבא הבריטי וצבא עממי בהמשך לדרכה של ההגנה. שאלת ההשפעה העיקרית על מבנהו ועל רוחו של צה"ל התגלגלה מאוחר יותר בוויכוח פוליטי בסוגיית ההמשכיות במעבר מההגנה לצה"ל, וויכוח זה השפיע על המחקר ההיסטורי בנושא.⁶ אולם הוויכוח מטעה, שכן בן-גוריון בחר לאמץ במהלך הארגון מחדש של הצבא עקרונות משתי החלופות, והתוצאה אינה מעידה על כוונה ליישום בלעדי של אחת מהן.

במוקד הוויכוח ב-1948, על רקע פירוק מטה הפלמ"ח, עמדה שאלת הממלכתיות והפוליטיות של הצבא. מפ"ם ביקשה להמשיך לשמור על האוריינטציה הפועלית שהתקיימה בהגנה ובפלמ"ח במסגרת מאבקה לשמר את ההגמוניה של מעמד הפועלים במעבר מיישוב למדינה. מכיוון שמעמד הפועלים המאורגן בהסתדרות העובדים ייצג את הערכים ואת האינטרסים האמיתיים של כלל החברה, ומכיוון שלמפלגות הפועלים היה רוב ביישוב, לא ראתה מפ"ם בעמדתה דרישה בלתי דמוקרטית.⁷ בשל הפיצול המפלגתי בייצוג הפוליטי של מעמד הפועלים בין מפא"י למפ"ם דרשו נציגי מפ"ם (ולא רק הם) להשאיר את הפיקוח על ענייני המדינה בכלל ועל הצבא בפרט בידי ההסתדרות, שהמשיכה, לטענתם, לגלם את ההגמוניה של מעמד הפועלים במדינה.⁸ כך, למשל, טען יעקב חזן בוויכוח בוועד הפועל של ההסתדרות ב-14 באוקטובר 1948 על פירוק מטה הפלמ"ח:

הח' בן-גוריון צריך להיות שליח השולחן הזה [הוועה"פ] בתוך מדינת ישראל, המשתדל להשפיע [על] צבא ישראל לפי רוח השולחן הזה, להתאים את הארגון הזה [צה"ל] שאיננו אחיד בכל מדינות העולם לתפיסותיה של תנועת הפועלים העברית בא"י.

צבא עממי –

פרופ' אלון קדיש*

החוג להיסטוריה,
האוניברסיטה העברית.

מעקרונות היסוד של ההגנה ושהפך לאחד ממרכיבי תורת הביטחון של מדינת ישראל – שההתיישבות * משלימה את הצבא בהגנת הארץ.

התפיסה כי אפשר לבלום ואף לשחוק צבא פולש באמצעות מערכת הגנה סטטית של יישובים, באופן המאפשר את ריכוזו של הכוח הנייד בעורף והפעלתו בהתקפת נגד, אומצה בהגנה בראשית שנות הארבעים לנוכח סכנות הפלישה לארץ ישראל מצפון ומדרום. מקורה של תפיסה זו הוא בהכנות שנעשו בבריטניה כנגד פלישה גרמנית, וזו הסתמכה על לקחים ממלחמת האזרחים בספרד (1936-1939).¹² תורה זו יושמה במבנה הח"ם והח"ש (חיל משמר וחיל שדה) והוכחה בתרומתם של היישובים בבלימת הצבאות הערביים הפולשים בקרבות מאי 1948. עיקריה אומצו בידי צה"ל בתורת ההפעלה של ההגנה המרחבית, כפי שנוסחה במחצית הראשונה של 1951 בעבודת מטה באחריותו של רמ"ח מבצעים יצחק רבין.¹³ לבסוף, עקרונותיה של ההגנה המרחבית זהים לתפיסה שפרסם יגאל אלון במאמר ביולי 1950 כחלק מתורת הביטחון של מפ"ם.¹⁴

הפלמ"ח וחסידיו טענו, ששילוב העבודה והאימונים שנכפה עליו בתוקף הנסיבות של 1942, ובדיעבד קודש מבחינה ערכית, לא רק נחוץ מבחינה תקציבית ורצוי מבחינה חינוכית, אלא אף פרקטי מבחינה צבאית. הנח"ל, יורשו הממלכתי של הפלמ"ח, הגיע למסקנה דומה. מייסדו של הנח"ל, אליק שומרוני, איש מפ"א, קבע בראשית 1953:

לאחר הניסיון שהיה לנח"ל עם אלפי חיילים, שעברו הכשרה חקלאית במשך שנתיים... אפשר לקבוע בוודאות, על סמך סיכומים סטטיסטיים ועדויות חיות, כי הנח"ל עומד במבחן שילוב העבודה בשירות הצבאי. אפשר לומר ללא פקפוק, כי עיקרון זה ניתן להגשמה לכל צעיר בישראל ולכל עולה חדש.¹⁵

בן גוריון והמטכ"ל לא החילו את מסלול השירות של הנח"ל על כלל הצבא. עקרון יסוד של בניין הכוח הסדיר היה ניידות, שתאפשר העברה מהירה של המלחמה לשטח האויב. אולם במקביל הגן בן גוריון בלהט על הנח"ל

ואחוהו אנושית ר'ערכי החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל.¹⁶

בן גוריון הגדיר את פיתוח הארץ ואת קליטת העלייה כשתי המשימות המרכזיות של המדינה החדשה. מהן נגזר הכורח להגביל את תקציב הביטחון, באופן שלא יפגע ביכולת לממשן, ולהתאים את מבנה הצבא למשימות הלאומיות. במהלך מלחמת העצמאות פעל בן גוריון בשיתוף עם חלק מתנועות הנוער החלוציות להקמת מסלול שירות צבאי נפרד להכשרות ולגרעינים במסגרת הנח"ל ודחה את דרישות הפלמ"ח וסניגוריו לקבל את האחריות על הגרעינים הצעירים או – לחלופין – להמשיך להתקיים כדוגמא לשאר הצבא של שילוב רמה צבאית גבוהה עם התיישבות חלוצית במשטר של עבודה חקלאית ואימונים.¹⁷ בן גוריון פירק את הפלמ"ח, אך אימץ את העיקרון שהטיפו לו מגיניו. בחוק שירות ביטחון תש"ט נקבע, שכל חייל, חוץ מחיילי חיל הים וחיל האוויר (שהוגדרו כחיילות מקצועיים, המחייבים רמת התמחות גבוהה ותקופת הכשרה ממושכת), יעבור אחרי שלושה חודשי טירונות תשעה חודשים של הכשרה חקלאית. בוויכוח על החוק בכנסת אמר בן גוריון:

שנת ההכשרה החקלאית מכוונת בשורה הראשונה – לבניין העם, לגיבוש אבק האדם, המתקבץ מכל קצות העולם, לחטיבה לאומית אחת, לליכוד קרעי הגולה ופיזור השבטים בחישוקי לשון, תרבות, עבודה, משק, ידיעת הארץ, אהבת מולדת, הכרה הדדית, ידיעת עברנו וחזון עתידנו. בית הספר לא יעשה זאת... ביטחוננו מחייב כי ניקח עולים בגיל של 18-25, שעודם מסוגלים לקבל השפעה... וננחיל להם – וגם לבן הארץ שאינו יודע את הארץ – את ידיעת הארץ ונכניס אותם למסגרת לאומית בסביבה מחנכת... וכך נבנה עם מאוחד בלשונו, בהכרתו בעוז רוחו, דבק בארצו ובעצמאותו.¹⁸

ראיית ההכשרה החקלאית כאמצעי לחינוך לאומי וערכי אומצה במלואה ממורשת תנועת הפועלים. נוספה לה התכלית של בניין הארץ: "חובת הכשרה חקלאית לכל נער ונערה בישראל תשמש מנוף אדיר אוניו להסתערות חלוצית בהתיישבות."¹⁹ בן גוריון קיבל את הכלל, שהיה

תפקידים שבאו לידי ביטוי במבנהו של צה"ל ובמסלול ההכשרה של חייליו. הטוענים היום לצבא מקצועי קטן שוללים, למעשה, את התפקידים הנוספים שייעד בךגוריון לצה"ל. מן הדין אפוא, שלוויוכוח בשאלת היעילות המקצועית של הצבא יקדם דיון על תפקידיו האחרים ועל השאלה, האם המדינה והחברה יכולות לוותר עליהם.

הערות

1. ראה: מאיר פעיל, מן ה"הגנה" לצבא הגנה, הוצאת זמורה ביתן מודן, תל-אביב, 1979; יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, הוצאת יד בן צבי, ירושלים, 1986; הנ"ל, למה פירקו את הפלמ"ח, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1986; זהבה אוסטפלד, צבא נולד – שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בךגוריון, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1994.
2. ראה, למשל, את דבריו של יעקב חזן בעל המשמר, 29.10.1948.
3. מכון לבון, פרטיכל ישיבות הוועד הפועל של ההסתדרות: בךאהרון, 10.5.1948; ש' יבניאלי (מפא"י), 27.5.1948; ברל רפטור, 16-17.6.1948; ועוד. בחודשים שאחרי קום המדינה המשיך הוועד הפועל לדון בנושאי ביטחון שונים מלבד שאלת קיומו של הפלמ"ח.
4. א' ד', "הרהורים וערעורים על משטר ונוהג בצבא", על המשמר, 21.12.1948.
5. דבריו במועצת מפא"י, 19.6.1948; דוד בךגוריון, צבא וביטחון, הוצאת מערכות, תל-אביב, 1955, עמ' 46.
6. "על מבנה הצבא ודרכו", 27.10.1949; צבא וביטחון, עמ' 142-141.
7. צבא וביטחון, עמ' 140.
8. צבא וביטחון, עמ' 139. הציטוט בסוף הפסקה הוא ממגילת העצמאות.
9. למשל, "להגנה על המגינים", על המשמר, 15.10.1948.
10. דברים בכנסת, 5.9.1949; צבא וביטחון, עמ' 125.
11. צבא וביטחון, עמ' 126.
12. מקור השראה אפשרי נוסף הוא משנתו של הסוציאליסט הצרפתי ז'ן ז'ורס, שמבחר מכתביו פורסם בעברית ב-1943. תודתי לפרופ' ב"ז קדר שהפנה את תשומת ליבי לעניין זה.
13. ארכיון צה"ל, 1534/52 תיק 90.
14. "ההתיישבות בהגנת המדינה", על המשמר, 7.7.1950.
15. א' שומרוני, מגל וחרב – שיחות עם הנח"ל, הוצאת מערכות, תל-אביב, 1955 (1953), עמ' 48.
16. למשל: 13.11.1948, ובכנסת 18.8.1952; צבא וביטחון, עמ' 320, 76.
17. ראה: על המשמר, 16.7.53, 3.5.53, 30.4.53, 10.4.1953; במחנה 30 (רנן), 2.4.53, 35' (רסב), 7.5.53.
18. "על מבנה הצבא ודרכו", 27.10.1949; צבא וביטחון, עמ' 139-138.
19. בנאום בכנסת על חוק שירות ביטחון, 15.8.1949; צבא וביטחון, עמ' 113.
20. אפרים, "במערכות הנוער – שילוב עבודה ואימונים להגנת המולדת", על המשמר, 11.12.1953.
21. שמעון שופטי, "הקצין והחייל", על המשמר, 16.3.1954.
22. ראה התכתבות בארכיון המדינה, משרד החוץ, תיק 11, מיכל 2423.

כמסגרת מחנכת וכתרומה חיונית, אם כי לא בלעדית, להבטחת ביטחונה של המדינה.¹⁶ אשר להכשרה החקלאית לכל חיילי כוחות היבשה, כלשון חוק שירות ביטחון תשי"ט, זו נדחתה שוב ושוב בשל מחסור בכוח-אדם. כאשר לבסוף נעשה ניסיון ליישם את החוק ב-1953, הוא נתקל בהתנגדותם של חברי כנסת דתיים לעבודת חיילים ביישובים שאין בהם מטבח כשר, והניסיון הופסק.¹⁷

עיקרון מרכזי נוסף במורשת ההגנה, שהועמד כמנוגד במהותו למורשת הצבאית הבריטית של צבא סדיר מקצועי, היה צבא עממי, שבו כל אזרח – ללא הבדל גיל, מין או מצב רפואי, המסוגל לאחוז בנשק – יקבל הכשרה מתאימה. עיקרון זה אומץ אף הוא על-ידי בךגוריון: "עלינו לחנך עם לוחם ולהכשיר כל איש ואשה, נער וזקן להתגונן בשעת הצורך מבלי לעקור אותם מחייהם המשקיים."¹⁸ בךגוריון טען, שהשאיפה ליצירת אפשרות לגיוסה של החברה כולה בשעת חירום גולמה בחוק שירות ביטחון תשי"ט במערכת המורכבת מצבא מגויס קטן יחסית של משרתי חובה וקבע, מעתודות של יוצאי צבא המשרתים עד גיל 49 ומההגנה הסטטית של היישובים.¹⁹

בראשית שנות החמישים התנהל ויכוח בין מפ"ם לבךגוריון על גודלו של הצבא הסדיר ועל הנטל של תקציב הביטחון. עם זאת הכירה מפ"ם בהישרדותה של מורשת ההגנה והפלמ"ח בנח"ל, בהגנה המרחבית וביחידות המילואים. כך, למשל, סוכמה בעל המשמר, ביטאונה של מפ"ם, דרכו של הנח"ל במלאת ארבע שנים להקמתו: "יסודותיו החיוביים באו לו בזכות יניקתו ממורשת ההגנה והפלמ"ח ובזכות קשריו האמיצים עם תנועות הנוער החלוציות והתנועה הקיבוצית."²⁰ וכן נאמר בתיאור חטיבת מילואים צפונית ב-1954, שמפקדיה ממשיכים "במסורת ההגנה והפלמ"ח ביחסייהם עם פקודיהם."²¹

אחד מקורבנות הגישה הממלכתית של בךגוריון היה הניסיון להקים ב-1950 את ארגון חברי ההגנה כ"ארגון מתנדבים ציבורי – ביטחוני, כללי ועצמאי, כפוף בשאלות הביטחון למוסדות הביטחון של המדינה ויבצע את המשימות הביטחוניות שיוטלו עליו בפיקוד ובפיקוח צה"ל". מקימי הארגון, ובראשם נחום זיו אב, איש מפא"י ולשעבר מפקד ההגנה בתל-אביב, ביקשו לכלול בו "כל יהודי מישראל, בתנאי שיודה בעקרונות הארגון והיה נכון להגשימים בפועל". הארגון ביקש חסות והכרה ממלכתיים, אך נראה שאופיו הוולונטרי החשידו בעיני בךגוריון והמטכ"ל, והם מנעו את התפתחותו כגוף המעורב בענייני ביטחון, הגם שלא היווה איום פוליטי.²²

לסיכום, בךגוריון לא הכריע בעת הארגון מחדש של צה"ל, כטענת מבקריו מהשמאל, בין הדוגמא של הצבא הסדיר הבריטי לבין מורשת ההגנה. הוא בחר, למעשה, בשילוב של עקרונות משני המקורות תוך הכפתם לעקרון הממלכתיות. שמירת הביטחון גרידא הוגדרה כתכליתו העיקרית, אך לא הבלעדית, של צה"ל. בךגוריון ייעד לצבא תפקידים נוספים, שנועדו לסייע בהתהוותן ובהתגבשותן של החברה הישראלית ושל המדינה –

חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...

בבריטניה מפתחים מודלים לחק"ב של מערכות נ"מ

כושר ההרג של מערכות נשק נגד מטרת אוויריות תלוי בהרבה פרמטרים של הנשק ושל המטרה. קשה מאוד לבנות מודל של הביצועים הצפויים למערכת כזו. סוכנות המר"פ בבריטניה, DERA, מקדמת את הפעילות לפיתוח מודלים כאלה כתמיכה בפרויקטים חדשים.

מודל הביצועים כולל: התחשבות במערכת הניווט, מסלולי הנשק, כולל ביות סופי; מרעומי קרבה (IR) אקטיבי ופסיבי, רדיו; סוגי ההרג, כולל פגיעה בתת-מערכות ובמבנה; הרג כתוצאה של גל ההלם (Blast); פגיעה ישירה; רגישות המטרה; טווחי הפעולה.

אפשר לנצל מודל מסוג זה כדי לבדוק ביצועים של נשק קיים, ולחלופין – לתכנן פריטים חדשים, לדוגמה: מרעום, רש"ק, מידת ההשהיה לאות הפיצוץ ועוד.

המיפוי הדיגיטלי ותקשורת הנתונים בשדה הקרב העתידי

ועדה מדעית מטעם משרד ההגנה האמריקני פרסמה דו"ח העוסק במיפוי ובמודיעין בשדה הקרב העתידי. כותבי הדו"ח סבורים, שהמפקדים והחיילים בקו החזית יצוידו באמצעים שיתנו להם מידע מלא ותמונת מצב מעודכנת על שדה הקרב באופן רציף: מודיעין על האויב, מיקום הכוחות הידידותיים, נתוני מזג אוויר, נתונים לוגיסטיים, תצ"א – כל אלה יוזרמו ישירות אל הלוחמים. לפיכך מציעים הם להקים בסיס נתונים גדול ובו כל הנתונים הגיאוגרפיים והטופוגרפיים, כולל נתונים ימיים ואוויריים הדרושים ללחימה.

הפנטגון כבר אישר תקציבים גדולים: כמיליארד דולר לשש שנים לשם יצירת מפות דיגיטליות, ועוד כחצי מיליארד דולר לפיתוח חיישנים וטכנולוגיות להזרמת

המידע ולשיתוף במידע. הכוונה היא, שכל מידע דרוש יישלח בכל זמן לכל נקודה בשטח הלחימה על מערך של רשתות מחשבים ומערך גלובלי של פיקוד ושליטה, וכן שבסיסי הנתונים של המיפוי הדיגיטלי ישמשו כתשתית לכל הפעילות ביבשה, באוויר ובים. כל לוחם שיצויד במערכת יוכל, בסיוע GPS, לדעת את מיקומו המדויק ואת מיקום האויב, וכן תשופר היעילות של החימוש החכם שמשוגר למטרותיו על סמך המיפוי הדיגיטלי. לא יהיה עוד צורך כמעט במפות נייר, וגם השימוש במידע חזותי מדויק יתרחב.

רשת האינטרנט עלולה לסייע ל"פורצים" אל מאגרי מידע ביטחוני

רשת האינטרנט, שהתפוצה והפופולריות שלה הולכות וגוברות, עלולה להוות מכשיר קל ויעיל לפריצה לתוך מאגרי מידע ביטחוני רגיש. חדירה שבוצעה לאחרונה לתוך מערכת המחשוב של ביה"ס הגבוה של הצי האמריקני שימשה אות התרעה לאנשי הביטחון בפני הסכנה הטמונה בהתחברות של רשתות מחשב רגישות אל רשת האינטרנט. מי שפרץ אל הרשת אומנם לא משך מידע סודי, אך הצליח להגיע עד אלמנט הבקרה המרכזי שלה, השולט על הרשת כולה, ולשתול תוכנה (שקרא לה "סוס טרויאני") שתאפשר לו חדירה קלה גם בעתיד. כמו כן הכניס תוכנה שמאפשרת לו "לגנוב" את הסיסמאות הסודיות של המשתמשים.

עם גילוי החדירה נאלצו הממונים לסגור את מערך המחשבים באופן מוחלט לימים אחדים, לשנות את כל הסיסמאות ולבנות מערך התרעה למקרה חדירה נוספת. הלקח הוא, שיש להפריד באופן מוחלט בין רשתות מחשבים מבצעיות, שחייבות להיות מוגנות לחלוטין, לבין רשתות המידע שמאפשרות שיתוף במידע עם רשתות אחרות.

חידושים בטכנולוגיה הצבאית חידושים בטכנולוגיה הצבאית
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית חידושים בטכנולוגיה הצבאית
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית חידושים בטכנולוגיה הצבאית
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית חידושים בטכנולוגיה הצבאית

כל חזית הרק"ם ואת צידי המזק"ם. בצריח יהיו תותח 25 מ"מ, מקלע 7.62 מ"מ, מדוכות עשן/רימוני עשן ומשגרים לטילי "טאר" משני צידי הצריח.
 מלאי התחמושת יכלול 1,000 פגזי 25 מ"מ 4 טילי "טאר" נוספים (לטעינה ידנית). חטיבת הכוח תכלול מנוע המפתח 550 כ"ס וממסרת אוטומטית. במשקל כולל של הרק"ם (כ-23 טון) יתקבל יחס הספק למשקל של 24 כ"ס לטון, והכלי יהיה אפוא מהיר וזריז מהנגמ"ש.
 בצוות הרכב יהיו 3 אנשים – מפקד, תותחן ונהג. יש מקום לאיש צוות רביעי מאחור. הדלת האחורית של הנגמ"ש הושארה גם ברכב הסיור.
 מערכת אב"ך משותפת וכן תוספת מצברים כדי לאפשר פעילות ללא מנוע ומערכת ידע קרבי משוכללת הן השלמות אפשריות.

מומחה אמריקני הגדיר את רשת האינטרנט כ"חרב פיפיות". מצד אחד היא עשויה להועיל מאוד בשיתוף ובהחלפת מידע בין מומחים של מערכת הביטחון, אך מצד שני היא קלה מאוד לפריצה ולדליפה על"י מביני דבר.

נגמ"ש סיור זחלילי מפותח בבריטניה

חברה בריטית מפתחת גרסת סיור של נגמ"ש זחלילי, שיוכל לפעול בשילוב עם כוח הטנקים העיקרי או לפניו. התובה עשויה אלומיניום ותהיה קצרה ממרכב הנגמ"ש. חזית התובה תהיה באופן שאפשר למגן במיגון חדיש את

הדגם החדש של מטוס התובלה "הרקולס" C-130-J מתוצרת "לוקהיד מרטיין". מנועיו חזקים יותר וחסכוניים יותר, והוא מצויד במערכות האוויוניקה החדישות ביותר

חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...

מאמן ירי לתותחני טנקים ורק"ם פותח בארה"ב

חברת "לוקהיד-מרטינ" פיתחה מערכת הדמיה (סימולטור) לאימון ולתרגול תותחנות וירי.

המערכת מדמה למתרגל את שדה הקרב ברמה גבוהה בתנאי סביבה זהים למציאות, ומתאפשר בה תרגול של תצפית, הכוונה, נוהל אש, כינון וירי על מטרות נייחות וניידות. הסימולטור מאפשר תרגול יום ולילה וגם בתנאי מערכות תצפית, בקרת צריח, בקרת תותח, אמצעי תקשורת, מחשב הירי וכן אמצעי המחשה קוליים. לסימולטור יכולת להשתלב עם סימולטורים נוספים (DIS), כך שאפשר לתרגל אימון מחלקה או מספר גדול יותר של כלי רק"ם.

ב־NASA מפתחים מטוס שיטוס במהירות של 8 מאך

NASA מפתחת מטוס חדשני שמהירותו תהיה 8 מאך. מודלים של המטוס, האמור "לרכוב" על גל ההלם שהוא עצמו יוצר, נבדקים במרכז המחקר של NASA בוורג'יניה. הרעיון עלה כבר בשנות החמישים, אך רק לאחרונה החלו מדענים להאמין כי הוא אכן ברביצוע.

צורתו של גל ההלם, הנוצר על־ידי גוף הנע במהירות הגבוהה ממהירות הקול, תלויה בצורת הגוף ובמהירותו. הכלל הוא, שגל ההלם הולך ונהיה צר יותר, ככל שהמהירות גבוהה יותר. רוכבי גלים נבנים כך שצורתם תדמה לצורת גל ההלם שהם מייצרים. בתכנון נכון, אם רוכב הגל מצליח להשיג את גל ההלם שלו, קדמת המטוס מתחברת לגל, והגל נושא את המטוס.

עד כה בנתה NASA כמה מודלים, ועתה נבדק במנהרת־רוח מודל שאורכו 3 מטרים. אם ניסיונות אלה יצליחו, יטיסו החוקרים מודלים שאורכם 7 מטרים בשלט רחוק. מטוס בגודל מלא יתוכנן לטוס במהירות של 4

מאך, ותיאורטית יוכל להגיע ל-8 מאך. כן נבדקת מערכת בקרת טיסה שתבסס על "רשת עצבים". הטיסה במהירויות כאלה מכניסה מספר רב של משתנים, ורשתות עצבים נראות כפתרון סביר כדי להביא אותם בחשבון. בעיות רבות עדיין לא נפתרו. למשל, במהירויות כאלה בלתי אפשרי לקרר את המנועים. NASA שוקלת שימוש במימן נוזלי כדלק, אך בגלל צפיפותו הנמוכה הוא יתפוס נפח גדול מדי.

התרעה מפני טק"ק – באמצעות איתורית פשוטה

במסגרת ניסוי של צבא ארה"ב בנושא הגנה אווירית הוכח, שאיתורית פשוטה (ביפר) עשויה להועיל להתרעה מפני התקפת טק"ק.

איתוריות מסחריות רגילות הונפקו לחיילים באיזור של התרגיל. בעת התקפת טילים מדומה קיבלו החיילים נוסף על אזהרה רגילה גם מסר שהופץ מהמפקדה דרך מחשב אישי, ואשר כלל את הזמן ואת המיקום המשוער של הפגיעה. התברר כי לכוחות הקרקע הייתה התרעה של 30 שניות עד ארבע דקות.

עורכי הניסוי מקווים שבעתיד ניתן יהיה לתת התרעה אוטומטית וספציפית לכל חייל בשדה הקרב בהתאם למיקומו על־ידי שימוש במערכת GPS.

**ספרים חדשים
מבית "מערכות"**

